

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ
ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

***«ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΜΑΘΗΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ
ΣΤΟΝ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΜΟ. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΣΕ ΛΥΚΕΙΑ ΤΗΣ
ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ»***

ΚΟΥΚΟΥΖΕΛΗ ΕΛΕΝΗ

Α.Μ. :04201119

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ : ΓΑΖΗ ΕΦΗ

ΚΟΡΙΝΘΟΣ, ΜΑΙΟΣ 2015

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, θρησκευτικά τελετουργικά όπως ο τακτικός σχολικός εκκλησιασμός και η πρωινή προσευχή, διαιωνίζουν το κατηχητικό πνεύμα της εκπαίδευσης. Στην παρούσα εργασία, η οποία διεξήχθη το Φεβρουάριο του 2013 διερευνήθηκαν οι στάσεις και οι αντιλήψεις των μαθητών και των εκπαιδευτικών απέναντι στον σχολικό εκκλησιασμό. Πιο συγκεκριμένα μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων διερευνήθηκαν οι στάσεις και οι αντιλήψεις δέκα εκπαιδευτικών που διδάσκουν σε Λύκεια της Αργολίδας καθώς και δέκα μαθητών που φοιτούν σε αυτά. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι παρά τις αντιρρήσεις τους τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι μαθητές αποδέχονται την ύπαρξη των θρησκευτικών τελετουργικών στο χώρο του ελληνικού σχολείου. Σε μια πολυπολιτισμική ελληνική πραγματικότητα το σχολείο συνεχίζει να ακολουθεί πρακτικές που χειραγωγούν τη θρησκευτική συνείδηση των μαθητών. Η διαμόρφωση «συνειδητού έλληνα πολίτη αλλά και πολίτη του κόσμου» που το ίδιο το Υπουργείο Παιδείας έχει θέσει ως στόχο της παιδείας προϋποθέτει την ύπαρξη ενός πλουραλιστικού και θρησκευτικά ουδέτερου σχολείου που ακόμη απέχει από την πραγματικότητα του σημερινού ελληνικού σχολείου.

ABSTRACT

In the educational system of Greece, religious rituals such as regular church attendance and morning prayer, perpetuate the religious spirit of education. In this thesis, which was conducted in February 2013 the attitudes and perceptions of students and teachers across the school church attendance were investigated. Through semi structured interviews the attitudes and perceptions of ten teachers who teach in high schools in Argolida and ten students who attended the same schools were investigated. The results showed that despite their objections both teachers and students accept the existence of religious rituals in the Greek school. In a multicultural Greek reality, school continues to follow practices that manipulate the religious consciousness of students. Creating the "conscious Greek citizen and citizen of the world" which is the aim of the Ministry of Education requires a pluralistic and religiously neutral school which is still far from the reality of today's Greek school.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
1. Η ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	
 Ιστορική αναδρομή	
1.1 Πρώτη Περίοδος :1836-1974	9
1.2 Δεύτερη Περίοδος:1974 έως σήμερα	17
2. Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	
2.1.Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση θρησκευτικής συνείδησης	21
2.2. Η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα	25
2.3 Η θρησκευτική εκπαίδευση στις ευρωπαϊκές χώρες	30
2.2.1.Το υποχρεωτικό –κατηχητικό μοντέλο	30
2.2.2.Υποχρεωτικό-πολυδογματικό μοντέλο.....	30
2.2.3. Υποχρεωτικό μάθημα με επιλογή.....	31
2.2.4 Μοντέλο προαιρετικού μαθήματος.....	31
2.2.5. Μοντέλο κοσμικής εκπαίδευσης.....	32
3. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	
3.1.Θρησκευτικές τελετουργίες στην εκπαίδευση	33
2.1.2. Σχολικός εκκλησιασμός και πρωινή προσευχή.....	36
4. Η ΕΡΕΥΝΑ	
4.1.Σκοπός της έρευνας	41
4.2. Επιλογές ερευνητικής μεθόδου	41
4.3.Επιλογή δείγματος.....	42
4.4.Ερευνητικά εργαλεία.....	44
5.ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	
5.1.Στάσεις και αντιλήψεις εκπαιδευτικών Λυκείου απέναντι στο σχολικό εκκλησιασμό και την πρωινή προσευχή	47

5.1.1. Συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά	47
5.1.1α.Ανάλυση απαντήσεων εκπαιδευτικών	47
5.1.1β. Ανάλυση απαντήσεων μαθητών	48
5.1.2 Στάση απέναντι στη συμμετοχή	49
5.1.2.α Ανάλυση απαντήσεων εκπαιδευτικών.....	49
5.1.2.β Ανάλυση απαντήσεων μαθητών	50
5.2.1 Αντιλήψεις εκπαιδευτικών και μαθητών για την υποχρεωτική συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά.....	51
5.2.1.α Ανάλυση απαντήσεων εκπαιδευτικών.....	51
5.2.1.β. Ανάλυση απαντήσεων μαθητών.....	54
5.3.1.. Αντίληψη του εθνικού εαυτού μέσα από συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά	56
5.3.1.α Ανάλυση απαντήσεων εκπαιδευτικών.....	56
5.3.1.β. Ανάλυση απαντήσεων μαθητών.....	58
5.4.1 Η βιωσιμότητα των θρησκευτικών τελετουργιών στο χώρο του σχολείου	59
5.4.1.α Ανάλυση απαντήσεων εκπαιδευτικών.....	59
5.4.1.β.Ανάλυση απαντήσεων εκπαιδευτικών.....	60
5.5.1.Στάσεις και αντιλήψεις εκπαιδευτικών και μαθητών για τον αλλόθρησκο άλλο.....	61
5.5.1.α Ανάλυση απαντήσεων εκπαιδευτικών.....	61
5.5.1.β. Ανάλυση απαντήσεων εκπαιδευτικών.....	62
6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	64
7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	70
8. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
8.1 Ερωματολογία συνεντεύξεων μαθητών.....	74
8.2 Ερωματολογία συνεντεύξεων εκπαιδευτικών.....	75
8.3 Συνεντεύξεις εκπαιδευτικών.....	76
8.4 Συνεντεύξεις μαθητών	100

Εισαγωγή

Όπως ορίζεται στο ισχύον Σύνταγμα της Ελλάδας «η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλάσή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες»¹.

Η ιδεολογική ταύτιση της ορθόδοξης θρησκείας με το ελληνικό έθνος, προσέδωσε στην Εκκλησία εξέχουσα θέση ανάμεσα στους δημόσιους θεσμούς και ιδιαίτερη επιρροή στο χώρο της εκπαίδευσης, από την δημιουργία του ελληνικού κράτους, έως σήμερα. Η «ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης» την οποία ορίζει το Σύνταγμα ως σκοπό της παιδείας συντελείται τόσο μέσω της κύριας διαπαιδαγώγησης με τη διδασκαλία του υποχρεωτικού θρησκευτικού μαθήματος, όσο και μέσω επικουρικής διαπαιδαγώγησης η οποία συμπεριλαμβάνει κανονιστικές πρακτικές θρησκευτικού χαρακτήρα στο χώρο του σχολείου όπως η καθημερινή προσευχή, ο αγιασμός στην έναρξη του σχολικού έτους, η ανάρτηση των εικόνων στο χώρο του σχολείου καθώς και ο τακτικός σχολικός εκκλησιασμός. (Σωτηρέλης, 1993:48-64)

Αν και θα πρέπει να σημειωθεί, ότι συγκρινόμενο με προηγούμενες περιόδους, της ιστορίας της ελληνικής εκπαίδευσης², στο σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα δεν είναι τόσο έντονη η θρησκευτική ενδογμάτιση και το κατηχητικό πνεύμα ο δογματικός αποχρωματισμός του σχολείου και της παρεχόμενης σχολικής γνώσης δεν έχει ακόμη συντελεστεί.(Καρακατσάνη, 2003:139)

Το 2010 το Υπουργείο Παιδείας υπό τον τίτλο «Από το σήμερα στο Νέο Σχολείο με πρώτα το μαθητή»³ δημοσιεύει τους στόχους της ελληνικής εκπαίδευσης όπου « ο μαθητής γίνεται συνειδητός έλληνας πολίτης αλλά και πολίτης του κόσμου, ενδυναμώνει την ελληνική ταυτότητα και συνείδηση με βάση τις αξίες της συλλογικότητας και της αλληλεγγύης, το σεβασμό και την αναγνώριση των άλλων. Με γνώση και υπερηφάνεια για την ιστορία και τον πολιτισμό μας μαθαίνει να ζει και να προοδεύει μέσα στο σύγχρονο πολυπολιτισμικό περιβάλλον μέσα και έξω από τη χώρα.» Το εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται να επιδιώκει την εξέλιξη των μαθητών σε

¹ Άρθρο 16.2 του Συντάγματος της Ελλάδας

² Όπως παρουσιάζονται ακολούθως στην ιστορική ανασκόπηση

³ Διαθέσιμο στο : <http://www.minedu.gov.gr/neo-sxoleio-main.html?showall=&start=1>

ολοκληρωμένες προσωπικότητες, εφοδιασμένους με κριτική σκέψη, και πολιτική ευαισθησία, που να είναι ικανοί να αντιμετωπίσουν προκλήσεις και ανταγωνισμούς σε ένα συνεχώς διαμορφούμενο πολυπολιτισμικό περιβάλλον.

Στη σχολική καθημερινότητα των ελληνικών σχολείων της επικράτειας, παραμένουν ακόμα ενεργά⁴, με την προτροπή του υπουργείου παιδείας μέσω διευκρινιστικών εγκυκλίων που αποστέλλονται στην έναρξη του σχολικού έτους, θρησκευτικά τελετουργικά όπως ο τακτικός σχολικός εκκλησιασμός και η κοινή πρωινή προσευχή, διαιωρίζοντας το κατηχητικό πνεύμα της εκπαίδευσης.

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας ήταν να διερευνηθούν οι στάσεις και οι αντιλήψεις των μαθητών και των εκπαιδευτικών απέναντι στον σχολικό εκκλησιασμό. Πιο συγκεκριμένα διερευνήθηκαν στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών που διδάσκουν σε σχολεία της Αργολίδας καθώς και μαθητών που φοιτούν σε αυτά ως προς

- ποιες είναι οι στάσεις των μαθητών Λυκείων της περιοχής απέναντι στον σχολικό εκκλησιασμό
- ποιες είναι οι στάσεις και οι αντιλήψεις εκπαιδευτικών που διδάσκουν στις αντίστοιχες σχολικές μονάδες

Και στις δυο ομάδες στόχου τα ερωτήματα αφορούσαν στο αν συμμετέχουν στον σχολικό εκκλησιασμό αν γνωρίζουν για ποιο λόγο πραγματοποιείται και αν πιστεύουν πως είναι ή πρέπει να είναι υποχρεωτική τόσο η συμμετοχή των μαθητών όσο και των εκπαιδευτικών σε αυτόν, καθώς και ποια είναι η στάση τους απέναντι στο ενδεχόμενο κατάργησής του σχολικού εκκλησιασμού.

Αναλυτικότερα μέσα από τη διαδικασία της ημιδομημένης συνέντευξης έγινε προσπάθεια διερεύνησης των στάσεων και των αντιλήψεων των υποκειμένων της έρευνας απέναντι στη συμμετοχή τους στο τελετουργικό των σχολικών εκκλησιασμών καθώς και για το εάν συμμετέχοντας στο τελετουργικό τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι μαθητές νιώθουν μέλη μιας ομοιογενούς ομάδας με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία καλούνται να διατηρήσουν.

⁴ Η διεξαγωγή της έρευνας ολοκληρώθηκε το 2013, τρία χρόνια μετά την δημοσίευση από το Υπουργείο Παιδείας των στόχων της ελληνικής παιδείας το Φεβρουάριο του 2010.

Επίσης διερευνήθηκαν οι στάσεις και οι αντιλήψεις εκπαιδευτικών και μαθητών σε σχέση με τη συμμετοχή ή τη μη συμμετοχή αλλόθρησκων μαθητών στο τελετουργικό των σχολικών εκκλησιασμών

Σε ότι αφορά την ερευνητική διαδικασία η επιλογή και ο εντοπισμός των υποκειμένων της έρευνας έγινε ανάμεσα σε μαθητές Λυκείων της περιοχής της Αργολίδας. Με κριτήριο τα χρόνια φοίτησης των μαθητών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα θεωρήθηκε πιθανή η συμμετοχή μαθητών Λυκείου σε μεγαλύτερο αριθμό σχολικών εκκλησιασμών γεγονός που διευκόλυνε στην ερευνητική διαδικασία εξαιτίας της μεγαλύτερης εμπειρίας των μαθητών. Το δείγμα αποτελείται από δέκα μαθητές πέντε από κάθε φύλο. Έγινε προσπάθεια οι μαθητές να μην ανήκουν στην ίδια σχολική μονάδα καθώς και να προέρχονται μιας και θεωρήθηκε ότι διευκόλυνε την ερευνητική διαδικασία λόγω των διαφορετικών εμπειριών των μαθητών.

Το χρονικό διάστημα διεξαγωγής της έρευνας έχει προσδιοριστεί για το μήνα Φεβρουάριο διότι το αμέσως προηγούμενο χρονικό διάστημα έχουν συμμετάσχει οι μαθητές τόσο στον σχολικό εκκλησιασμό που προηγείται των διακοπών των Χριστουγέννων όσο και στον εκκλησιασμό με αφορμή την εορτή των Τριών Ιεραρχών.

Σε ότι αφορά το υποκείμενα της έρευνας που ανήκουν στην ομάδα των εκπαιδευτικών η επιλογή του δείγματος έγινε από τις αντίστοιχες σχολικές μονάδες στις οποίες ανήκουν και οι μαθητές που συμμετέχουν στην έρευνα. Ο αριθμός των εκπαιδευτικών που πρόκειται αν συμμετάσχουν είναι δέκα, πέντε γυναίκες και πέντε άνδρες. Έχει προβλεφθεί να ανήκουν σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η ύπαρξη διαφορετικών εμπειριών

Η επιλογή του συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος σε ότι αφορά το δείγμα των εκπαιδευτικών αφορούσε απόλυτα πρακτικούς λόγους μιας και το τέλος Ιανουαρίου ταυτίζεται με την λήξη του 1^{ου} Τετραμήνου για τους εκπαιδευτικούς που εργάζονται σε λύκειο γεγονός που μεταφράζεται πρακτικά στην ύπαρξη περισσότερο ελεύθερου χρόνου, μετά την διεξαγωγή των διαγωνισμάτων και την παράδοση της προφορικής βαθμολογίας, τον οποίο εναγωνίως αναζητούσαμε από κοινού για τη διεξαγωγή της συνέντευξης.

Για την επίτευξη των στόχων της εργασίας:

1. Πραγματοποιήθηκε ιστορική ανασκόπηση για τη σχέση της εκκλησίας με το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα
2. Ακολούθησε βιβλιογραφική ανασκόπηση για να διαπιστωθεί για ποιο σκοπό και υπό ποιες συνθήκες αποφασίστηκε η ένταξη του σχολικού εκκλησιασμού στο εκπαιδευτικό σύστημα καθώς και για το ποιος ήταν ο ρόλος των σχολικών εκκλησιασμών στην πάροδο των ετών.
3. Σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε ποιοτική έρευνα με τη μορφή ατομικών συνεντεύξεων όπου μικρός αριθμός μαθητών λυκείου καθώς και εκπαιδευτικών που εργάζονται σε λύκεια της Αργολίδας ερωτήθηκε σε ανοικτού τύπου ερωτήσεις για τις στάσεις και τις αντιλήψεις τους σχετικά με τον σχολικό εκκλησιασμό.
4. Σε σύνδεση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία αναλύθηκαν τα αποτελέσματα της έρευνας.

1.Η αποτύπωση της σχέσης εκκλησίας-κράτους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα

Ιστορική αναδρομή

Η ιδιαίτερη σχέση της Ορθόδοξης εκκλησίας με την πολιτεία αποτυπώνεται και στον χώρο της εκπαίδευσης μέσα από τους, οριζόμενους από την ίδια την πολιτεία, σκοπούς της εκπαίδευσης.

Ο χωρισμός της ιστορικής αναδρομής σε δυο περιόδους έγινε με κριτήριο τους σκοπούς της εκπαίδευσης, από την δημιουργία του ελληνικού κράτους έως σήμερα και τον τρόπο αποτύπωσης της σχέσης της Ορθόδοξης εκκλησίας με αυτούς.

-Η πρώτη περίοδος ξεκινά με τη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους και ολοκληρώνεται το 1974, με την πτώση της δικτατορίας χωρίς να υπάρχει ουσιαστική αλλαγή στους σκοπούς της εκπαίδευσης.

- Η δεύτερη περίοδος ξεκινά το 1974, με την ψήφιση του Συντάγματος και φτάνει έως σήμερα.

1.1.Πρώτη περίοδος : 1836-1974

Με τη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους η εκκλησία όφειλε να προσαρμοστεί στις αξιώσεις του και να υποταχθεί στους νόμους και τους θεσμούς του. Η διακριτή θέση που κατείχε η χριστιανική εκκλησία στο πλαίσιο της οθωμανικής αυτοκρατορίας έπρεπε να τεθεί σε νέες βάσεις έτσι ώστε να μετατραπεί σε μια εκκλησία με εθνικά χαρακτηριστικά. Με την αναγνώριση της διοικητικής αυτονομίας της έναντι του Πατριαρχείου με το Αυτοκέφαλο (1833), η Εκκλησία της Ελλάδας οργανώνεται ως δημόσια αρχή με την ιδιότητα της εθνικής εκκλησίας. Η πολιτεία και η εκκλησία όφειλαν να έχουν διακριτές αρμοδιότητες και διαφορετικά πεδία δραστηριότητας. Όμως η ιδεολογική ταύτιση της εκκλησίας με το έθνος, προσέδωσε στη διοικούσα εκκλησία ιδιαίτερη θέση μεταξύ των δημόσιων θεσμών δίνοντάς της, τη δυνατότητα να λειτουργεί ως εθνικός θεματοφύλακας, και να αντιτάσσεται σε όποιες επιλογές της πολιτείας θεωρούσε ότι έθιγαν την υπόστασή της και το ελληνορθόδοξο φρόνημα των πολιτών. (Γιαγκαζόγλου, 2011:1-3)

Οι σχέσεις της εκκλησίας με το κράτος αποτυπώνονται και στους σκοπούς του εκπαιδευτικού συστήματος, όπως αυτοί ορίζονται από το ίδιο το κράτος. Από την

ίδρυση της ελληνικής εκπαίδευσης, το 1836 θεμελιώδης αποστολή της ορίζεται η διαμόρφωση ηθικής και θρησκευτικής συνείδησης στους νέους, αξίες που αντιπροσωπεύει η Χριστιανική Εκκλησία, ως υπεύθυνος για την οργάνωση της ορίζεται ο «Γραμματέας επί των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδευσεως». Καθιερώνεται η επτάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και ρυθμίζονται θέματα που αναφέρονται στην οργάνωση των δημοτικών σχολείων, στη διδακτέα ύλη, στις διαδικασίες ελέγχου, στη μόρφωση των κοριτσιών και στα ιδιωτικά σχολεία. Στο τετραετές δημοτικό σχολείο προβλέπεται η διδασκαλία των μαθημάτων της Ελληνικής, δηλαδή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, της Ανάγνωσης, της Γραφής, της Γραμμικής, της Ιχνογραφίας, της Φωνητικής Μουσικής και της Κατήχησης, με τη σύμφωνη γνώμη των γονέων του παιδιού. (Μπουζάκης 2006:41 & Μυλωνάς, 2002:163).

Με μια σειρά διαταγμάτων, το 1836 και ακολούθως το 1837, ρυθμίζεται η λειτουργία των σχολείων και ιδρύεται το Οθώνιο Πανεπιστήμιο με τέσσερις αρχικά σχολές Νομική, Ιατρική, Φιλοσοφική και Θεολογική. Οι δύο από τους τρεις καθηγητές της Θεολογικής σχολής είναι κληρικοί, ο ένας εξ αυτών, ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, τυγχάνει Γραμματέας της Ιεράς Συνόδου. Σύμφωνα με το καταστατικό λειτουργίας του, το Πανεπιστήμιο, τόσο ως προς τη δομή⁵, όσο και ως προς την χρηματοδότησή⁶ του, εξαρτάται από την εκκλησιαστική διοίκηση. Η γνωμοδότηση της εκκλησιαστικής διοίκησης παρουσιάζεται ως όρος, για την πορεία ενός κοσμικού θεσμού, όπως ήταν το Οθώνιο Πανεπιστήμιο, δημιουργώντας σχέσεις εξάρτησης από τον εκκλησιαστικό οργανισμό. (Μπουζάκης, 1991:37 & Αρκάδας 2014:1)

Ακολουθεί το 1854 η σύνταξη του εσωτερικού κανονισμού των γυμνασίων και των Ελληνικών σχολείων. Οι τάσεις της εποχής είναι η φροντίδα για εξασφάλιση ομοιομορφίας στις γνώσεις που δίνει το σχολείο και η επαγγελματική κατάρτιση. Η θεμελιώδης αποστολή της εκπαίδευσης παραμένει η διαμόρφωση ηθικής και θρησκευτικής συνείδησης στους νέους. (Δημαράς, 1986:149-156)

⁵ «...δια να καταστρώσουν εν σχέδιον δι' όσα τυχόν αναγκαίουσιν εις πρόοδον των σπουδασμάτων της σχολής των, τα οποία θέλη κοινοποιηθή προ πάντων και εις την Ιεράν Σύνοδον» Πράξη Σύστασης 63 (Αρκάδας Α., 2014:1)

⁶ «...άπαντα του πανεπιστημίου τα ανωλύματα θέλουσι δίδωσθι από το εκκλησιαστικό ταμείο». άρθρο 2 Προσωρινού Κανονισμού (Αρκάδας Α., :2014:1)

Λίγα χρόνια αργότερα το 1872 κυκλοφορεί η έκθεση της επιτροπής του «Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων»⁷ και στην Παγκόσμια έκθεση της Βιέννης στο εκπαιδευτικό τμήμα, η παρουσία της Ελλάδας είναι απογοητευτική. Προτείνονται διάφορα μέτρα από τον τότε υπουργό Παιδείας Ι. Βαλασόπουλο, για την βελτίωση της κατάστασης, μεταξύ των οποίων να αναλάβει ο κλήρος την ευθύνη των δημοτικών σχολείων. Μετά την έντονη αντίδραση του «Συνδέσμου Ελλήνων Δημοδιδασκάλων»⁸ η ιδέα εγκαταλείφθηκε. (Σαλονικίδης, 1998:7).

Το αίτημα για εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις έγινε ιδιαίτερα έντονο μετά και από τις διαπιστώσεις από μια ομάδα δεκατεσσάρων ειδικών επιθεωρητών του Υπουργείου Παιδείας, οι οποίοι διενέργησαν ειδικό έλεγχο στα δημοτικά σχολεία το 1883. Οι εκθέσεις των επιθεωρητών αναφέρονται στο σύνολο των προβλημάτων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και καυτηριάζουν τον αρχαϊστικό, κλασικιστικό, θεωρητικό και θεοκρατικό προσανατολισμό των περιεχομένων μάθησης σε βάρος των θετικών επιστημών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στην έκθεσή του ο επιθεωρητής Ν. Πολίτης «...Ενώ ουδεμία φροντίς καταβάλλεται προς διδασκαλίαν των πρώτων και απαραίτητων γνώσεων εκ των θετικών επιστημών, βασανίζεται ο νους του παιδός δια μεταφυσικών θεωριών περί των λόγων της υπάρξεως του Θεού, περί της τριαδικής φύσεως της θεότητας και των τοιούτων και επιβάλλεται εις αυτόν να αποστηθίζει τας σημασίας των επτά μυστηρίων της Εκκλησίας...» (Μπουζάκης 2006:55)

Η ανάγκη εκσυγχρονισμού του εκπαιδευτικού συστήματος είναι επιβεβλημένη και το 1899 ο Α. Ευταξίας, υπουργός παιδείας της κυβέρνησης Θεοτόκη, υποβάλλει στη Βουλή τα νομοσχέδια «περί δημοτικής εκπαίδευσως» και «περί μέσης εκπαίδευσως». Σε αυτά προτείνονται σημαντικές αλλαγές μεταξύ των οποίων είναι η επιβολή κυρώσεων για τους γονείς που δεν έστελναν τα παιδιά τους στο σχολείο, η ίδρυση δυο διδασκαλείων θηλέων⁹, η κατάργηση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και η αντικατάστασή της από την καθαρεύουσα και ο εμπλουτισμός του αναλυτικού

7 Ο σύλλογος ιδρύθηκε το 1869, σκοπός του ήταν «η ενίσχυση της Ελληνικής Παιδείας και η διάδοση της Ελληνικής γλώσσας στις περιοχές του αλύτρωτου Ελληνισμού» και δραστηριοποιείται έως σήμερα (<http://www.sdeg.gr/>).

8 Ο «Σύνδεσμος Ελλήνων Δημοδιδασκάλων» ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1872 και τα μέλη του αποτελούσαν δάσκαλοι, δημοδιδάσκαλοι και καθηγητές. Το 1875 ο αριθμός των μελών του ανέρχεται σε 396 επί συνόλου 1193 εκπαιδευτικών. (Ανδρέου :1990:3)

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=300&Itemid=29

9 Η ίδρυση «Κρατικού Διδασκαλείου Θηλέων», που προέβλεπε το νομοσχέδιο, δυστυχώς δεν ευδοκίμησε και έως το 1914 την εκπαίδευση των διδασκαλισών την είχαν αναλάβει τα ιδιωτικά διδασκαλεία. (Κανελλόπουλος, 2011:1) Διαθέσιμο στο: <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/kanellopoulos.htm>

προγράμματος με νέα διδακτικά αντικείμενα με στόχο την ένταξη των μαθητών στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Σε ότι αφορά τον σκοπό, η εκπαίδευση «*θρησκευτικό, ηθικόν και εθνικόν έχουσα τον χαρακτήρα*»¹⁰, προτίθεται να προετοιμάσει τους μαθητές, εφοδιάζοντάς τους με τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες, για την ένταξή τους στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Οι αντιδράσεις, ιδιαίτερα για το ζήτημα της αντικατάστασης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο από την νέα ελληνική γλώσσα είναι έντονες, με αποτέλεσμα ελάχιστα¹¹ από τα προτεινόμενα νομοσχέδια να ψηφιστούν, ο Υπουργός Παιδείας να παραιτηθεί και τα σοβαρά προβλήματα στο χώρο της εκπαίδευσης να διαιωνίζονται. (Δημαράς,1986:253-259).

Το 1899 ιδρύεται στην Αθήνα ο «*Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων*», ο οποίος σύμφωνα με το καταστατικό λειτουργίας του¹² είχε ως σκοπό τη διάδοση «*ωφελίμων γνώσεων*» στο λαό. Πρόεδρος του συλλόγου είναι ο Δημήτριος Βικέλας, ενώ ένα από τα ιδρυτικά μέλη του συλλόγου είναι ο Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Αθηνών Στέφανος Σκουλούδης. Το 1904, υπό την αιγίδα του συγκεκριμένου συλλόγου, διοργανώνεται το πρώτο ελληνικό εκπαιδευτικό συνέδριο. Στα πλαίσια του συνεδρίου, συζητήθηκαν θέματα που αφορούσαν στην εκπαίδευση των γυναικών, στην ίδρυση και τη λειτουργία επαγγελματικών σχολών, καθώς και στην επιστημονική και παιδαγωγική κατάρτιση των εκπαιδευτικών, καταλήγοντας σε συγκεκριμένες προτάσεις για τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν για τη βελτίωση του συστήματος της δημόσιας εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τα πορίσματα του συνεδρίου ο σκοπός του δημοτικού σχολείου έπρεπε να είναι η μετάδοση της αναγκαίας και χρήσιμης στον ελληνικό λαό ηθικής, θρησκευτικής, εθνικής και πρακτικής εκπαίδευσης.(Γκλαβάς, 2010: 24-26)

Αποτέλεσμα της επίδρασης σύγχρονων παιδαγωγικών ιδεών, αλλά και της διάθεσης αμφισβήτησης των κατεστημένων αντιλήψεων στην εκπαίδευση αποτελεί η ίδρυση

10 «η δημοτική εκπαίδευσις θρησκευτικό, ηθικόν και εθνικόν έχουσα τον χαρακτήρα προτίθεται να αναδείξη τους δι' αυτής παιδευομένους πολίτας χρηστούς και επιτηδείους εις αναπτύσσουσα αρμονικώς τας ψυχικάς και σωματικάς δυνάμεις και μεταδίδουσα αυτοίς τας προσήκουσας γνώσεις και δεξιότητας» (παράρτημα 124/15.5.1899, 346)

7ψηφίστηκαν τα «περί γυμναστικής» και «περί αρχαιοτήτων» (Δημαράς, 1986:258)

8 «Καταστατικόν του 1899» ΣΩΒ (Διαθέσιμο στο: http://www.sov.gr/wp-content/uploads/2011/03/katastatikon_1899.pdf) (ανακτήθηκε 12/12/2014)

του Ανώτερου Δημοτικού Παρθεναγωγείου¹³ στο Βόλο το 1908. Η διεύθυνση του Παρθεναγωγείου ανατίθεται στον Αλέξανδρο Δελμούζο. Η χρήση της δημοτικής γλώσσας για την διδασκαλία των μαθημάτων, καθώς και η προοδευτική παιδαγωγική που εφάρμοσε ο Αλέξανδρος Δελμούζος συναντά ισχυρότατες αντιδράσεις με αποτέλεσμα, τη διακοπή λειτουργίας του ύστερα από απόφαση του δημοτικού συμβουλίου της πόλης, το Μάρτιο του 1911, υπό την πίεση αντιδράσεων συλλόγων και φορέων της πόλης οι οποίοι διαπίστωσαν ότι *«η εν τω Παρθεναγωγείω διδασκαλία δεν είναι σύμφωνη ούτε προς την εθνικήν μας θρησκεία ούτε ως προς την ιστορικήν γλώσσαν του Ελληνισμού»*. Σε μια επιστολή του στην Π. Δέλτα ο Α. Δελμούζος παραπονέθηκε για τη τύχη του Παρθεναγωγείου επισημαίνοντας ότι *«εμείς κοιμόμαστε μη ξέροντας ακόμη τη δύναμη του ράσου στον τόπο μας»*. Ο Δελμούζος και οι συνεργάτες του οδηγούνται σε δίκη¹⁴ με την κατηγορία της προσβολής της θρησκείας και της ηθικής¹⁵ και τελικά αθωώνονται. (Γαζή, 2011:142-181).

Μετά τους βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913, με την προσάρτηση νέων εδαφών, τη διεύρυνση του εσωτερικού εμπορίου και την αύξηση των βιομηχανικών επενδύσεων, το κράτος αποφασίζει να λάβει αποτελεσματικά μέτρα για την εθνική οικονομία, τη διοίκηση και την εκπαίδευση. Το 1913, μέσα από τα νομοσχέδια που αφορούν στην εκπαίδευση φαίνεται να γίνονται προσπάθειες το σχολείο να εκσυγχρονιστεί και να προσαρμοστεί στις κοινωνικοοικονομικές ανάγκες της ζωής, με σκοπό τη διαπαιδαγώγηση ανθρώπων ικανών να ζήσουν στη σύγχρονη ζωή, μορφώνοντας χαρακτήρα και μυαλό ικανό να σκέπτεται. Ο βασικός σκοπός της εκπαίδευσης, όπως περιγράφεται στο νομοσχέδιο είναι να παρέχει σε όλους τους μαθητές την ίδια ηθική, εθνική και θρησκευτική αγωγή. (Μυλωνάς, 2002:176-177).

Ακολουθεί η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, που εκτός των άλλων προέβλεπε την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο. Τα αναγνωστικά των τεσσάρων τάξεων γράφονται στη δημοτική, απεικονίζουν τη νέα αντίληψη για την εκπαίδευση και κυριαρχούνται από αντιαυταρχικό πνεύμα απαλλαγμένα από ηθικολογικούς και πατριδολογικούς δογματισμούς. Ο σκοπός της εκπαίδευσης παραμένει αμετάβλητος, οι μεταρρυθμίσεις όμως προκαλούν

13 Πρόκειται για την προσθήκη δυο τάξεων σε ένα από τα εξατάξια Παρθεναγωγεία της πόλης (Μπουζάκης, 2006:73)

14 Η δίκη ολοκληρώθηκε το 1914 στο Ναύπλιο και είναι γνωστή ως «Αθεϊκά» (Μπουζάκης, 2006:74)

15 Το κατηγορητήριο συμπεριελάμβανε και την κατηγορία του προσηλυτισμού στην αθεία η οποία κατέπεσε υπό το σκεπτικό ότι *«η αθεία δεν είναι θρησκευτικό δόγμα διότι δεν προϋποθέτει την ύπαρξη Θεού»*. (Γαζή, 2011:157-158)

αντιδράσεις και δέχονται πληθώρα επικρίσεων¹⁶ από το χώρο της διανόησης. Επικεφαλής των επικριτών είναι ο καθηγητής γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Γ. Χατζηδάκης ο οποίος αναφερόμενος στο περιεχόμενο των νέων βιβλίων τα κατακρίνει λέγοντας ότι «...περί των μεγάλων ιδανικών της πατρίδος, της θρησκείας, ουδείς γίνεται λόγος ...οι μαθηταί ούτε πρωί, ούτε εσπέρας, ούτε προ του φαγητού, ούτε μετ' αυτό προσεύχονται...». (Γκλαβάς, 2010: 27 & Μπουζάκης 2006:84)

Με τη μεταρρύθμιση του 1929, η οποία θέτει τις βάσεις του αστικού σχολείου, για πρώτη φορά δημιουργούνται επαγγελματικά σχολεία και προβλέπεται η μικτή φοίτηση των δυο φύλων σε όλα τα σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Συνολικά κατατίθενται τριάντα νομοσχέδια. Με το νόμο 5045 του 1930 που καθιέρωνε τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο, οι αντιδράσεις κορυφώνονται και συνδέοντας τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας με την κομμουνιστική ιδεολογία¹⁷, προτείνονται εκτός των άλλων, να συγκροτηθεί Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο αποτελούμενο από τον υπουργό παιδείας, τον αρχιεπίσκοπο, αντιπρόσωπο της Φιλοσοφικής σχολής και τρεις εκπαιδευτικούς με αποδεδειγμένα αστικά φρονήματα για να καταρτίσουν σχολικά προγράμματα, να ελέγχουν τα βιβλία και να εποπτεύουν γενικά την εκπαίδευση. (Δημαράς 1986:178-179). Ο υπουργός Παιδείας Γεώργιος Παπανδρέου μετά από τις αντιδράσεις που προκάλεσαν οι προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις δηλώνει ότι *«τα ιδανικά της ζωής που οφείλει να ερμηνεύσει η εκπαίδευση δεν είναι άλλα από τα ιδανικά του έθνους»* (Μυλωνάς, 2002:180-183)

Οι μεταρρυθμίσεις που προβλέπονταν δεν έγιναν, όχι μόνο εξαιτίας των αντιδράσεων αλλά και λόγω της αλλαγής του πολιτικού σκηνικού με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Κονδύλη το 1935 και ακολούθως το 1936 της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά. Ο ίδιος ο Μεταξάς αναλαμβάνει και υπουργός παιδείας, αναστέλλει τα άρθρα του Συντάγματος που κατοχυρώνουν τις ανθρώπινες ελευθερίες και καταργεί το συνδικαλισμό, ιδρύει τη φασιστική νεολαία ΕΟΝ και προστίθεται ο όρος *«εθνική αγωγή»* στους σκοπούς της εκπαίδευσης, ενώ οι μεταρρυθμιστές της προηγούμενης περιόδου κατηγορούνται ότι προσπάθησαν να υπονομεύσουν το

¹⁶ Μεταξύ των επικριτών συγκαταλέγεται και η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών ισχυριζόμενη ότι με τα νομοσχέδια *«...καταφέρεται πλήγμα δεινόν κατά της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και της ανθρωπιστικής καθόλου εκπαίδευσως...»*(Μπουζάκης, 2006:84)

¹⁷ Ο δημοτικισμός συχνά θα ταυτιστεί με τον κομμουνισμό και ο αντικομμουνισμός θα αποτελέσει τις επόμενες δεκαετίες την επίσημη κρατική ιδεολογία και το μέσο, για να αντιμετωπίσει το επίσημο κράτος κάθε δημοκρατική ανακαινιστική προσπάθεια και στην εκπαίδευση. (Μπουζάκης 2006:90)

τρίπτυχο «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια». (Δημαράς, 1986: 183) Οι τρεις έννοιες «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια», είχαν διανύσει μακρύ δρόμο μέχρι να σχηματίσουν τη «συνθηματική φράση», η οποία δημιουργήθηκε σταδιακά μέσα από ποικίλα περιβάλλοντα και συγκυρίες σε μια χρονική περίοδο που εκτείνεται από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα έως και τη δεκαετία του 1930, και προσδιορίστηκε ως ο κεντρικός «τόπος» της καθεστωτικής, συντηρητικής ιδεολογίας από τη μεταξική περίοδο έως και τη δικτατορία των συνταγματαρχών.(Γαζή, 2011:312-313)

Ακολουθεί η Κατοχή και το σχολικό έτος του 1940-1941 διαρκεί τρεις μήνες, ενώ το αμέσως επόμενο είκοσι μόλις ημέρες. Μέσα στα χρόνια της κατοχής, από την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης, εκφράζονται σκέψεις και υποβάλλεται σχέδιο για μια ριζοσπαστική αλλαγή της εκπαίδευσης, όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι η παιδεία είναι η σπουδαιότερη κοινωνική λειτουργία ταγμένη στην υπηρεσία του λαϊκού συνόλου, καθώς και ότι ο γενικός σκοπός της εκπαίδευσης είναι να διαπλάσει πολίτες δημιουργικούς, ικανούς να συνεργάζονται και να προσαρμόζονται στην πραγματικότητα. Ως επίσημη γλώσσα του κράτους ορίζεται η δημοτική¹⁸. Οι αλλαγές αυτές δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ.(Δημαράς, 1986 :203-207)

Μετά από έναν αιματηρό εμφύλιο πόλεμο, η Ελλάδα βρίσκεται σε μια περίοδο ανασυγκρότησης, όμως σε ότι αφορά την εκπαίδευση οι αλλαγές προσκρούουν στην υπάρχουσα νοοτροπία δυσπιστίας. Στο άρθρο 16 του «*Συντάγματος του Βασιλείου της Ελλάδας*¹⁹», ορίζεται ότι η διδασκαλία έχει ως σκοπό την ηθική και πνευματική αγωγή και την ανάπτυξη της εθνικής συνειδήσεως των νέων στο πλαίσιο των ιδεωδών του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού. Η Επιτροπή Παιδείας²⁰, που δημιουργείται το 1957, καταθέτει τα πορίσματά της ένα χρόνο αργότερα για τα προβλήματα που ταλανίζουν το χώρο της εκπαίδευσης και για τις μεταρρυθμίσεις που απαιτούνται. Τονίζεται, στα πορίσματα της επιτροπής, ότι το θέμα της εκπαίδευσης πρέπει να σταματήσει να αποτελεί αντικείμενο κομματικών ή προσωπικών ανταγωνισμών καθώς επίσης και ότι η παιδεία πρέπει να είναι κοινό αγαθό και όχι

¹⁸ Η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης όρισε ότι η επίσημη γλώσσα του λαϊκού κράτους που θεμελιώνεται στην Ελλάδα πρέπει να είναι η γλώσσα του λαού(Μπουζάκης 2006:112)

¹⁹ Διαθέσιμο στο <https://norfid.files.wordpress.com/2010/11/suntagma-ths-elladas-19521.pdf>

²⁰ Η επιτροπή συγκροτείται τον Ιούνιο του 1957 με εντολή του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή και μέλη της τον Ν. Λούρο, τον Γ. Παλαιολόγο, τον Ι. Θεοδορακόπουλο και τον Ε. Παπανούτσο.

προνόμιο λίγων. Οι προτάσεις της επιτροπής, αν και δεν χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερο προοδευτισμό, επικρίνουν ελλείψεις και υποδεικνύουν λύσεις όμως και πάλι επικρίνονται έντονα. (Σαλονικίδης, 1998:20). Οι σκοποί της εκπαίδευσης και αυτή την περίοδο παραμένουν αμετάβλητοι και αφορούν στην ηθική και πνευματική αγωγή και στην ανάπτυξη της ηθικής συνειδήσεως των νέων σύμφωνα με τις ιδεολογικές κατευθύνσεις του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού. (Μυλωνάς, 2002:189-190)

Το 1964, μετά την άνοδο στην εξουσία της «Ένωσης Κέντρου», κατατίθεται στη Βουλή νομοσχέδιο που αφορά την οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης. Στην εισηγητική έκθεση αναγράφεται ότι, η παιδεία οφείλει να έχει ουμανιστικό χαρακτήρα, έτσι ώστε να αποτελεί προϋπόθεση και εγγύηση για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και την πνευματική προκοπή του έθνους. Καθιερώνεται η δημοτική γλώσσα για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, ενώ προβλέπεται στο γυμνάσιο και στο λύκειο η παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας. Το πρόγραμμα των σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και εισάγεται η διδασκαλία νέων μαθημάτων²¹. Τον Μάιο της επόμενης χρονιάς κατατίθεται στη Βουλή νομοσχέδιο που αφορά την τεχνική εκπαίδευση και την ίδρυση πανεπιστημίων, επισημαίνοντας την ανάγκη για την οικονομική και πνευματική ανάπτυξη της χώρας. Η μεταρρύθμιση του 1964 δέχθηκε σφοδρές επιθέσεις και επικρίθηκε έντονα. Η αρνητική κριτική της μεταρρύθμισης θα επικεντρωθεί στην καθιέρωση της δημοτικής, στην κατάργηση των λατινικών και στην υπονόμηση των θεμελίων του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, του οποίου τις κατευθύνσεις όφειλε να ακολουθεί η εκπαίδευση. Μεταξύ των επικριτών της μεταρρύθμισης συγκαταλέγονται η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και η «Εταιρεία Ελλήνων Φιλολόγων»²² (Δημαράς, 1986:278-281 & Μπουζάκης, 2006:129-131)

Η μεταρρύθμιση του 1964 αναχαιτίζεται από τα πολιτικά γεγονότα και την περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών που ακολούθησε, κατά τη διάρκεια της οποίας

²¹ Στο γυμνάσιο εισάγεται η διδασκαλία του μαθήματος «Στοιχεία Δημοκρατικού Πολιτεύματος», πρακτικές γνώσεις γύρω από τα κύρια επαγγέλματα και στο λύκειο εισάγονται μαθήματα επιλογής και νέα μαθήματα όπως ψυχολογία, κοινωνιολογία, στοιχεία δημοκρατικού πολιτεύματος και στοιχεία οικονομικής επιστήμης (Μπουζάκης, 2006:126)

²² Σύμφωνα με το καταστατικό λειτουργίας της εταιρείας, η οποία δραστηριοποιείται έως σήμερα: «*Ἡ Ἐταιρεία Ἑλλήνων Φιλολόγων εἶναι ἀποκλειστικὰ ἐπιστημονικὸ Σωματεῖο, ἰδρυθὲν τὸ 1948 ἀπὸ τοὺς ἀριστεῖς τῆς ἐλληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Στόχος τῆς Ἐταιρείας, σύμφωνα με τὸ ἴσχυον καταστατικὸ τῆς εἶναι: Ἡ ἐνίσχυση τῶν κλασικῶν σπουδῶν "διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ διαδόσεως τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων"- ἡ παρακολούθηση καὶ μελέτη τῶν πνευματικῶν ζητημάτων τῆς χώρας μας σχετιζομένων με τὴν ἀνθρωπιστικὴ μὀρφωση- ἡ ἐξύψωση τοῦ κλάδου τῶν Φιλολόγων με τὴν στήριξη καὶ ἀναγνώριση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ - παιδαγωγικοῦ ἔργου τους καθὼς καὶ τὴν βελτίωση τῆς ἐπαγγελματικῆς τους θέσεως.*» διαθέσιμο στο: <http://www.eephil.gr/society-gr.htm>

καθιερώνεται η απλή καθαρεύουσα, ως όργανο έκφρασης διδασκόντων και μαθητών για τις τελευταίες τάξεις στο δημοτικό, στο γυμνάσιο και στις Ανώτερες σχολές., τα χρόνια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης ξαναγίνονται έξι από εννέα , καταργείται το μάθημα «Στοιχεία δημοκρατικού πολιτεύματος» και το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, και διώκεται κάθε ίχνος προοδευτισμού. Ο προσανατολισμός της γνώσης την περίοδο αυτή αποτυπώνεται στο ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων του εξατάξιου γυμνασίου όπου κυρίαρχη θέση κατέχουν τα Αρχαία Ελληνικά²³ και οι κλασσικές σπουδές ξαναγίνονται μορφωτικός μονόδρομος. Ο σκοπός της εκπαίδευσης όμως παραμένει, έστω και με μικρή συντακτική διαφοροποίηση, η ηθική και πνευματική αγωγή και ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης των νέων σύμφωνα με τις αξίες του ελληνικού και χριστιανικού πολιτισμού.(Μυλωνάς 2002: 191-192)

1.2. Δεύτερη περίοδος: 1974 έως σήμερα

Το νέο Σύνταγμα του 1975 στο άρθρο 16, μεταξύ άλλων προβλέπει ότι η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του κράτους και έχει ως σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνειδήσεως και τη διάπλαση τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες. Αναφέρονται επίσης, σε άρθρο του Συντάγματος τα χρόνια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης καθώς και το δικαίωμα όλων των Ελλήνων στην δωρεάν παιδεία. (Ευαγγελόπουλος, 1987:31)

Η ανάγκη για μεταρρυθμίσεις, στο χώρο της εκπαίδευσης, είναι επιβεβλημένες και τα επόμενα δύο χρόνια, το 1976 και το 1977 ψηφίζονται νόμοι²⁴ με τους οποίους καθιερώνεται ως επίσημη γλώσσα διδασκαλίας η νεοελληνική, διαιρείται η δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε γυμνάσιο και λύκειο, καθιερώνεται η τεχνική εκπαίδευση ως ισότιμη με την γενική εκπαίδευση και ρυθμίζονται θέματα σχετικά με την διοίκηση και την εποπτεία στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στην εισηγητική έκθεση η αποστολή του Γυμνασίου είναι η εμπέδωση ακμαίου εθνικού, θρησκευτικού και ηθικού φρονήματος, καθώς και η βελτίωση των ψυχοσωματικών και πνευματικών δυνάμεων των μαθητών. Ο ρόλος του Λυκείου είναι παρόμοιος με του Γυμνασίου μιας και επιδιώκει ,σύμφωνα με το νομοθέτη, την

²³ Τα Αρχαία Ελληνικά διδάσκονται 44 ώρες την εβδομάδα , αθροιστικά και για τις έξι τάξεις του γυμνασίου. Το σύνολο των διδακτικών ωρών για όλα τα μαθήματα είναι 221. (Μπουζάκης ,2006: 134)

²⁴ Οι κυριότεροι μεταρρυθμιστικοί νόμοι είναι ο νόμος 309 του 1976 που αφορά στην οργάνωση και διοίκηση της γενικής εκπαίδευσης και ο νόμος 576 του 1977 που αφορά την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση (Γκλαβάς ,2010: 28)

περαιτέρω τόνωση του εθνικού, θρησκευτικού και ηθικού φρονήματος των μαθητών. Η μεταρρύθμιση που συντελείται το 1976 και το 1977 είναι ουσιαστικά η πραγμάτωση της μεταρρύθμισης του 1964 σε ότι αφορά την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, τη στροφή στην τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση καθώς και την αύξηση στα εννιά έτη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, μένουν όμως στα εξωτερικά χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης και παραμελούν θέματα όπως τα αναλυτικά προγράμματα, τα βιβλία και νέες μεθόδους διδασκαλίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο Προεδρικό Διάταγμα 374 του 1978²⁵ ως σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών, σύμφωνα με το επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας, είναι να μνήσει «...τους ανήσυχους εφήβους των δεκαπέντε ετών εις τα βασικά δόγματα της Ορθόδοξου Πίστεως, δια να μάθουν τι πρέπει να πιστεύουν...» (Σωτηρέλης, 1993:51 & Γκλαβάς, 2010:29).

Το 1981 η σοσιαλιστική κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας και έως το 1984 θεσπίζει πληθώρα μεταρρυθμιστικών μέτρων²⁶ που αφορούν τόσο στη δομή όσο και στη λειτουργία της εκπαίδευσης. Η δημοτική γλώσσα καθιερώνεται ως επίσημη γλώσσα του κράτους. Στην εισηγητική έκθεση του 1404 του 1983 αναφέρεται ότι η αποστολή της εκπαίδευσης είναι να προετοιμάσει τον άνθρωπο όχι μόνο για την επαγγελματική του σταδιοδρομία αλλά και για όλες τις εκδηλώσεις της ζωής. Τον Φεβρουάριο του 1985 κατατίθεται στη Βουλή σχέδιο νόμου (1566/1985) που αφορά στη δομή και στη λειτουργία της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Στο πρώτο άρθρο του νόμου ορίζεται ότι ο σκοπός της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι να συμβάλλει στην ολόπλευρη, αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξη των διανοητικών και ψυχοσωματικών δυνάμεων των μαθητών ώστε ανεξάρτητα από το φύλο και την καταγωγή να έχουν τη δυνατότητα να εξελιχθούν σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες και να διακατέχονται από πίστη προς την πατρίδα και τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης. Η προσωπικότητα και η κατάρτιση του εκπαιδευτικού, τα αναλυτικά προγράμματα και τα σχολικά βιβλία θεωρούνται από το νομοθέτη ως βασικοί συντελεστές στην επίτευξη των στόχων της εκπαίδευσης. (Μπουζάκης, 1991:119-121).

²⁵ Διαθέσιμο στο: http://www.et.gr/index.php?option=com_wrapper&view=wrapper&Itemid=104&lang=en

²⁶ Στις μεταρρυθμίσεις συμπεριλαμβάνονται η καθιέρωση του μονοτονικού, η κατάργηση του θεσμού του επιθεωρητή, η ίδρυση διευθύνσεων και γραφείων εκπαίδευσης καθώς και η ίδρυση πανεπιστημιακών παιδαγωγικών τμημάτων για την εκπαίδευση δασκάλων και νηπιαγωγών. (Μπουζάκης, 2006:151-152)

Στα χρόνια που ακολουθούν ο νόμος 1566 του 1985 παραμένει σε ισχύ και ο σκοπός της εκπαίδευσης αμετάβλητος, σε ότι αφορά στην ελληνική παιδεία στο εσωτερικό της χώρας.. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1994 με το νόμο 2413 που αφορά στην ελληνική παιδεία στο εξωτερικό και την διαπολιτισμική εκπαίδευση ρυθμίζονται θέματα της ελληνικής παιδείας στο εξωτερικό και οριοθετείται ο σκοπός και το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης²⁷ . Ως σκοπός της ελληνικής παιδείας στο εξωτερικό σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 1 του νόμου 2413 του 1994 είναι η προβολή και η διάδοση της ελληνικής γλώσσας της ελληνικής και ορθόδοξης παράδοσης και του ελληνικού πολιτισμού στις άλλες χώρες. Ως φορείς της ελληνικής παιδείας στο εξωτερικό ορίζονται σύμφωνα με το άρθρο 3 του ίδιου νόμου, οι ελληνικές διπλωματικές αρχές , οι ελληνικές κοινότητες και τα ελληνικά ιδρύματα καθώς και οι ορθόδοξες εκκλησίες.(Γκλαβάς,2010:37).

Το 1997 το Υπουργείο Παιδείας, σε μια μεταρρυθμιστική προσπάθεια επιδιώκει να εδραιώσει μια εκπαίδευση με έντονα δημοκρατικό χαρακτήρα στη βάση της ανθρωπιστικής παιδείας, ικανή να προετοιμάσει τους πολίτες για την κατάλληλη αντιμετώπιση των προκλήσεων και των ανταγωνισμών. Στην επιχειρούμενη μεταρρύθμιση τονίζεται ότι η εκπαίδευση οφείλει να διέπεται από τις αρχές της δημοκρατίας, και να προσφέρει στον καθένα ισότιμη πρόσβαση στα αγαθά της παιδείας ανεξάρτητα από την οικονομική του κατάσταση, το γένος, το φύλο ή τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Λίγο αργότερα, το 2001 γίνεται προσπάθεια αναδιοργάνωσης τόσο του περιεχομένου όσο και του στόχου των μαθημάτων, σε συνάρτηση με μια νέα εκπαιδευτική φιλοσοφία τη διαθεματικότητα. Με την προσέγγιση αυτή, η οποία βασίζεται στη χρήση μεθόδων ενεργητικής αντιμετώπισης της γνώσης, επιδιώκεται να δοθεί στο μαθητή η δυνατότητα ολιστικής αντίληψης της γνώσης . Με τον τρόπο αυτό εκφράζεται η πεποίθηση ότι θα καλλιεργηθεί η κριτική σκέψη και θα αναπτυχθεί η αναλυτικο-συνθετική ικανότητα των μαθητών. (Καρακατσάνη,2004 :128-131)

Το 2010 το Υπουργείο Παιδείας υπό τον τίτλο «Από το σήμερα στο Νέο Σχολείο με πρώτα το μαθητή»²⁸ δημοσιεύει τους στόχους της ελληνικής εκπαίδευσης όπου « ο μαθητής γίνεται συνειδητός έλληνας πολίτης αλλά και πολίτης του κόσμου ,

²⁷ Διαθέσιμο στο: http://dim-diapolfalir.att.sch.gr/n_2413_96.htm#ΣΚΟΠΟΣ,_ΜΟΡΦΕΣ,_ΦΟΡΕΙΣ_ΚΑΙ_ΜΕΣΑ_ΣΤΗΡΙΞΗΣ_ΤΗΣ_ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ_ΠΑΙΔΕΙΑΣ_ΣΤΟ_ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ_

²⁸ Διαθέσιμο στο : <http://www.minedu.gov.gr/neo-sxoleio-main.html?showall=&start=1>

ενδυναμώνει την ελληνική ταυτότητα και συνείδηση με βάση τις αξίες της συλλογικότητας και της αλληλεγγύης, το σεβασμό και την αναγνώριση των άλλων. Με γνώση και υπερηφάνεια για την ιστορία και τον πολιτισμό μας μαθαίνει να ζει και να προοδεύει μέσα στο σύγχρονο πολυπολιτισμικό περιβάλλον μέσα και έξω από τη χώρα.» Στο «Νέο σχολείο» σύμφωνα με τους στόχους του Υπουργείου «*οι μαθητές μαθαίνουν να πατούν στέρεα πάνω σε αξίες που κάνουν κάθε νέο, πάνω από όλα άνθρωπο, να συνεχίζουν να αποκτούν γνώσεις, να ασκούν το ρόλο του υπεύθυνου πολίτη να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή*» Το εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται να επιδιώκει την εξέλιξη των μαθητών σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες, εφοδιασμένους με κριτική σκέψη, που να είναι ικανοί να αντιμετωπίσουν προκλήσεις και ανταγωνισμούς όπως το σύγχρονο πολυπολιτισμικό περιβάλλον απαιτεί, σύμφωνα με τις εξαγγελίες του Υπουργείου Παιδείας το Φεβρουάριο του 2010.

2.Η Θρησκευτική εκπαίδευση

Η σχέση κράτους εκκλησίας, όπως αυτή αποτυπώνεται στα συντάγματα των χωρών δεν προσδιορίζει πάντα τη θέση και τον χαρακτήρα που κατέχει η θρησκευτική εκπαίδευση στο σχολείο. Ακολουθως, παρουσιάζεται ο ρόλος της εκπαίδευσης στην ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης καθώς και η θρησκευτική εκπαίδευση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, μέσω της διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών και γίνεται αναφορά στην θρησκευτική εκπαίδευση που ακολουθείται στις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες.

2.1. Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση θρησκευτικής συνείδησης

« Δώσε μου ένα αγόρι στην ηλικία των επτά ετών και θα είναι δικός μου για πάντα» έγραφε ο Ιγνάτιος Λοϊόλα ο ιδρυτής του τάγματος των Ιησουιτών μοναχών αποτυπώνοντας με μια φράση την ισχύ της συστηματικής αγωγής στη διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου και ταυτόχρονα περιγράφοντας την εκπαιδευτική στρατηγική που αναπτύχθηκε στους κόλπους των εκκλησιών χρησιμοποιώντας την εκπαίδευση ως μέσο προσηλυτισμού άντλησης στελεχών και αύξησης της πολιτικής τους επιρροής. Μέχρι τον 18^ο αιώνα οι εκκλησίες ήταν οι μόνοι φορείς που στην ουσία διέθεταν τους πόρους για να παράσχουν εκπαίδευση. Η διάδοση των γραμμάτων και των ανθρωπιστικών ιδεών δεν ήταν όμως ο βασικός στόχος των εκκλησιών μιας και χρησιμοποίησαν την εκπαίδευση ως μηχανισμό κατηχητισμού, προσηλυτισμού, καθώς και αντιπαράθεσης μεταξύ των διαφορετικών δογμάτων έτσι ώστε να αυξήσουν την κοινωνική τους επιρροή παρεμποδίζοντας την εξάπλωση άλλων θρησκευτικών ή θρησκευτικών δογμάτων. Επιπλέον ο έλεγχος της εκπαίδευσης από την εκκλησία περιόριζε της μάθηση στα πλαίσια του πνευματικού ορίζοντα της εκκλησίας, θέτοντας την επιστήμη, τη φιλοσοφία και τις τέχνες στην υπηρεσία της. (Ζαμπέτα, 2003:36-39)

Στο πέρασμα των χρόνων η πολιτική της Αγίας Έδρας εξακολουθεί να χρησιμοποιεί την εκπαίδευση ως μέσο προσηλυτισμού. Η εκπαίδευση συνεχίζει να θεωρείται από το Βατικανό ως θρησκευτικό καθήκον, υπογραμμίζοντας τη σημασία των θρησκευτικών διαφορών και διδάσκοντας τη μια και μοναδική αλήθεια ενός δόγματος. Με τη δημιουργία των εθνικών κρατών, η κρατικά οργανωμένη εκπαίδευση, αν και δεν χαρακτηρίζεται ως μια θρησκευτικά ουδέτερη εκπαίδευση, η

παροχή των εκπαιδευτικών αγαθών δεν πηγάζει από την εκκλησία αλλά από την πολιτεία και η εκπαίδευση δεν προσφέρεται πλέον στους πιστούς της ενορίας αλλά στους πολίτες του κράτους Σε αντίθεση με το θεοκρατικό κράτος το συνταγματικό έθνος-κράτος δεν θεμελιώνει την εξουσία του σε αρχές θρησκευτικού τύπου αλλά διαχωρίζει το θρησκευτικό από το πολιτικό στοιχείο και αποσυνδέει την ιδιότητα του πιστού από αυτή του πολίτη. (Green, 2010: 175)

Η αντίληψη που κληρονόμησε ο ρομαντισμός του 19^{ου} αιώνα, ότι το έθνος αποτελεί οικουμενική φυσική οντότητα, ανεξάρτητη από το χρόνο και το χώρο και η εθνική ταυτότητα αυτονόητη και αναλλοίωτη αποτύπωση κοινωνικής ομοψυχίας και συνοχής, παραμένει έως και σήμερα, όχι μόνο η βάση πάνω στη οποία οι πολιτικές εξουσίες οργανώνουν το διαπαιδαγωγικό ρόλο του σχολείου, αλλά και η κυρίαρχη αντίληψη για το έθνος και την εθνική ταυτότητα. Στις σύγχρονες προσεγγίσεις το έθνος γίνεται αντιληπτό όχι ως πρωταρχική φυσική και σταθερή οντότητα αλλά ως ιστορικό φαινόμενο το οποίο στη σημερινή του μορφή αποτελεί προϊόν της επιταγής «ένα έθνος ένα κράτος». Η εθνική διαπαιδαγώγηση ως θεμελιακός μηχανισμός των σύγχρονων κρατών, νομιμοποιεί την ταύτιση των πολιτικών και των πολιτισμικών ιδιοτήτων του έθνους. Το εθνικό κράτος, χρησιμοποιώντας θεσμούς όπως η εκπαίδευση και η εκκλησία ως μηχανισμούς διακίνησης ιδεών αναδεικνύει και καλλιεργεί την εθνική συνείδηση, δημιουργώντας διακριτή εθνική ταυτότητα και κουλτούρα (Green, 2010 :193 & Αβδέλα, 1997:31-33)

Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος του 19^{ου} αιώνα, είχε ανάγκη από την κατασκευή του έθνους και μιας εθνικής εκδοχής της ιστορίας²⁹. Στην προσπάθεια διαμόρφωσης συνείδησης εθνικής ταυτότητας το ελληνικό κράτος επένδυσε στην Ορθοδοξία, η οποία αντιπροσώπευε τους δεσμούς του ελληνισμού με το μεγαλείο της μεσαιωνικής αυτοκρατορίας και αποτέλεσε τον κρίκο που συνέδεσε το αρχαίο ελληνικό παρελθόν με το νέο Ελληνικό κράτος³⁰. Η ορθοδοξία ως εγγενές στοιχείο της ελληνικής ταυτότητας επιβλήθηκε θεσμικά σε όλους τους τομείς της κοινωνικής και πολιτικής ζωής διαμορφώνοντας τον χαρακτήρα και το περιεχόμενο της ελληνικής εκπαίδευσης. (Ζαμπέτα, 2006:190-194)

²⁹ Την κατασκευή της ιστορικής συνέχειας ανέλαβε η ρομαντική ιστοριογραφία με βασικούς εκπροσώπους τον Ζαμπέλιο και τον Παπαρηγόπουλο (Ζαμπέτα, 2003 :100)

³⁰ «...Η εκκλησία των χριστιανών ουδέν άλλον ήτο, ως και από του ονόματος αυτού εξάγεται, ειμή η των αρχαίων ελληνικών δήμων εκκλησία...»(Παπαρηγόπουλος 1955 :50 ,τόμος Α, Η στο Ζαμπέτα, 2003:107)

Ο σχολικός θεσμός , αναλαμβάνει την εθνική διαπαιδαγώγηση των μαθητών, με στόχο την κατασκευή μιας εθνικής ομοιογένειας, που παραβλέπει τις επιμέρους διαφοροποιήσεις που χαρακτηρίζουν το συνολικό πληθυσμό ενός κράτους. Ο έλεγχος του εθνικού σχολικού μηχανισμού, που αποτελεί ενοποιητική διαδικασία στοχεύει όχι μόνο να καλύψει τις ανάγκες διαπαιδαγώγησης και κατάρτισης σε συνάρτηση με τις επιταγές της σύγχρονης κοινωνίας και οικονομίας αλλά να καλλιεργήσει ταυτόχρονα την εθνική συνείδηση. (Ασκούνη 2001:72 & Καρακατσάνη ,2003:20)

Στη διαδικασία διαμόρφωσης και αναπαραγωγής της εθνικής ταυτότητας, μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος, καθοριστική είναι και η συμβολή της γλώσσας³¹ ως αποδεικτικό στοιχείο πολιτισμικής ομοιογένειας καθώς και η διδασκαλία των μαθημάτων ιστορίας και γεωγραφίας διαμορφώνοντας τις αναπαραστάσεις του έθνους ως πολιτισμικής οντότητας. Στο σχολείο η επιλογή εκείνου που διδάσκεται και εκείνου που δεν διδάσκεται είναι πολιτική επιλογή. Τα κρατικά εκπαιδευτικά συστήματα αποτέλεσαν το πλέον ισχυρό μέσο διαμόρφωσης της ταυτότητας του πολίτη, κατασκευάζοντας μια πολιτισμική ενότητα, υιοθετώντας μια ενιαία γλώσσα και καλλιεργώντας μια εθνική εκδοχή ιστορικού χρόνου και εδαφικότητας, Σε αυτή τη διαδικασία συμβάλλουν οι τελετές τα σύμβολα οι εθνικές επέτειοι και οι συμβολικές χρονολογίες. Οι εκπαιδευτικοί ως φορείς αυτής της διδασκαλίας στο σχολείο αναπλαισιώνουν την επίσημη εθνική ιδεολογία.(Φραγκουδάκη, Δραγώνα 1997:15 & Ζαμπέτα, 2003:111)

Μέσα από τη σχολική γνώση, η οποία προσφέρεται μέσω του εθνικού προγράμματος σπουδών με τη χρήση συγκεκριμένων σχολικών εγχειριδίων επιχειρείται η αναπαραγωγή της παράδοσης. Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, όχι μόνο στηρίζει τη διδασκαλία σε ένα και μόνο εγχειρίδιο για κάθε μάθημα, αλλά προσδιορίζει επίσημα και το περιεχόμενό του με βάση το κεντρικά σχεδιασμένο αναλυτικό πρόγραμμα. Το αναλυτικό πρόγραμμα και τα σχολικά εγχειρίδια καθορίζονται από την σχεδιασμένη εκπαιδευτική πολιτική. Εκτός από το να μεταδίδουν την επίσημα προκαθορισμένη γνώση τα σχολικά εγχειρίδια καλλιεργούν στάσεις και συμπεριφορές στους μαθητές.(Μαυρογιώργος,1986:137-138)

³¹ Η γαλλική επανάσταση είναι η πρώτη που διαμόρφωσε το ενιαίο εθνικό κράτος. Ένα από τα όπλα της ενοποίησης ήταν η γλώσσα. Το νέο έθνος κράτος θα ομογενοποιηθεί γλωσσικά και οι περισσότερες από τις τριάντα διαφορετικές γλώσσες και διαλέκτους που μιλούσαν οι πληθυσμοί μέσα στα σύνορα του γαλλικού κράτους, θα απαγορευτούν και σταδιακά θα χαθούν. Το έθνος κράτος θα αποκτήσει μια εθνική γλώσσα τη γαλλική (Φραγκουδάκη, 2007:20)

Βασισμένη σε ένα ενιαίο πρόγραμμα, η διδασκαλία στο ελληνικό σχολείο, διεξάγεται από πρόσωπα που φέρουν παρόμοια επαγγελματική μόρφωση, μεταβιβάζει πρότυπα συμπεριφοράς, στάσεις και αξίες. Οι έλληνες εκπαιδευτικοί φαίνεται να επηρεάζονται από την ύλη των βιβλίων που διδάσκουν. Παρατηρείται ότι σε σημαντικό ποσοστό οι αντιλήψεις τους για τα θέματα όπως και οι αναπαραστάσεις τους για τα έθνη από την εθνική ταυτότητα ταυτίζονται με αυτές που προβάλλουν τα σχολικά βιβλία. (Φραγκουδάκη, 1997:183-185)

Στη διαδικασία της μάθησης το νόημα και η γνώση επηρεάζονται κατά την κατασκευή τους από το κοινωνικό πλαίσιο. Το εκπαιδευτικό σύστημα δεν θεωρείται ένας απλός ιδεολογικός μηχανισμός αναπαραγωγής της υπάρχουσας κοινωνικής πραγματικότητας αλλά μια δυναμικά εξελισσόμενη πραγματικότητα. Παρόλο όμως το συγκεντρωτικό χαρακτήρα του εκπαιδευτικού συστήματος και το σαφώς καθορισμένο πλαίσιο, μέσω των αναλυτικών προγραμμάτων του περιεχομένου της διδασκαλίας, οι εκπαιδευτικοί συμβάλλουν στην παραγωγή επίσημης σχολικής γνώσης, τόσο μέσω των πληροφοριών που μεταδίδουν καθώς και μέσω των παιδαγωγικών αντιλήψεων που εφαρμόζουν στην σχολική πράξη (Καρακατσάνη 2004:147 & Αβδέλα, 1997: 44)

Οι μαθητές στο ελληνικό σχολείο διδάσκονται ότι η ελληνική κουλτούρα και η ελληνική ιστορία είναι συνυφασμένη με την ιστορία της Ορθόδοξης εκκλησίας και για να είναι κανείς Έλληνας πρέπει να είναι και Χριστιανός Ορθόδοξος. Το ελληνικό σχολείο τείνει στην θρησκευτική ενδογμάτιση, η επίσημη εκπαιδευτική πολιτική περιορίζει την έννοια του σεβασμού της θρησκευτικής ετερότητας στην δυνατότητα αυτοεξαίρεσης από το μάθημα των Θρησκευτικών, και αυτή μόνο εφόσον προηγηθεί σχετική δήλωση περί διαφορετικής θρησκευτικής συνείδησης δημιουργώντας έναν ιδιότυπο σεβασμό δια του αποκλεισμού χωρίς να αποτελεί στην ουσία σεβασμό της ταυτότητας του «άλλου». Η χειραγώγηση της θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών δεν συντελείται μόνο μέσα από την διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών, αλλά και μέσα από τη διδασκαλία μαθημάτων όπως της Γλώσσας, της Ιστορίας και της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής, διδάσκονται ότι η εθνική και η θρησκευτική ταυτότητα των Ελλήνων είναι άρρηκτα συνυφασμένες. (Ζαμπέτα, 2003:120-123)

Η εκπαιδευτική διαδικασία και η μετάδοση γνώσης δεν περιορίζονται στα στενά πλαίσια του αναλυτικού προγράμματος, ούτε ολοκληρώνονται στην αίθουσα

διδασκαλίας. Στο αλληλεπιδραστικό περιβάλλον του σχολείου δυο ακόμα παράμετροι συμβάλλουν στην διαδικασία διαμόρφωσης και αναπαραγωγής της εθνικής ταυτότητας:

-το κρυφό ανεπίσημο πρόγραμμα ή παραπρόγραμμα, ένα σύνολο αξιών στάσεων , πεποιθήσεων και ιδεολογικών μηνυμάτων, που δεν είναι μέρος της επίσημης εκπαιδευτικής διαδικασίας και δεν εμπεριέχεται σε κανένα σχολικό εγχειρίδιο συμβάλλει στην καλλιέργεια , στη διαμόρφωση στάσεων ζωής των μαθητών και ουσιαστικά στη διαπαιδαγώγηση των μαθητών.(Καρακατσάνη, 2004:27,93)

-οι τελετουργικές διαδικασίες τα σύμβολα, οι τελετουργίες ή οι απλές συλλογικές τελετές (Αδάμου,χ.χ:84)

2.2. Η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα

Με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους η εκκλησία παραχωρεί στην πολιτεία την ευθύνη για την οργάνωση και τη λειτουργία των σχολείων. Ταυτόχρονα εισάγεται στο δημόσιο σχολείο το θρησκευτικό μάθημα. Με Βασιλικό Διάταγμα του 1867 ενισχύεται η διδασκαλία του θρησκευτικού μαθήματος στην τότε δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ο προσανατολισμός, το περιεχόμενο και ο σκοπός του θρησκευτικού μαθήματος μέχρι τον Μεσοπόλεμο αποβλέπουν στη διάπλαση του ήθους των νέων. (Μανιτάκης , 2000:38)

Μετά την ίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου»³², στις αρχές του εικοστού αιώνα και τις μετέπειτα εκπαιδευτικές αλλαγές που πραγματοποιούνται τα προγράμματα των Θρησκευτικών αλλάζουν μορφή και αποκτούν περισσότερο γνωσιακό και πληροφοριακό περιεχόμενο. Τα αναλυτικά προγράμματα γίνονται περισσότερο ακαδημαϊκά και περιορίζεται ο ηθικισμός της πρώτης περιόδου ενώ υπάρχει στο περιεχόμενό τους η διδασκαλία και άλλων θρησκευμάτων. (Γιαγκάζογλου,2006: 3)

Κατά τη διάρκεια των ετών που ακολουθούν ο σκοπός του μαθήματος των θρησκευτικών διατυπώνεται στα αναλυτικά προγράμματα με διάφορες παραλλαγές. Η διδασκαλία του μαθήματος τόσο από άποψη ύλης όσο και από άποψη μεθοδολογίας, έχει αλλάξει αρκετές φορές έως σήμερα, όμως ο κατηχητικός και μονοφωνικός χαρακτήρας της θρησκευτικής εκπαίδευσης παρά τις μικρές διαφοροποιήσεις παραμένει.(Σωτηρέλης,1993:32)

³² Ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος», δημιουργήθηκε το 1910 και είχε ως σκοπό να διαδώσει και να καλλιεργήσει τη δημοτική γλώσσα.(Γκλαβάς 2010:52)

Η μεταρρύθμιση του Γ. Παπανδρέου στην δεκαετία του 1960 δημιουργεί νέα εγχειρίδια διδασκαλίας, μέσω των οποίων γίνεται προσπάθεια να εκφραστεί η θεολογική παιδεία διαχωρισμένη από την κατήχηση της Εκκλησίας. Λίγο αργότερα όμως η προσπάθεια θα ανατραπεί μέσω των διαταγμάτων του 1966 και ο σκοπός του θρησκευτικού μαθήματος επικεντρώνεται στην διάπλαση χριστιανικών προσωπικοτήτων. Με τον νόμο 129/1967 «περί οργάνωσης και διοικήσεως της γενικής εκπαιδεύσεως» ο ελληνοχριστιανικός πολιτισμός προτάσσεται και τα σχολικά εγχειρίδια αλλά και οι εκπαιδευτικοί που τα διδάσκουν εφαρμόζουν την συντηρητική νοοτροπία οδηγούμενοι στην ηθικολογία και την αστυνόμευση της προσωπικής ζωής των μαθητών. (Μανιτάκης, 2000:62)

Οι σημαντικές αλλαγές οι οποίες έχουν συντελεστεί στην ελληνική κοινωνία σε επίπεδο νομοθεσίας, καθώς και σε επίπεδο θεσμών μετά το 1975 δεν φαίνεται να έχουν επηρεάσει τον προσανατολισμό της θρησκευτικής εκπαίδευσης με αποτέλεσμα να παραμένει σχεδόν αγκυλωμένη σε ξεπερασμένα εκπαιδευτικά πρότυπα. Σύμφωνα με το άρθρο 16 του Συντάγματος, η εκπαίδευση αποτελεί ένα από τα βασικά καθήκοντα του κράτους και ορίζεται ως υποχρεωτική εννεαετούς διάρκειας, υπηρετώντας συγκεκριμένες αρχές όπως η ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης. Η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης, ερμηνευμένη από τη διοίκηση και τη δικαιοσύνη, υπό το πρίσμα της «επικρατούσας θρησκείας»³³ του άρθρου 3 του Συντάγματος, μεταφράζεται με επιβολή μιας μονοφωνικής εκπαίδευσης κατηχητικού χαρακτήρα του ορθόδοξου δόγματος. (Σωτηρέλης, 1998:213)

Η θρησκευτική αγωγή αποτελεί παιδαγωγική αρμοδιότητα και ευθύνη της πολιτείας. Σε αυτό το πλαίσιο, το μάθημα των Θρησκευτικών είναι ενταγμένο στο σχολικό πρόγραμμα και των δυο βαθμίδων της εκπαίδευσης, από την τρίτη τάξη του δημοτικού σχολείου έως και την τελευταία τάξη του λυκείου. Ο κατηχητικός χαρακτήρας της θρησκευτικής εκπαίδευσης δεν περιορίζεται μόνο στο μάθημα των Θρησκευτικών, μιας και η θρησκευτική ενδογμάτιση διαχέεται και σε άλλα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος, τόσο στην Πρωτοβάθμια όσο και στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση όπως για παράδειγμα τα μαθήματα της Γλώσσας για την Πρωτοβάθμια εκπαίδευση ή της Ιστορίας. (Καρακατσάνη, 2003:139)

Στο Σύνταγμα του 1975 η διατύπωση του άρθρου 16 για ανάπτυξη «θρησκευτικής συνειδήσεως» δεν διευκρινίζεται επαρκώς. Ωστόσο, με βάση τον Νόμο 309/1976 για την εκπαίδευση το θρησκευτικό φρόνημα συμπλέκεται με το εθνικό. Τα αναλυτικά προγράμματα του μαθήματος των θρησκευτικών, που συντάχθηκαν και δημοσιεύτηκαν μέσα σε ένα χρόνο, από το 1977 έως το 1978, αναδείκνυαν ένα σαφώς κατηχητικό ρόλο για το μάθημα, όπως άλλωστε φαίνεται στη σκοποθεσία τους. Ως γενικός σκοπός Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ορίζεται «η ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος των μαθητών, η εδραίωση της πίστεως στη Χριστιανική Θρησκεία και η ενίσχυση της ενεργητικής συμμετοχής τους στη θρησκευτική ζωή του

³³ Σύνταγμα της Ελλάδας άρθρο 3.1: «επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού»

λαού μας»³⁴. Ακολουθώντας ως γενικός σκοπός της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ορίζεται «η φανέρωση των αληθειών του Χριστού για το Θεό, τον κόσμο και τον άνθρωπο, τη μύηση των μαθητών στις σωτήριες αλήθειες του χριστιανισμού με την ορθόδοξη πίστη και ζωή, την επίγνωση της ιστορικής διαδρομής της Εκκλησίας και της προσφοράς της στον κόσμο, τη βίωση των αληθειών της Ορθόδοξης χριστιανικής πίστεως στις συγκεκριμένες περιστάσεις της καθημερινής ζωής του μαθητή, για να βελτιώνεται «σοφία και ηλικία και χάριτι» και να κατακτήσει εις άνθρωπον «τέλειον, εις μέτρον ηλικίας του πληρώματος του Χριστού»³⁵. (ΥΠΕΠΘ: 1978)

Το θρησκευτικό μάθημα, σύμφωνα με τον ισχύοντα νόμο για την εκπαίδευση (1566/85), διδάσκει υποχρεωτικά την ορθόδοξη χριστιανική πίστη εξειδικεύοντας τα περιθώρια θρησκευτικής αγωγής του Συντάγματος σε σχέση με την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, θέτοντας ως κύριο σκοπό της εκπαίδευσης «τη διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου και καθολικού ανθρώπου». Το νομοθετικό πλαίσιο του μαθήματος υλοποιείται στα αναλυτικά προγράμματα σπουδών, τα οποία καταρτίζονται σύμφωνα με το Νόμο 1566/85 (άρθρο 24)³⁶ από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, μια ανεξάρτητη δημόσια υπηρεσία η οποία υπάγεται κατευθείαν στο Υπουργείο Παιδείας Στο πλαίσιο διδασκαλίας του μαθήματος, οι ετερόδοξοι μαθητές έχουν την δυνατότητα εφόσον το επιθυμούν, της απαλλαγής από το μάθημα των θρησκευτικών. Δίνεται επίσης στους ρωμαιοκαθολικούς και προτεστάντες μαθητές η δυνατότητα διδασκαλίας ιδιαίτερου ομολογιακού θρησκευτικού μαθήματος σύμφωνα με το άρθρο 14 παράγραφος 17 του Νόμου 1566/85, όμως η διδασκαλία μαθήματος θρησκευτικών σύμφωνα με τη θρησκεία, ισχύει μόνο για τους Έλληνες, μουσουλμάνους στο θρήσκευμα, μαθητές των μειονοτικών σχολείων της Θράκης. Σύμφωνα με την κοινή νομοθεσία σκοπός του μαθήματος είναι να καταστήσει τους μαθητές «κοινωνούς των αληθειών της Ορθόδοξης Χριστιανικής Πίστεως». Στα διδακτικά βιβλία ως προαπαιτούμενο, θεωρείται ότι ο Έλληνας πολίτης είναι ταυτόχρονα χριστιανός ορθόδοξος. Η παραγνώριση της ετερότητας, η ταύτιση της ιδιότητας του πολίτη με την ιδιότητα του πιστού και η θρησκευτική ενδογμάτιση αποτελούν βασικές παραμέτρους της σχολικής αφήγησης που διαπερνούν όλο το φάσμα μαθημάτων όπως η Γλώσσα, η Ιστορία και η Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, μαθήματα από τα οποία κανένας μαθητής του ελληνικού δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος δεν μπορεί να απαλλαγεί. (Ζαμπέτα, 2003:146)

Τόσο στην Πρωτοβάθμια όσο και στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση η οργάνωση των περιεχομένων του αναλυτικού προγράμματος σπουδών, ακολουθούσε αυστηρά συστηματική και χρονολογική σειρά, αντλώντας τις γνώσεις από τους παραδοσιακούς ακαδημαϊκούς θεολογικούς κλάδους. Βασικό χαρακτηριστικό της διδακτέας ύλης στο Δημοτικό ήταν η προσπάθεια μύησης σε θρησκευτικές αλήθειες που οι θεολογικές

³⁴ Σκοπός του μαθήματος των θρησκευτικών όπως ορίζεται στο αναλυτικό πρόγραμμα: <http://digitalschool.minedu.gov.gr/info/newps/%CE%98%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC/%CE%A0%CE%A3%20%CE%98%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD%20%E2%80%94%20%CE%93%CF%85%CE%BC%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B9%CE%BF.pdf>

³⁵ Ομοίως

³⁶ Δομή και λειτουργία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις, διαθέσιμο στο: http://www.pi-schools.gr/preschool_education/nomothesia/1566_85.pdf (3/9/2013)

αντιλήψεις της ορθόδοξης εκκλησίας επέβαλλαν, μονοδρομώντας στην πράξη την επαφή του παιδιού με το θείο. Η ψυχολογική ταύτιση του παιδιού με τη γνώση που του επιβάλλεται ενισχύεται από εκφράσεις που δημιουργούν συναισθηματική φόρτιση³⁷. και από ερωτήσεις και δραστηριότητες που εμπεριέχονται στα σχολικά βιβλία στο τέλος των ενοτήτων.³⁸ Στα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνάσιου και του Λυκείου αποτυπωνόταν ο κατηχητικός χαρακτήρας του μαθήματος των θρησκευτικών. Αξίζει να αναφερθούν οι οδηγίες³⁹ του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου το σχολικό έτος 1990-1991, για τη διδασκαλία του μαθήματος «Χριστιανική Ηθική» της τρίτης τάξης του Λυκείου όπου διευκρινίζεται ότι «...σκοπός του της διδασκαλίας δεν είναι η συζήτηση θεμάτων συμπεριφοράς του ανθρώπου με βάση τις εμπειρίες τις γνώσεις ή τις επιθυμίες τους... αλλά η σαφής έκθεση των χριστιανικών απόψεων...» στη συνέχεια τονίζεται ότι όταν «...μερικές απόψεις των μαθητών δεν συμφωνούν απόλυτα με τις χριστιανικές θέσεις... τότε είναι απαραίτητη η παρέμβαση του διδάσκοντος για να θέσει τα πράγματα στη σωστή τους θέση...» (Σωτηρέλης, 1993:56-57)

Το 1992 το Υπουργείο Παιδείας συντάσσει νέα αναλυτικά προγράμματα για τη τα οποία τελικά δημοσιεύονται το 1998. Ο γενικός σκοπός του μαθήματος παρέμενε ο ίδιος με αυτόν του 1985, αλλά για πρώτη φορά στο νέο αναλυτικό πρόγραμμα εκτός από τους σκοπούς τους μαθήματος για κάθε τάξη καθορίζονται και οι διδακτικοί στόχοι των κεφαλαίων⁴⁰. Η διάρθρωση των περιεχομένων ακολουθεί για το Γυμνάσιο τη λογική των προηγούμενων προγραμμάτων (Παλαιά Διαθήκη, Καινή Διαθήκη και Εκκλησιαστική Ιστορία), με ουσιαστική αλλαγή την εισαγωγή στη Δευτέρα Γυμνασίου, του ίδιου του κειμένου της Καινής Διαθήκης προς επεξεργασία. Ως προς το Λύκειο, η ουσιαστική τροποποίηση αφορούσε την Α' τάξη, όπου τα θέματα της χριστιανικής πίστης παρουσιάζονται μέσα από τη χριστιανική λατρεία. Στη Β' Λυκείου διδάσκονται ουσιαστικά θέματα του Χριστιανισμού, καθώς και θρησκευολογικά μαθήματα και στη Γ' Λυκείου γίνεται επιλογή θεμάτων από τον χώρο της χριστιανικής ηθικής, παράλληλα συγγράφονται νέα σχολικά εγχειρίδια για τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. (ΥΠΕΠΘ, 1998)

Λίγα χρόνια αργότερα το 2002 το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο σχεδιάζει εκ νέου τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών του θρησκευτικού μαθήματος και για τις δυο βαθμίδες της υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε μια προσπάθεια εκσυγχρονισμού και

³⁷ Εκφράσεις όπως «ο Χριστός μας», «η εκκλησία μας», «η ορθοδοξία μας» που υπήρχαν στα σχολικά βιβλία, προδιέθεταν το μαθητή σε αποδοχή εκ των προτέρων της πληροφορίας που μεταφερόταν σε αυτόν. (Σωτηρέλης, 1993:56)

³⁸ Ενδεικτικά αναφέρονται ερωτήσεις από το βιβλίο Θρησκευτικών της ΣΤ δημοτικού «Λειτουργική και κατήχηση» (σελ. 74-80) «Γιατί ο Χριστιανισμός είναι η μόνη αληθινή θρησκεία» και «τι πρέπει να αισθανόμαστε για την ορθοδοξία μας» (Σωτηρέλης, 1993:57)

³⁹ Οδηγίες Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για το σχολικό έτος 1990-1991 τμήμα Γ' σελίδες 12-24 (Σωτηρέλης, 1993:57)

⁴⁰ Διαθέσιμο στο:

<http://digitalschool.minedu.gov.gr/info/newps/%CE%98%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC/%CE%A0%CE%A3%20%CE%98%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD%20%E2%80%94%20%CE%93%CF%85%CE%BC%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B9%CE%BF.pdf>

διεύρυνσης των οριζόντων του μαθήματος, στην πολυπολιτισμική πολυφυλετική και πολυθρησκευτική δομή της σύγχρονης κοινωνίας (ΥΠΕΠΘ, 2003).

Το μάθημα των θρησκευτικών παραμένει ωστόσο υποχρεωτικό για όλους τους ορθόδοξους χριστιανούς μαθητές, μπορούν επίσης να το παρακολουθήσουν και όσοι μη ορθόδοξοι το επιθυμούν. Σύμφωνα με απαντητική επιστολή προς το Συνήγορο του Πολίτη του κ. Ευριπίδη Στυλιανίδη, με την ιδιότητα του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων «...το μάθημα των Θρησκευτικών δεν έχει ομολογιακό χαρακτήρα αλλά είναι γνωσιολογικό, δηλαδή συμπεριλαμβάνει αναφορές όχι μόνο στην επικρατούσα θρησκεία αλλά και σε άλλα δόγματα και θρησκείες.»⁴¹ Σε συνέχεια της ίδιας απαντητικής επιστολής, προβλέπεται και η απασχόληση των εξαιρούμενων μαθητών κατά την διδακτική ώρα του μαθήματος των Θρησκευτικών, οι οποίοι συμμετέχουν σε άλλο τμήμα στο μάθημα της ελληνικής γλώσσας, όταν είναι αλλοδαποί, ενώ όταν είναι ημεδαποί, σύμφωνα με το συγκεκριμένο έγγραφο, συμμετέχουν σε μάθημα που έχει προτείνει ο σύλλογος διδασκόντων. (ΥΠΕΠΘ, 2008).

Απόφαση του ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου (ΣτΕ), αποφαίνεται ότι είναι υποχρεωτική η διδασκαλία και η παρακολούθηση του μαθήματος των θρησκευτικών, ενώ η απαλλαγή από αυτό προϋποθέτει αξιόπιστη δήλωση των κηδεμόνων του μαθητή. Φαίνεται ότι η εκπαιδευτική πολιτική περιορίζει την έννοια του σεβασμού της θρησκευτικής ετερότητας στη δυνατότητα αυτοεξάιρεσης μέσω εγγράφου αιτήματος απαλλαγής των κηδεμόνων του μαθητή, από το μάθημα των θρησκευτικών και αυτό μόνο εφόσον προηγηθεί σχετική δήλωση περί διαφορετικής θρησκευτικής συνείδησης. (Μαντζούφας, 2011:10)

Με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο οι ορθόδοξοι χριστιανοί γονείς δεν μπορούν να απαλλάξουν τα παιδιά τους από το μάθημα των θρησκευτικών, εάν δεν δηλώσουν εγγράφως την επιθυμία τους. Όμως, ο σεβασμός δια του αποκλεισμού δεν αποτελεί σεβασμό της ταυτότητας. Όχι μόνο δεν υφίσταται σχέση ισοτιμίας και ενιαία μεταχείριση μεταξύ των θρησκευτικών ταυτοτήτων στο ελληνικό σχολείο αλλά αντίθετα η θρησκευτική ετερότητα απαξιώνεται. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η Απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα το 2002⁴² με την οποία καλείται η πολιτεία να εκδώσει σχετικές οδηγίες προς τις εκπαιδευτικές αρχές, έτσι ώστε το αίτημα απαλλαγής των γονέων να μη συνοδεύεται από δήλωση θρησκευτικής τοποθέτησης, δηλαδή από το εάν είναι άθρησκοι, ετερόδοξοι ή ετερόθρησκοι μιας και η παρακολούθηση του μαθήματος των θρησκευτικών δεν μπορεί να ερμηνευτεί ως ομολογία πίστης. (Ζαμπέτα, 2003: 116-117)

Τον Ιανουάριο του 2015 το Υπουργείο Παιδείας με νέα εγκύκλιο⁴³, την οποία αποστέλλει στις Περιφερειακές Διευθύνσεις Εκπαίδευσης, ορίζει τις προϋποθέσεις που θα πρέπει να ισχύουν για να απαλλαγεί ένας μαθητής από την παρακολούθηση

⁴¹ Διαθέσιμο στο www.pi-schools.gr (17-5-2013)

⁴² Απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 77Α//2002(Ζαμπέτα, 2003:117)

⁴³ Έγγραφο υπ αριθ. 12773/δ2/23-1-2015 με τίτλο «Ρύθμιση μαθητικών θεμάτων» διαθέσιμο στο: <http://www.minedu.gov.gr>

του μαθήματος των θρησκευτικών. Στο έγγραφο ορίζεται ότι και οι δύο κηδεμόνες⁴⁴ του μαθητή εάν αυτός είναι ανήλικος ή ο ίδιος εάν πρόκειται για ενήλικα, υποβάλλουν αίτηση προς την διεύθυνση της σχολικής μονάδας όπου φοιτά ο μαθητής δηλώνοντας την επιθυμία απαλλαγής καθώς επίσης και το ότι ο μαθητής δεν είναι Χριστιανός, χωρίς να απαιτείται η δήλωση άλλου θρησκευόμενου, από τους αιτούντες γονείς. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο συγκεκριμένο έγγραφο το Υπουργείου Παιδείας επιστρά την προσοχή στους Διευθυντές των σχολικών μονάδων για «έλεγχο και τεκμηρίωση των λόγων απαλλαγής» έτσι ώστε να αποφεύγονται αιτήσεις απαλλαγής οι οποίες υποβάλλονται για λόγους που δεν «συνδέονται με την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης». Οι περιορισμοί στον τρόπο απαλλαγής με το πρόσφατο έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας συμπεριλαμβάνουν ουσιαστικά και τη συναίνεση του διευθυντή της σχολικής μονάδας όπου φοιτά ο μαθητής. (ΥΠΕΠΘ:2015)

Έως και σήμερα το μάθημα των θρησκευτικών παραμένει υποχρεωτικό έως και την Τρίτη Λυκείου, διατηρώντας ουσιαστικά ομολογιακό χαρακτήρα. Ο δογματικός χαρακτήρας της θρησκείας και η διεκδίκηση της απόλυτης αλήθειας συγκρούονται με τις σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις που επιδιώκουν τη διερεύνηση, το πείραμα, την τεκμηρίωση, το διάλογο και την κριτική αντιπαράθεση. Η κριτική και δημιουργική σκέψη καλλιεργείται ελλιπώς και το δημόσιο σχολείο δεν φαίνεται να μπορεί πλήρως να κατανοήσει, να αναγνωρίσει ως ισότιμη και επομένως να εντάξει τη θρησκευτική ετερότητα ή την απουσία θρησκευτικότητας. Για να μπορέσει το σχολείο και το περιεχόμενο της σχολικής γνώσης να αποχρωματιστεί δογματικά πρέπει η μονοφωνική κατήχηση να αντικατασταθεί από μια ουδέτερη πλουραλιστική θρησκευτολογική εκπαίδευση που θα συμβάλλει στη χειραφέτηση του νέου από κάθε είδους δόγματα. (Ζαμπέτα 2011: 2⁴⁵ & Καρακατσάνη, 2003:139)

2.3.Η θρησκευτική εκπαίδευση στις Ευρωπαϊκές χώρες

Η κατηγοριοποίηση που ακολουθείται είναι περισσότερο σχηματική λόγω της μεγάλης διαφοροποίησης της θρησκευτικής εκπαίδευσης όχι μόνο από χώρα σε χώρα αλλά και στο εσωτερικό της ίδιας της χώρας, όταν η δομή της είναι ομοσπονδιακή και δεν επικρατεί ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα.(Μαντζούφας, 2011:5)

2.3.1.Το υποχρεωτικό – κατηχητικό μοντέλο

Υπάρχει το καθαρά δογματικό πρότυπο θρησκευτικής εκπαίδευσης όπως αυτό εφαρμόζεται στην Ελλάδα, την Ιρλανδία⁴⁶, την Κύπρο, την Πολωνία, την Ουγγαρία, την Λιθουανία, την Βουλγαρία και την Πολωνία με τις διαφορές του φυσικά σε κάθε μια από τις χώρες αυτές. Πρόκειται για κράτη τα οποία μέσω της εκπαίδευσής τους

⁴⁴ Σύμφωνα με την εγκύκλιο η αίτηση γίνεται δεκτή μόνο από τον ένα κηδεμόνα στην περίπτωση μονογονεϊκής οικογένειας όπου την πλήρη κηδεμονία έχει ο γονέας που υποβάλει το αίτημα.

⁴⁵ Διαθέσιμο στο : <http://e-theologia.blogspot.gr/2011/05/athens-voice.html>

⁴⁶ Ο καθολικισμός για τους Ιρλανδούς είναι η αιχμή της διατήρησης της εθνοπολιτιστικής τους ιδιαιτερότητας απέναντι στην Αγγλία, την οποία θεωρούν καθαρά προτεσταντική χώρα(Ζαμπέτα, 2003:61)

ξεκάθαρα ενισχύουν μια θρησκεία. Μέχρι πρόσφατα οι παραπάνω χώρες είχαν το μάθημα των θρησκευτικών ως υποχρεωτικό. Τώρα πια το μάθημα ορίζεται τυπικά τουλάχιστον ως προαιρετικό. Σε όλα τα κράτη –μέλη της Ε.Ε όπου το μάθημα των θρησκευτικών είναι υποχρεωτικό, προβλέπεται η δυνατότητα απαλλαγής των μαθητών κατόπιν σχετικού αιτήματος των γονέων Μόνο στην Ελλάδα και την Κύπρο απαιτείται ταυτόχρονη δήλωση της θρησκευτικής ταυτότητας των γονέων⁴⁷, ενέργεια που ουσιαστικά αποτελεί παραβίαση των προσωπικών δεδομένων. Παρότι το μάθημα ορίζεται τυπικά τουλάχιστον ως προαιρετικό, στην πράξη όλο το εκπαιδευτικό σύστημα διαπνέεται από την κυριαρχία της επίσημης θρησκείας της κάθε μιας από τις παραπάνω χώρες και το μάθημα των θρησκευτικών είναι γενικευμένο και έχει ομολογιακό χαρακτήρα. (Γριζοπούλου ,2008:6)

2.3.2.Υποχρεωτικό – πολυδογματικό μοντέλο

Η Δανία και η Αγγλία, είναι χώρες που αναγνωρίζουν επίσημη θρησκεία στο σύνταγμά τους. Ωστόσο φαίνεται να προσπαθούν να αμβλύνουν το υποχρεωτικό –κατηχητικό μοντέλο του θρησκευτικού μαθήματος, με στοιχεία ενημέρωσης για τα άλλα κύρια θρησκευόμενα που εκπροσωπούνται στο μαθητικό πληθυσμό. Ο πλουραλισμός που εισάγεται στο σχετικό μάθημα και το πέρασμα προς το πολυδογματικό μοντέλο είναι εντονότερος στην Αγγλία παρά στην Δανία. Στη Δανία η διαμάχη μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού είναι πιο έντονη πιθανόν επειδή η Δανία δέχτηκε αργότερα από την Αγγλία μετανάστες και μέχρι πρόσφατα μάλιστα αποτελούσε τη χώρα που δεχόταν το μικρότερο αριθμό μεταναστών σε σχέση με τα άλλα κράτη της Ε.Ε. (Willaime ,2007:58)

Η Αυστρία, κράτος χωρίς επίσημη εκκλησία, ανήκει επίσης σε αυτό το μοντέλο. Εκτός από την Καθολική Εκκλησία, αναγνωρισμένη είναι και προτεσταντική εκκλησία, οι ισλαμικές κοινότητες, η Εβραϊκή, η Βουδιστική και οι Ορθόδοξες Εκκλησίες⁴⁸. Παρότι έχει υποχρεωτικό το μάθημα των θρησκευτικών σε όλες τις βαθμίδες, το μάθημα αποκτά ολοένα και περισσότερο θρησκευσιολογικό χαρακτήρα. Η Ολλανδία ακολουθεί ένα μοντέλο υποχρεωτικού μεν μαθήματος θρησκευτικών το οποίο δεν έχει όμως ομολογιακό αλλά καθαρά πολυδογματικό περιεχόμενο Η Σουηδία⁴⁹ και η Φινλανδία έχουν παρόμοιο μοντέλο με αυτό της Ολλανδίας ενώ παράλληλα οι κοινωνίες τους προχωρούν σταθερά προς την κατεύθυνση της πλήρους εκκοσμίκευσης. Με το νέο Σύνταγμα που ισχύει στην Φινλανδία από το Μάρτιο του 2000 η Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία έπαψε να διαθέτει το status της επίσημης εκκλησίας του κράτους. (Γριζοπούλου, 2008:4 & Ζαμπέτα, 2003:76-77)

47 Σύμφωνα με έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας (όπως 43) απαιτείται δήλωση των γονέων ότι το παιδί τους δεν είναι Χριστιανός.

48 Η Αρμένικη Ορθόδοξη Εκκλησία, η Ρώσικη Ορθόδοξη Εκκλησία και η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία(Ζαμπέτα, 2003:64)

49 Το αντικείμενο της διδασκαλίας περί θρησκείας χαρακτηρίζεται ως θρησκευτικές σπουδές και εντάσσεται στο πλαίσιο των υποχρεωτικών μαθημάτων (Ζαμπέτα, 2003:75)

2.3.3.Υποχρεωτικό μάθημα με επιλογή

Η Γερμανία , το Βέλγιο⁵⁰ και το Λουξεμβούργο, εφαρμόζουν μια πιο σύνθετη πολιτική. Προσφέρεται η δυνατότητα επιλογής μεταξύ ενός μαθήματος θρησκευτικών, το οποίο έχει κατηχητικό χαρακτήρα και ενός εναλλακτικού μαθήματος το οποίο δεν έχει ομολογιακό χαρακτήρα και έχει ως αντικείμενο την ηθική φιλοσοφία. Πρόκειται για ένα μοντέλο που σέβεται τη θρησκευτική ή μη θρησκευτική ταυτότητα των μαθητών ενώ διαθέτει τη δυνατότητα αποφυγής του κατηχητισμού. Η πολιτική της εναλλακτικότητας αποτελεί ένα σημαντικό βήμα προς τη διαδικασία εκκοσμίκευσης της εκπαίδευσης γιατί θέτει τη θρησκευτική παιδεία υπό αίρεση και δεν αντιλαμβάνεται τη θρησκευτικότητα ως αναγκαίο συστατικό στοιχείο της ηθικής διαπαιδαγώγησης του ατόμου. (Γριζοπούλου , 2008:7)

2.3.4.Μοντέλο προαιρετικού μαθήματος

Το μάθημα των θρησκευτικών είναι εντελώς προαιρετικό στις τρεις καθολικές χώρες του ευρωπαϊκού νότου, την Ισπανία ,την Ιταλία και την Πορτογαλία. Οι άριστες σχέσεις που τήρησε η Καθολική Εκκλησία με τα διδακτορικά καθεστώτα του Φράνκο και του Σαλαζάρ, στην Ισπανία και την Πορτογαλία αντίστοιχα διαμόρφωσαν μετά την πτώση των καθεστώτων αυτών την απαραίτητη συναίνεση που επέτρεψε το διαχωρισμό κράτους – εκκλησίας και τη σταθερή πορεία προς την εκκοσμίκευση της εκπαίδευσης.(Μαντζούφας,2011:6)

2.3.5.Μοντέλο κοσμικής εκπαίδευσης

Η Γαλλία αντιπροσωπεύει το πρότυπο της λαϊκότητας στη Ευρώπη, το οποίο θέτει το ζήτημα της θρησκευτικής παιδείας εκτός των στόχων της κοσμικής εκπαίδευσης. Η θρησκευτικότητα ανάγεται στην ιδιωτική σφαίρα ενώ θρησκευτική εκπαίδευση μπορούν να παρέχουν μόνο ιδιωτικά σχολεία. Ο χαρακτήρας της γαλλικής εκπαίδευσης δε θεωρείται αντιθρησκευτικός αλλά αθρησκευτικός. μιας και η καλλιέργεια θρησκευτικής συνείδησης δε συμπεριλαμβάνεται στην αποστολή και τους στόχους της εκπαίδευσης. Η αρχή της λαϊκότητας της εφαρμόζεται ήδη από το 1882 όταν αντικαταστάθηκε το μάθημα «Θρησκευτική Ηθική Αγωγή» από την «Ηθική και πολιτική αγωγή».(Μαντζούφας,2011:7)

⁵⁰ Το Σύνταγμα του Βελγίου δεν αναγνωρίζει κανένα θρήσκευμα ως κυρίαρχο ενώ καθιστά υποχρεωτικό τον πολιτικό γάμο.(Γριζοπούλου, 2008 :3)

3. Θρησκευτικές τελετουργίες στην εκπαίδευση

Μια σειρά εκπαιδευτικών πρακτικών, με τη μορφή τελετουργικών, ιδιαίτερα διαδεδομένων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα όπως η συλλογική λατρεία, η προσευχή, οι σχολικές εορτές εξακολουθούν να υπογραμμίζουν την παρουσία της θρησκείας στην εκπαίδευση και να συνεισφέρουν στην πολύπλευρη πνευματική χειραγώγηση των μαθητών με στόχο τη διαμόρφωση ορθόδοξης χριστιανική συνείδησης. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί αναλύεται ο ρόλος των τελετουργικών στη διαμόρφωση θρησκευτικής συνείδησης καθώς και οι σχετικές εγκύκλιοι που διέπουν τις διαδικασίες που ακολουθούνται για την τέλεση θρησκευτικών τελετουργικών και συγκεκριμένα του σχολικού εκκλησιασμού και της πρωινής κοινής προσευχής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

3.1 Ο ρόλος των τελετουργιών στη διαμόρφωση θρησκευτικής συνείδησης

Το κίνημα της θρησκευτικής ανεκτικότητας στα συνταγματικά κράτη σε ένα μεγάλο βαθμό αποτυπώθηκε στην έννοια της ουδετερότητας του κράτους όπου το κράτος αποσυνδέεται μεν από τις θρησκευτικές νομιμοποιητικές βάσεις οφείλει δε να σέβεται εξίσου όλες τις θρησκευτικές παραδόσεις. Στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, η ορθόδοξη θρησκεία αποτελώντας άξονα οργάνωσης και κοινής μνήμης του ελληνικού έθνους παραμένει ένας ισχυρός πολιτισμικός παράγοντας και εξακολουθεί να ασκεί ιδιαίτερη επίδραση στην οργάνωση της εκπαίδευσης. Η χειραγώγηση της θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών μέσα από την διδασκαλία δογματικού περιεχομένου και τα τελετουργικά θρησκευτικού χαρακτήρα στο χώρο του σχολείου, παραβιάζουν τη θρησκευτική τους ελευθερία και ακυρώνουν το περιεχόμενο των στοιχειωδών αιτημάτων της αστικής εκπαίδευσης (Καρακατσάνη, 2004:138 & Μαντζούφας, 2011 :5)

Καθημερινές⁵¹ τελετουργικές πρακτικές στο χώρο του σχολείου όπως η πρωινή προσευχή, ο σχολικός εκκλησιασμός, ο αγιασμός στην αρχή του σχολικού έτους, η συμμετοχή των σχολικών μονάδων, ιδιαίτερα των σχολείων της περιφέρειας, σε τοπικές εκκλησιαστικές γιορτές, έρχονται να ενισχύσουν τη διαδικασία της χειραγώγησης.

⁵¹ Όπως προκύπτει από την έρευνα που ακολουθεί η πρωινή προσευχή διεξάγεται καθημερινά και ο σχολικός εκκλησιασμός σε προκαθορισμένες ημέρες κατά τη διάρκεια του έτους.

Οι τελετές είναι ιδιαίτερα επεξεργασμένες πολιτισμικές δημιουργίες οι οποίες συνοδεύονται από πράξεις συμβολικές. Προϋποθέτουν συμμετοχή πολλών ατόμων μέσω των οποίων διαιωνίζονται περνώντας από γενιά σε γενιά. Η συνεχής και αδιάλειπτη επανάληψη της τελετής, η κανονικότητα της τέλεσης σε μια καθορισμένη χρονική στιγμή μαζί με το τυποποιημένο περιεχόμενο της, συνιστούν παραμέτρους που είναι δεσμευτικές για την κοινότητα που τις επιτελεί. Τις επιτελεί, δηλαδή τις πραγματώνει, μέσα από δράση παραστατική με σκοπό να αγγίξει το θυμικό και να εγείρει συναισθήματα. Το μήνυμα της τελετής ακυρώνεται⁵² αν δεν υπάρχουν οι τελεστές δηλαδή οι συντελεστές, οι αποδέκτες επικυρωτές του μηνύματος.(Βελιώτη-Γεωργοπούλου, 2014: 30-34)

Οι τελετουργίες αποτελούν ένα είδος γραφής, μέσω λεκτικών και μη λεκτικών μηνυμάτων, η οποία χρησιμοποιεί εικόνες και κωδικοποιεί μηνύματα με αλληγορίες, έτσι ώστε οι συμμετέχοντες να είναι εύκολο να θυμηθούν. Δίνουν μορφή σε αφηρημένες έννοιες όπως το «Θείο», το «Μυστήριο» τις υπερφυσικές δυνάμεις, με τέτοιο τρόπο ώστε το άτομο να μπορεί να τις καταλαβαίνει και να ταυτιστεί μαζί τους. Μέσω της συμμετοχής το άτομο ταυτίζεται με την ομάδα και νιώθει υπερήφανο που ανήκει σε αυτή. Είναι μάλιστα ιδιαίτερα αποτελεσματικές γιατί το μήνυμα εγγράφεται στο ασυνείδητο των μελών της κοινότητας. (Μυριβήλη χ.χ:4 & Αδάμου χ.χ.:84)

Η χρήση των εικόνων στη μετάδοση του μηνύματος το καθιστά ιδιαίτερα αποτελεσματικό για τον συμμετέχοντα μιας και αφενός η άμεση αντίδραση του λόγω του μικρού χρόνου επεξεργασίας, είναι συνήθως συγκινησιακή και όχι κριτική, και αφετέρου η ίδια η εικόνα κάνει το μήνυμα να φαίνεται σαν πραγματική μοναδική και αδιαφιλονίκητη αλήθεια. (Μεταξάς 1976:106-109)

Οι θρησκευτικές τελετουργίες στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ξεκινούν από την πρώτη βαθμίδα της εκπαίδευσης ταυτόχρονα με την έναρξη της σχολικής ζωής των μαθητών στην προσχολική ηλικία⁵³, μιας και στην προσχολική εκπαίδευση η πρώτη σχολική ημέρα ξεκινά με αγιασμό και η πρωινή προσευχή είναι ενταγμένη στην καθημερινότητα της σχολικής ζωής των νηπίων, αποτελώντας ένα μηχανισμό

⁵² Στην επιτελεστική δράση της τελετουργίας συμμετέχουν ενεργά τόσο οι τελεστές(αυτοί που την πραγματώνουν) όσο και οι θεατές-αποδέκτες (Βελιώτη-Γεωργοπούλου,2014:34)

⁵³ Εγκύκλιος 655/9930/Γ1/31-8-2012 διαθέσιμη στο: <http://www.pi-school.gr>

πρώιμης λανθάνουσας⁵⁴ πολιτικής κοινωνικοποίησης. Στην ηλικία των πέντε ετών ο μαθητής δεν είναι σε θέση να κατανοήσει αυτό που πραγματικά συμβαίνει εκείνη τη στιγμή που δέχεται την πληροφορία και η πρόληψη του μηνύματος γίνεται ασυνείδητα. Οι πληροφορίες που δέχεται εντυπώνονται στη μνήμη του και παγιώνονται ή εξελίσσονται επηρεάζοντας τη συμπεριφορά του. (Γκίβαλος, 2005:33).

Ενταγμένες στο παραπρόγραμμα της σχολικής ζωής και εμπλέκοντας στη διαδικασία πραγμάτωσής τους, τόσο τους μαθητές όσο και τους εκπαιδευτικούς, οι θρησκευτικές τελετουργίες, προωθούν ένα σύνολο κανόνων, ιδεολογικών μηνυμάτων αξιών και πεποιθήσεων που αποκτά την έννοια του οικείου και γίνεται εύκολα αποδεκτό από τους μαθητές. (Μαυρογιώργος, 1986:143). Λειτουργούν αποτελεσματικά ως μηχανισμοί κοινωνικοποίησης μιας και γίνονται εύκολα αποδεκτές από τα παιδιά διότι τα βγάζουν από την σχολική καθημερινότητα με διασκεδαστικό τρόπο και τα οδηγούν στο να λειτουργήσουν ως μέλη μιας ξεχωριστής ομάδας, όπου οι εσωτερικές διαφοροποιήσεις αποσιωπούνται και το κυρίαρχο κοινό είναι το κοινό θρήσκευμα. (Μεταξάς, 1976:102).

Παρόλο που στο σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα σε αντίθεση με τις προηγούμενες δεκαετίες δεν εμφανίζεται τόσο έντονο το πνεύμα της θρησκευτικής ενδογμάτισης, της κατήχησης και της ανελευθερίας η πρόταξη μιας και μόνο εκδοχής του θείου μέσα από τις παραδοχές ενός θρησκευτικού δόγματος και μίας και μόνης εκκλησίας αναπτύσσουν διαχωριστικές γραμμές μεταξύ της πλειοψηφίας των ομοδόξων και των ετερόδοξων που αποτελούν την μειοψηφία και εμποδίζουν τον δογματικό αποχρωματισμό του σχολείου και των περιεχομένων της σχολικής γνώσης. (Καρακατσάνη, 2004:139)

Αξίζει να αναφερθεί ένα απόσπασμα από άρθρο του Θ. Αμπατζίδη δημοσιευμένο τον Μάιο του 2006⁵⁵, που αφορά στην κατάργηση των θρησκευτικών τελετουργικών που διεξάγονται στο χώρο του σχολείου «...για την σχολική προσευχή, το σχολικό εκκλησιασμό, τη σχολική εξομολόγηση κτλ. οφείλω να σημειώσω ότι χρειάζονται άμεση κατάργηση. Καταρχήν διότι δεν εξυπηρετούν τίποτε, έχουν εκπέσει σε θλιβερές καρικατούρες και σε περίπτωση που κάποιος μαθητής εξαναγκαστεί σε συμμετοχή με τον οιονδήποτε τρόπο συντελείται ωμή και απροσχημάτιστη παρέμβαση στη συνείδηση

⁵⁴ ο χαρακτηρισμός «λανθάνουσα» αφορά στον τρόπο πραγματοποίησης της πολιτικής κοινωνικοποίησης. Εδώ η πληροφορία δενομεταδίδεται με εμφανή αλλά με αδιαόρατο τρόπο. (Μεταξάς, 1976: 35)

⁵⁵ Το άρθρο του θεολόγου Θ. Αμπατζίδη είναι διαθέσιμο στο: <http://e-theologia.blogspot.gr/2012/10/blog-post.html>

και στην ατομική ελευθερία. Άλλωστε το σχολείο δεν είναι χώρος κατήχησης της εκκλησίας»

Το 2010 το Υπουργείο Παιδείας θέτει ως σκοπό της εκπαίδευσης την ενδυνάμωση της ελληνικής ταυτότητας των μαθητών με βάση τη συλλογικότητα και την αλληλεγγύη, καθώς και το σεβασμό στην αναγνώριση των άλλων έτσι ώστε ο μαθητής να αποκτήσει τις απαραίτητες δεξιότητες ώστε να μπορέσει να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις του σύγχρονου πολυπολιτισμικού περιβάλλοντος. Τρία χρόνια αργότερα το Φεβρουάριο του 2013, κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της παρούσας έρευνας, οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί των σχολικών μονάδων, ακολουθώντας σχετικές εγκυκλίους του Υπουργείου Παιδείας, συνέχιζαν να συγκεντρώνονται στον προαύλιο χώρο κάθε πρωί για να προσευχηθούν ομαδικά και είχαν ήδη κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης σχολικής χρονιάς συμμετάσχει σε δυο τουλάχιστον σχολικούς εκκλησιασμούς.

3.2. Σχολικός εκκλησιασμός και πρωινή προσευχή.

Το 1853, ο επί των εκκλησιαστικών και της δημοτικής εκπαίδευσης υπουργός Σ Βλάχος καθιερώνει τον υποχρεωτικό εκκλησιασμό των μαθητών κάθε Σάββατο και Κυριακή με τη συνοδεία των δασκάλων. Με το Βασιλικό Διάταγμα του 1857 καθιερώνεται η πρωινή προσευχή των μαθητών του γυμνασίου καθώς και ο «επί ποινή» υποχρεωτικός σχολικός εκκλησιασμός κάθε Κυριακή. (Γιαγκάζογλου, 2006:2)

Έναν αιώνα αργότερα, ο υποχρεωτικός σχολικός Κυριακάτικος εκκλησιασμός, συνεχίζει να υφίσταται. Στα πρακτικά συλλόγου διδασκόντων σχολής της Μεσσηνίας με ημερομηνία 19 Νοεμβρίου 1947 ορίζεται ρητά η υποχρέωση των εκπαιδευτικών να συνοδεύουν εκ περιτροπής κάθε Κυριακή τους μαθητές τους στην εκκλησία. Η συμμετοχή των μαθητών στον εκκλησιασμό όριζε και το επίπεδο της διαγωγής τους και σε περίπτωση απουσίας τους *«άνευ αποχρώντος λόγου δε θα ανετίθεντο καθήκοντα επιμελητού και ούτε άλλο μαθητικό αξίωμα»*. Συγκεκριμένα στη συνεδρίαση του συλλόγου διδασκόντων ορίζεται ότι ο εκκλησιασμός είναι υποχρεωτικός, για όλους τους μαθητές και ως συνοδοί καθηγητές ορίζονται ένας γυμναστής και ένας ακόμα καθηγητής εκ περιτροπής όπως έχει αποφασιστεί στη συνεδρίαση του συλλόγου. Για τους μαθητές που προέρχονται από άλλες πόλεις ή χωριά εκτός της έδρας της σχολικής μονάδας, τα οποία επισκέπτονται την Κυριακή, και για αυτό το λόγο απουσιάζουν από τον εκκλησιασμό, ορίζεται ότι πρέπει να προσκομίσουν στη σχολή βεβαίωση του ιερέα του χωριού τους ή της ενορίας τους, ότι εκκλησιάστηκαν εκεί. (Καύκα, 2012:4)

Έως και σήμερα, κατά την έναρξη του διδακτικού έτους διευκρινιστικές εγκύκλιοι αποστέλλονται από το Υπουργείο Παιδείας προς τις σχολικές μονάδες της επικράτειας υπενθυμίζοντας ισχύουσες εγκυκλίους και ρυθμίζοντας την λειτουργία των σχολικών μονάδων κατά τη διάρκεια του διδακτικού έτους. Στις εγκυκλίους αυτές ρυθμίζονται και θέματα που αφορούν την πρωινή προσευχή και τον σχολικό εκκλησιασμό μαθητών.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η αρχική εγκύκλιος, η οποία αν και έχει υποστεί τροποποιήσεις παραμένει σε ισχύ, έχει εκδοθεί τον Νοέμβριο του 1977 και ορίζει τη συχνότητα, τον τρόπο και το γενικότερο πλαίσιο διεξαγωγής των συγκεκριμένων θρησκευτικών τελετουργικών. Σύμφωνα με την ανωτέρω εγκύκλιο ο εκκλησιασμός των μαθητών αποτελεί «βασικό καθήκον» των διευθυντών των σχολικών μονάδων καθώς και του συλλόγου των διδασκόντων. Τονίζεται ότι το σχολείο, πέρα από τη μετάδοση της γνώσης διαφόρων επιστημών, αποβλέπει στην ανάπτυξη τόσο του θρησκευτικού, όσο και του εθνικού φρονήματος των μαθητών, σύμφωνα με τις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η υποχρεωτική συμμετοχή στις εθνικές εκδηλώσεις και επετείους παραδειγματίζει, διδάσκει την *«Ιστορία της Φυλής μας»*, ενώ η καθημερινή προσευχή και ο σχολικός εκκλησιασμός, τονώνει το θρησκευτικό συναίσθημα όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η εγκύκλιος. (ΥΠΕΠΘ 1977)⁵⁶

Στη συνέχεια ρυθμίζονται διαδικαστικά θέματα, που αφορούν στην απρόσκοπτη διεξαγωγή του σχολικού εκκλησιασμού και στην παρουσία των συνοδών καθηγητών, οι οποίοι οικειοθελώς ή κατόπιν ορισμού τους από το διευθυντή της σχολικής μονάδας παρευρίσκονται μαζί με τους μαθητές στον εκκλησιασμό. Ο τόπος και ο τρόπος εκκλησιασμού των μαθητών αποσαφηνίζεται και υπάρχει ξεχωριστή αναφορά για τα σχολεία της περιφέρειας, των αστικών κέντρων καθώς και των *«μεγάλων πόλεων»* όπως ονομάζει τα μεγάλα αστικά κέντρα, για τα σχολεία των οποίων ο εκκλησιασμός προτείνει να γίνεται είτε τμηματικά είτε σε ειδικές σύντομες λειτουργίες για τους μαθητές εκτός Κυριακών, με ταυτόχρονη αλλαγή του ημερήσιου προγράμματος ώστε να αποφεύγεται η απώλεια διδακτικών ωρών. Η επιδίωξη σύμφωνα με την εγκύκλιο είναι ο εκκλησιασμός να γίνεται ανά δεκαπενθήμερο ή τουλάχιστον μια φορά το μήνα. Τονίζεται επίσης ότι θα πρέπει να υπάρχει μέριμνα και για την επάρκεια χώρου στον ναό που θα επιλεγεί για τον εκκλησιασμό των μαθητών. (ΥΠΕΠΘ 1977⁵⁷ & Σωτηρέλης, 1993: 65)

Στην εγκύκλιο έχει προβλεφθεί και ο χρόνος καθώς και ο τρόπος εκκλησιασμού των μαθητών που φοιτούν σε απογευματινά και νυχτερινά σχολεία, προτρέποντας τους διευθυντές των συγκεκριμένων σχολικών μονάδων να μεριμνούν ώστε οι μαθητές να παρακολουθούν ειδικές λειτουργίες για *«να μην έχουν πλήρη αποξένωση από τη λατρευτική ζωή της εκκλησίας»*. Έτσι προτείνεται η παρακολούθηση απογευματινών λειτουργιών που είτε συμπίπτουν χρονικά με το απογευματινό ωράριο λειτουργίας της σχολικής μονάδας (όπως οι Χαιρετισμοί) είτε προγραμματίζονται σε συνεργασία

⁵⁶ Πρόκειται για την Φ.200.21/16/139240/26.11.1977 εγκύκλιο του ΥΠΕΠΘ

⁵⁷ ομοίως

με τη σχολική μονάδα και διεξάγονται αποκλειστικά για αυτήν.(Σωτηρέλης, 1993 :66)

Επισημαίνεται ότι η συγκεκριμένη εγκύκλιος δεν έχει τη μορφή εντολής προς ενέργεια, αλλά υπενθύμιση των καθηκόντων των εκπαιδευτικών με στόχο την ανάπτυξη της θρησκευτικής και εθνικής συνείδησης των νέων. Υπό αυτό το πρίσμα, προτρέπονται και οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί με τη σειρά τους, να δράσουν ως λειτουργοί συστήνοντας «ζωηρά και ενθέρμως» στους μαθητές να εκκλησιάζονται και μόνοι τους τις Κυριακές, χωρίς η σύσταση του εκκλησιασμού να συνοδεύεται από μορφή απειλής ή τυχόν επιβολή ποινών ή όποιων άλλων κυρώσεων που πιθανά να επηρεάσουν την μαθητική τους κατάσταση. Η σχολική αγωγή πρέπει να επεκτείνεται και εκτός σχολείου σύμφωνα αυτά που η εγκύκλιος ορίζει διατηρώντας τον κατηχητικό της ρόλο, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση συγκεκριμένης θρησκευτικής συμπεριφοράς. (ΥΠΕΠΘ 1977)⁵⁸

Σε επόμενη εγκύκλιο του 1979⁵⁹ μνημονεύεται, από την αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας, η αρχική εγκύκλιος του 1977 επισημαίνοντας ανελλιπώς ότι ο εκκλησιασμός των μαθητών αποτελεί βασικό καθήκον του διευθυντή της σχολικής μονάδας καθώς και του διδακτικού προσωπικού. Παρόλο που στις εγκυκλίους επαναλαμβάνεται ότι οι οδηγίες έχουν παραινετικό και βοηθητικό χαρακτήρα, σε διευκρινιστικές οδηγίες προς τους Επιθεωρητές των Εκπαιδευτικών Περιφερειών υπενθυμίζεται ότι είναι απαραίτητο να παρακολουθούν τον προγραμματισμό του εκκλησιασμού των μαθητών των σχολικών μονάδων αρμοδιότητάς τους.(ΥΠΕΠΘ 1979)⁶⁰

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ο θεσμός του Επιθεωρητή λειτουργούσε ως διοικητικός και λιγότερο ως παιδαγωγικός ή καθοδηγητικός και συχνά κινούνταν προς ένα πνεύμα αυταρχισμού, αλλοτρίωσης των διαπροσωπικών σχέσεων, ελέγχου της εργασίας και της συμπεριφοράς των υφισταμένων. Η μη συμμόρφωση με τις εγκυκλίους οδηγούσε σε δυσμενείς εκθέσεις υπηρεσιακής ικανότητας, άμεσα συνδεδεμένες με την επαγγελματική εξέλιξη του εκπαιδευτικού. Η πορεία και η δράση του θεσμού, σε όλη τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, αποτέλεσε πεδίο έντονων αντιπαραθέσεων στο πεδίο της πολιτικής και της εκπαίδευσης με αποτέλεσμα την τελική κατάργησή του το 1980. (Ιορδανίδης χχ:8)

Αν και στο περιεχόμενο των εγκυκλίων τόσο του 1977 όσο και του 1979 γίνεται επανειλημμένα αναφορές στον παραινετικό χαρακτήρα των εγκυκλίων, η τέλεση της πρωινής προσευχής και ο σχολικός εκκλησιασμός συχνά προβάλλονται ως υποχρέωση των εκπαιδευτικών, ως επιτακτικό τους καθήκον το οποίο ελέγχεται από τον διοικητικό μηχανισμό μέσω των επιθεωρητών εκπαίδευσης, αλλά και εκκλησιαστικών και παρεκκλησιαστικών οργανώσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η καταγγελία του συλλόγου καθηγητών του γυμνασίου της Μήλου με ημερομηνία 21

⁵⁸ ομοίως

⁵⁹ Πρόκειται για την Γ/6251/22.1.1979 εγκύκλιο του ΥΠΕΠΘ

⁶⁰ ομοίως

Δεκεμβρίου 1984, η οποία συνυπογράφεται από το σύλλογο δασκάλων και νηπιαγωγών Κυκλάδων, προς τον Μητροπολίτη Μήλου για παρέμβασή του στο διδακτικό τους έργο. Η παρέμβαση του Μητροπολίτη αφορούσε στην διεξαγωγή της πρωινής προσευχής και την έλλειψη τακτικών σχολικών εκκλησιασμών για τους μαθητές του γυμνασίου(Σωτηρέλης, 1993:66)

Αξίζει ακόμα να αναφερθεί ότι η θρησκευτική χειραγώγηση των μαθητών δεν περιοριζόταν στη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών και στη συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά. Στο χώρο του σχολείου κυκλοφορούν με την ανοχή του Υπουργείου Παιδείας το οποίο εκδίδει σχετικές οδηγίες⁶¹, περιοδικά θρησκευτικών οργανώσεων⁶², τα οποία έχουν ως στόχο την ενίσχυση του θρησκευτικού συναισθήματος των μαθητών. (Σωτηρέλης, 1993:68)

Με τα Προεδρικά Διατάγματα 390, 392 και 393 του 1990⁶³ που αφορούν στην οργάνωση και λειτουργία δημοτικών γυμνασίων και λυκείων αντίστοιχα ρυθμίζονται θέματα που αφορούν στον σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή καθώς και στον τρόπο απαλλαγής ετερόδοξων και ετερόθρησκων μαθητών. Δίνεται πλέον στο σύλλογο η δυνατότητα να αποφασίσει για τη συχνότητα των εκκλησιασμών ορίζεται όμως ως όριο οι τρεις τουλάχιστον εκκλησιασμοί τη σχολική χρονιά. Επίσης δίνεται η δυνατότητα απαλλαγής από τα θρησκευτικά τελετουργικά υπό τις προϋποθέσεις που ορίζονται και για την απαλλαγή από τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών δηλαδή με έγγραφο αίτημα των κηδεμόνων του μαθητή προς τη διεύθυνση της σχολικής μονάδας στο οποίο δηλώνεται τόσο η επιθυμία απαλλαγής όσο και το θρήσκευμα στο οποίο ανήκει ο μαθητής.

Με μεταγενέστερη εγκύκλιο, η οποία έχει εκδοθεί τον Σεπτέμβριο του 2012⁶⁴, δίνονται οδηγίες για τη συχνότητα και το διαδικαστικό, που θα πρέπει να ακολουθείται από τη σχολική μονάδα και διευκρινίζεται το πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματοποιείται ο σχολικός εκκλησιασμός μαθητών, Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Τονίζεται η τήρηση της θεμελιώδους επιταγής του Συντάγματος ως προς την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνειδήσεως των μαθητών και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες καθώς επίσης και ο σκοπός της εκπαίδευσης να συμβάλλει ώστε οι μαθητές να διακατέχονται από *«πίστη προς την πατρίδα και τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης»* όπως ορίζεται στο νόμο 1566 του 1985. (ΥΠΑΙΠΘΑ 2012)

Δίνονται επίσης οδηγίες έτσι ώστε να μην απαξιώνεται το τελετουργικό, προτείνοντας την προετοιμασία των μαθητών μέσω πληροφόρησης πριν και κατά τη

⁶¹ Πρόκειται για τα έγγραφα του ΥΠΕΠΘ Γ2/3780/3.10.1989 και Γ2/3921/10.10.1989

⁶² Δυο από τα ευρύτερα διαδεδομένα περιοδικά είναι το «Προς την Νίκη» καθώς και το «Ζωή του παιδιού» (Σωτηρέλης 1993:

⁶³ ΦΕΚ Α'156/21-11-1990δ διαθέσιμο στο :

http://www.et.gr/index.php?option=com_wrapper&view=wrapper&Itemid=104&lang=en

⁶⁴ Εγκύκλιος 655/9930/Γ1/31-8-2012 *Κατευθύνσεις και οδηγίες για τη λειτουργία των σχολείων Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης 2011-2012* Αθήνα: ΥΠΑΙΠΘΑ Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.pi-school.gr>

διάρκεια του εκκλησιασμού έτσι ώστε να επιτευχθεί ο παιδαγωγικός και γνωσιακός σκοπός της δραστηριότητας. Επισημαίνεται ότι η διαδικασία δεν θα πρέπει να είναι απρόσωπη ή καταναγκαστική και προτρέπει η ενεργή συμμετοχή των μαθητών στο τελετουργικό εφόσον το επιθυμούν και έχουν προετοιμαστεί κατάλληλα. Συγκεκριμένα προτείνεται η ενεργή συμμετοχή των μαθητών στο τελετουργικό του εκκλησιασμού, μέσω της ανάγνωσης του συμβόλου της πίστεως από τους μαθητές ή τη συμμετοχή τους στους ψαλμούς. Στην συγκεκριμένη εγκύκλιο⁶⁵ περιορίζεται η συχνότητα των σχολικών εκκλησιασμών έως έξι φορές το χρόνο μετά από εισήγηση του διευθυντή και απόφαση του συλλόγου διδασκόντων. Δίνονται επίσης διευκρινιστικές οδηγίες για τους συνοδούς καθηγητές έτσι ώστε να διασφαλίζεται η ασφαλής μετακίνηση των μαθητών από και προς το χώρο εκκλησιασμού. Υπενθυμίζεται παράλληλα η «παιδαγωγική σημασία» της πρωινής συγκέντρωσης για την εύρυθμη λειτουργία και δίνονται οδηγίες για τη διεξαγωγή της «σύντομης» όπως τη χαρακτηρίζει πρωινής προσευχής. (ΥΠΑΙΘΠΑ: 2012)

Σε ξεχωριστό εδάφιο της εγκυκλίου, γίνεται αναφορά στους μη ορθόδοξους μαθητές και αναλύονται τα δικαιώματά τους, ως προς την απαλλαγή τους από το μάθημα των Θρησκευτικών και από το σχολικό εκκλησιασμό, αλλά και για την παρουσία τους στην πρωινή προσευχή εφόσον κατά τη διάρκειά της βρίσκονται στο χώρο του σχολείου. Η δυνατότητα απαλλαγής συνεχίζει να απαιτεί το έγγραφο αίτημα των κηδεμόνων, ο απαλλαγμένος μαθητής δεν υποχρεούται να παρευρίσκεται στον σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή όταν όμως τυγχάνει να είναι παρών θα πρέπει να βρίσκεται στο χώρο σεβόμενος τη διαδικασία του τελετουργικού στο οποίο συμμετέχουν οι συμμαθητές του. (ΥΠΑΙΘΠΑ : 2012)

Η συγκεκριμένη εγκύκλιος αν και αποτελεί νεώτερη μορφή οδηγιών από το Υπουργείο Παιδείας δεν διαφέρει από τις προγενέστερες και ουσιαστικά επαναλαμβάνει παλαιότερες εγκυκλίους, τις οποίες και μνημονεύει στο περιεχόμενό της. Αν και δίνεται η ευχέρεια στο σύλλογο διδασκόντων για επιλογή της συχνότητας, ο εκκλησιασμός και η πρωινή προσευχή παραμένουν ως μορφή υποχρέωσης της σχολικής καθημερινότητας. Το γενικότερο πνεύμα των εγκυκλίων που αναλύθηκαν, αν και ο χρόνος έκδοσής τους διαφέρει χρονικά, παραμένει σχεδόν αναλλοίωτο έως σήμερα, προβάλλοντας την αξιακή και παιδαγωγική σημασία των θρησκευτικών τελετουργικών για τους μαθητές.

⁶⁵ Ομοίως αν. 64

4. Η ΕΡΕΥΝΑ

4.1.Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να διερευνηθούν οι στάσεις και οι αντιλήψεις:

α) μαθητών Λυκείων της περιοχής της Αργολίδας και συγκεκριμένα μαθητών που φοιτούν σε Λύκεια των πόλεων του Άργους και του Ναυπλίου, απέναντι στον σχολικό εκκλησιασμό και σε θρησκευτικές τελετουργίες που γίνονται στη σχολική μονάδα που φοιτούν

β) εκπαιδευτικών που εργάζονται στα αντίστοιχα Λύκεια των πόλεων από τα οποία έγινε η επιλογή του δείγματος των μαθητών απέναντι στον σχολικό εκκλησιασμό και σε θρησκευτικές τελετουργίες, που γίνονται στη σχολική μονάδα που εργάζονται.

Συγκεκριμένα θα γίνει διερεύνηση:

1) Ποιες είναι οι στάσεις και οι αντιλήψεις μαθητών και εκπαιδευτικών λυκείου απέναντι στο θεσμό του σχολικού εκκλησιασμού καθώς και σε άλλες τελετουργικές διαδικασίες θρησκευτικού περιεχομένου οι οποίες συντελούνται κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, αν γνωρίζουν τους λόγους για τους οποίους πραγματοποιούνται, αν θεωρούν ότι πρέπει η συμμετοχή τους να είναι υποχρεωτική καθώς και για το ποια είναι η στάση τους στη πιθανότητα κατάργησής του.

2) Αν συμμετέχοντας στη διαδικασία του σχολικού εκκλησιασμού αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως μέλη μιας ομοιογενούς ομάδας η οποία φέρει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά .

3) Ποιες είναι οι αντιλήψεις μαθητών και εκπαιδευτικών σε άλλες τελετουργικές διαδικασίες θρησκευτικού χαρακτήρα οι οποίες λαμβάνουν χώρα κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς όπως η πρωινή προσευχή.

4) Ποιες είναι οι στάσεις και οι αντιλήψεις μαθητών και εκπαιδευτικών απέναντι στη συμμετοχή μαθητών διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων στα θρησκευτικά τελετουργικά της σχολικής κοινότητας, αν πιστεύουν ότι οι αλλόθρησκοι μαθητές έχουν δικαίωμα συμμετοχής σε αυτά.

4.2.Επιλογή ερευνητικής μεθόδου

Στη συγκεκριμένη ερευνητική διαδικασία σκοπός μας είναι η διερεύνηση στάσεων και αντιλήψεων των μαθητών και των εκπαιδευτικών απέναντι στον σχολικό εκκλησιασμό, για την μελέτη των ερευνητικών ερωτημάτων επιλέχθηκε η ποιοτική έρευνα με τη χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων σε ανοιχτού τύπου ερωτήσεις. Η επιλογή της ποιοτικής προσέγγισης μέσω ανοιχτού τύπου ερωτήσεων θεωρήθηκε η

πλέον ενδεδειγμένη μέθοδος μιας και το επιλεγμένο δείγμα έχει τη δυνατότητα να διατυπώσει με δικούς του όρους τις απόψεις του χωρίς να περιορίζεται ούτε ως προς τον τρόπο ούτε ως προς το περιεχόμενο, σε ζητήματα στα οποία δεν μπορούν να απαντηθούν μέσω τυποποιημένων ερωτήσεων. (Κυριαζή 2010:127-129).

Μέσω της ποιοτικής προσέγγισης, δίνεται η δυνατότητα στον ερευνητή να επικεντρωθεί στην κατανόηση και στην ανακάλυψη γνώσεων, να εμβαθύνει στις πραγματικές πεποιθήσεις και στάσεις του δείγματος καθώς και να αποσαφηνίσει τυχόν παρανοήσεις, μέσα από τη συλλογή πληροφοριών, που χρησιμοποιούνται ως σύνολο δεδομένων (Cohen, Manion, 1997:381-382).

Λόγω του μικρού αριθμού των ερευνητικών αντικειμένων η ποιοτική έρευνα παρουσιάζει το εγγενές μειονέκτημα της αδυναμίας γενίκευσης των αποτελεσμάτων της. Τα αποτελέσματα μπορούν να γενικευτούν εάν συνδυαστούν με άλλες ποιοτικές έρευνες ως σύνολο αποτελώντας το έναυσμα για περαιτέρω διερεύνηση και συζήτηση.

4.3. Επιλογή δείγματος

Το δείγμα της παρούσας έρευνας διακρίνεται σε δυο βασικές υποομάδες τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς.

Σε ότι αφορά την υποομάδα η οποία αποτελείται από μαθητές το αρχικό κριτήριο επιλογής ήταν η τάξη φοίτησης, μιας και οι μαθητές των δυο τελευταίων τάξεων του Λυκείου, λόγω της ήδη δεκαετούς παραμονής στους στο εκπαιδευτικό σύστημα θεωρήθηκε πιθανό να έχουν συμμετάσχει περισσότερες φορές τόσο σε σχολικούς εκκλησιασμούς, όσο και στις άλλες θρησκευτικές τελετουργίες κατά τη διάρκεια της σχολικής τους ζωής, διαθέτοντας έτσι μεγαλύτερο αριθμό εμπειριών συγκρινόμενοι με μαθητές που φοιτούν σε Γυμνάσιο. Για την υποομάδα των εκπαιδευτικών ως αρχικό κριτήριο επιλογής χρησιμοποιήθηκε η συνολική εκπαιδευτική τους προϋπηρεσία και έγινε προσπάθεια, το δείγμα της ομάδας των εκπαιδευτικών να αποτελείται από ανθρώπους με τουλάχιστον δεκαετή προϋπηρεσία στον εκπαιδευτικό χώρο έτσι ώστε να διαθέτουν ικανό αριθμό εμπειριών.

Μια ποιοτική έρευνα είναι μικρής κλίμακας και δεν ακολουθεί τη λογική των μαθηματικών πιθανοτήτων, όμως οι συστηματικές και αυστηρές διαδικασίες επιλογής του δείγματος κρίνονται ιδιαίτερα σημαντικές για την διεξαγωγή της. (Mason, 2010: 180-182)

Η επιλογή μαθητών και εκπαιδευτικών από σχολικές μονάδες της Αργολίδας και συγκεκριμένα από σχολικές μονάδες των πόλεων του Ναυπλίου και του Άργους, έγινε διότι:

1) το Ναύπλιο είναι ο τόπος κατοικίας της ερευνήτριας και όπως είναι κατανοητό είναι ευκολότερη η αναζήτηση δείγματος στην συγκεκριμένη περιοχή.

2) Η πόλη του Ναυπλίου διαθέτει τρεις λυκειακές μονάδες , δυο ημερήσιες και μια εσπερινή και η πόλη του Άργους τρεις ημερήσιες λυκειακές μονάδες στις οποίες φοιτούν μαθητές προερχόμενοι από αγροτικές, ημιαστικές και αστικές περιοχές με διαφορετικές σχετικές με την έρευνα εμπειρίες.

3) Το γεγονός ότι η ερευνήτρια ήταν και η ίδια εκπαιδευτικός σχολικής μονάδας της περιοχής βοήθησε στο να βρεθούν ευκολότερα τόσο μαθητές που είχαν τη διάθεση να συμμετέχουν στην έρευνα όσο και εκπαιδευτικοί. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι για λόγους δεοντολογίας δεν επιλέχθησαν μαθητές και εκπαιδευτικοί που φοιτούν ή εργάζονται στην ίδια σχολική μονάδα με την ερευνήτρια έτσι ώστε οι συνεντεύξεις να δοθούν ανεπηρέαστα από την όποια προσωπική σχέση μεταξύ ερευνήτριας και δείγματος. Σε ότι αφορά τους μαθητές η ερευνήτρια τους ήταν άγνωστη και η πρόσκληση για τη συμμετοχή στην έρευνα έγινε αρχικά μέσω τρίτων και όχι από την ίδια. Στην υποομάδα του δείγματος των εκπαιδευτικών η επιλογή του δείγματος έγινε ανάμεσα σε εκείνους με τους οποίους η ερευνήτρια δεν είχε προσωπική ή κοινωνική σχέση έτσι ώστε να προφυλαχθεί η αξιοπιστία της έρευνας.

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν δέκα εκπαιδευτικοί και δέκα μαθητές από διαφορετικές σχολικές μονάδες της περιοχής . Έγινε προσπάθεια να υπάρξει αντιστοιχία της σχολικής μονάδας όπου εργάζονται οι εκπαιδευτικοί καθώς και της σχολικής μονάδας φοίτησης, με κριτήριο την ύπαρξη παρόμοιων εμπειριών μέσα από την σχολική κοινότητα.

Την υποομάδα των ερωτώμενων εκπαιδευτικών ως προς το φύλο την αποτέλεσαν έξι γυναίκες εκπαιδευτικοί και τέσσερεις άνδρες των οποίων η εκπαιδευτική προϋπηρεσία ξεπερνά τα δέκα χρόνια και είναι χριστιανοί ορθόδοξοι ως προς το θρήσκευμα. Αν και έγινε προσπάθεια ανεύρεσης εκπαιδευτικού άλλου δόγματος κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατόν μιας και στην περιοχή της Αργολίδας δεν υπηρετεί εκπαιδευτικός άλλου δόγματος.

Για λόγους διευκόλυνσης τόσο της συλλογής όσο και της ανάλυσης των δεδομένων της έρευνας οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην έρευνα συμβολίζονται με το γράμμα Ε (αρχικό γράμμα της λέξης εκπαιδευτικός) και οι καταγεγραμμένες συνεντεύξεις αντίστοιχα με τους αριθμούς Ε1, Ε2, Ε3, Ε4, Ε5, Ε6 για τις γυναίκες εκπαιδευτικούς και Ε7, Ε8, Ε9, Ε10 για τους άνδρες εκπαιδευτικούς. Για την υποομάδα των δέκα μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε για την συλλογή και ανάλυση των δεδομένων το γράμμα Μ από το αρχικό γράμμα της λέξης μαθητής. Οι συνεντεύξεις των μαθητών καταγράφηκαν με τους αντίστοιχους αριθμούς Μ1, Μ2, Μ3, Μ4, Μ5 για τα κορίτσια και Μ6, Μ7, Μ8, Μ9, Μ10 για τα αγόρια.

4.4.Ερευνητικά εργαλεία

Κατά τη διάρκεια των ημιδομημένων συνεντεύξεων ακολουθήθηκαν κανόνες δεοντολογίας οι οποίοι κρίνονται απαραίτητοι για την εξασφάλιση της εγκυρότητας οποιασδήποτε ερευνητικής διαδικασίας.

Θεωρήθηκε απαραίτητη για την υποομάδα των ερωτώμενων μαθητών η εξασφάλιση της έγκρισης των κηδεμόνων τους μιας και οι ίδιοι ήταν κατά τη χρονική περίοδο διεξαγωγής της έρευνας ανήλικοι, κάτι που επιτεύχθηκε μετά από προσωπική επαφή της ερευνήτριας με τους γονείς, όπου δόθηκαν οι απαραίτητες πληροφορίες και εξηγήσεις για τον σκοπό της έρευνας, τον τρόπο συλλογής των δεδομένων καθώς και το ανώνυμο της συνέντευξης. Μετά την εξασφάλιση της έγκρισης των κηδεμόνων και τη συναίνεση συμμετοχής στην έρευνα των μαθητών οι ίδιες πληροφορίες δόθηκαν και στους ίδιους.

Η χρήση μαγνητοφώνου κατά τη διάρκεια της συνέντευξης επιλέχθηκε ως ο πλέον πρόσφορος τρόπος για την συλλογή των δεδομένων, μιας και η καταγραφή είναι ακριβής και δεν αποσπάται με τη χρήση του η προσοχή του ερευνητή και του υποκειμένου της έρευνας κατά τη διαδικασία της συνέντευξης. Πρέπει να επισημανθεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις κατά την έναρξη της συνέντευξης υπήρχε αμηχανία για την χρήση του μαγνητοφώνου η οποία αμβλυνόταν κατά την διάρκεια της συνέντευξης. Η σκέψη να χρησιμοποιηθεί ψηφιακή κάμερα, ώστε να υπάρχει και η δυνατότητα καταγραφής της μη λεκτικής επικοινωνίας, όπως εκφράσεις προσώπου, στάση σώματος, κινήσεις χεριών απορρίφθηκε μετά από την καθολική άρνηση για τη χρήση της τόσο από την υποομάδα των μαθητών όσο και από την υποομάδα των εκπαιδευτικών.

Ο χώρος διεξαγωγής των συνεντεύξεων δεν ήταν σταθερός γεγονός που εξηγείται από τον τόπο κατοικίας των μαθητών και εκπαιδευτικών και από την δυνατότητα ή όχι μετακίνησής τους. Σε όλες όμως τις περιπτώσεις κατά τη διάρκεια της συνέντευξης η ερευνήτρια βρισκόταν μόνη με τον ερωτώμενο και δεν υπήρχε απόσπαση της προσοχής από την παρουσία άλλων ατόμων. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ερωτήσεις που δέχθηκε από τους μαθητές η ερευνήτρια σε ότι αφορούσε τον τρόπο διατήρησης της ανωνυμίας του ερωτώμενου ήταν επαναλαμβανόμενες.

Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν απογευματινές ώρες, καθώς και κατά την διάρκεια του Σαββατοκύριακου εκτός της σχολικής μονάδας, χώρου εργασίας των εκπαιδευτικών και φοίτησης των μαθητών. Συγκεκριμένα επιλέχθηκε σαν χρονικό διάστημα διεξαγωγής των συνεντεύξεων ο Φεβρουάριος του 2013.

Η επιλογή του συγκεκριμένου μήνα έγινε διότι:

A) θεωρήθηκε κατάλληλο χρονικό διάστημα μιας και αφενός είχε ολοκληρωθεί το πρώτο τετράμηνο και δεν υπήρχε ιδιαίτερος φόρτος εργασίας για τους μαθητές (διαγωνίσματα, αύξηση χρόνου μελέτης) καθώς και για τους εκπαιδευτικούς είχαν ολοκληρωθεί οι επιπλέον διοικητικές διαδικασίες που προκύπτουν κατά την λήξη του Α΄ τετραμήνου της σχολικής χρονιάς.

B) είχε καλυφθεί η μισή χρονική διάρκεια της σχολικής χρονιάς με τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς να έχουν συμμετάσχει σε σχολικούς εκκλησιασμούς που προηγήθηκαν των εορτών των Χριστουγέννων καθώς και της εορτής των Τριών Ιεραρχών.

Για την δημιουργία των ανοικτού τύπου ερωτήσεων συντάχθηκαν δυο διαφορετικά έντυπα με ερωτήσεις που αφορούσαν το ένα την υποομάδα των εκπαιδευτικών και το άλλο την υποομάδα των μαθητών. Ακολούθησαν δυο πιλοτικές συνεντεύξεις με έναν εκπαιδευτικό και έναν μαθητή αντίστοιχα. Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τις συγκεκριμένες πιλοτικές συνεντεύξεις λειτούργησαν ανατροφοδοτικά έτσι ώστε να αποσαφηνιστούν κάποιες ερωτήσεις, να αφαιρεθούν κάποιες που δεν είχαν ουσιαστικό ρόλο στην ερευνητική διαδικασία καθώς και να αλλαχθεί ο τρόπος διατύπωσης κάποιων άλλων. Μετά από τις πιλοτικές συνεντεύξεις το έντυπο των ερωτήσεων περιέλαβε δώδεκα ερωτήσεις για τους μαθητές και δώδεκα ερωτήσεις για τους εκπαιδευτικούς.

Η πρώτη ερώτηση είναι κοινή για τις δυο υποομάδες των μαθητών και των εκπαιδευτικών και αφορά στην ύπαρξη του θεσμού του σχολικού εκκλησιασμού στη σχολική μονάδα που φοιτά ο μαθητής και εργάζεται ο εκπαιδευτικός αντίστοιχα. Η τρίτη ερώτηση αφορά στην διεξαγωγή στις σχολικές μονάδες των ερωτώμενων ενός δεύτερου θρησκευτικού τελετουργικού της πρωινής προσευχής και είναι επίσης κοινή για εκπαιδευτικούς και μαθητές.

Η δεύτερη, τέταρτη, πέμπτη, έκτη και έβδομη ερώτηση αφορούν στη διερεύνηση των στάσεων και των αντιλήψεων εκπαιδευτικών και μαθητών απέναντι στα θρησκευτικά τελετουργικά που λαμβάνουν χώρα στις σχολικές μονάδες. Συμπεριλαμβάνονται ερωτήσεις που αφορούν στην υποχρέωση μαθητών καθηγητών να συμμετέχουν καθώς και στην ύπαρξη τιμωρίας σε περίπτωση άρνησης.

Στην όγδοη και στην ένατη ερώτηση διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο μαθητές και εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους συμμετέχοντας τόσο στην πρωινή προσευχή όσο και στον σχολικό εκκλησιασμό

Η δέκατη ερώτηση, κοινή και για τις δυο υποομάδες , αφορά στις στάσεις και τις αντιλήψεις μαθητών και εκπαιδευτικών στην πιθανότητα κατάργησης της πρωινής προσευχής και του σχολικού εκκλησιασμού.

Οι τελευταίες ερωτήσεις η ενδέκατη και η δωδέκατη αφορούν στις αντιλήψεις μαθητών και εκπαιδευτικών απέναντι σε αλλόθρησκους μαθητές, σε «άλλους» που συμμετέχουν στις θρησκευτικές τελετουργίες τα πρωινής προσευχής και του σχολικού εκκλησιασμού.

Έγινε προσπάθεια οι ερωτήσεις που αφορούν τις δυο υποομάδες του δείγματος να είναι κοινές, έτσι ώστε να μπορέσει να γίνει σύγκριση των απαντήσεων κατά την ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Λόγω της διαφορετικής ιδιότητας των δυο υποομάδων (μαθητές- εκπαιδευτικοί) υπήρξε διαφοροποίηση ως προς την σύνταξη των ερωτήσεων έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στην διαφορετική ιδιότητα των ερωτώμενων.

Συγκεκριμένα η δεύτερη ερώτηση διαφοροποιήθηκε και ως προς το ρήμα που χρησιμοποιήθηκε και η τελική μορφή της είναι για τους μαθητές:

«Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό; Για ποιο λόγο;»

Για τους εκπαιδευτικούς η δεύτερη ερώτηση έχει ως εξής:

«Σαν εκπαιδευτικό σας βρίσκει σύμφωνο η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά; Για ποιο λόγο;»

Επίσης η ένατη ερώτηση διαφοροποιήθηκε για τις δυο υποομάδες και συντάχθηκε με τον ακόλουθο τρόπο για τους μαθητές :

« Πιστεύεις ότι αυτό το συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές σου ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα;»

Για τους εκπαιδευτικούς η συγκεκριμένη ερώτηση είναι:

«Πιστεύετε ότι αυτό το συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν;»

Αναλυτικά τα ερωτηματολόγια καθώς και οι απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις παρουσιάζονται στο Παράρτημα της παρούσας εργασίας.

5.ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σύμφωνα με τα κριτήρια επιλογής το δείγμα αποτελείται από εκπαιδευτικούς με δεκαετή τουλάχιστον προϋπηρεσία και από μαθητές που φοιτούν σε τάξεις λυκείου έτσι ώστε να διασφαλιστεί η ύπαρξη εμπειρίας στη συμμετοχή σε σχολικό εκκλησιασμό. Στο δείγμα συμμετείχαν δέκα μαθητές που φοιτούσαν σε Λύκεια του Άργους και του Ναυπλίου της Αργολίδας. Την σχολική χρονιά 2012-2013 το μαθητικό δυναμικό των πέντε Λυκείων του δείγματος ήταν 1142 μαθητές. Το δείγμα των δέκα εκπαιδευτικών προέρχεται από τα αντίστοιχα Λύκεια όπου υπηρετούσαν αθροιστικά την συγκεκριμένη χρονική περίοδο 106 εκπαιδευτικοί.

Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα όλοι οι ερωτώμενοι έχουν συμμετάσχει σε σχολικούς εκκλησιασμούς καθ' όλη τη διάρκεια της άσκησης των καθηκόντων τους, από τους εκπαιδευτικούς και της μαθητικής ζωής για τους μαθητές έως την χρονική στιγμή διεξαγωγής της έρευνας. Για την διευκόλυνση ομαδοποίησης των αποτελεσμάτων κατά την διαδικασία ανάλυσης τους, οι απαντήσεις σε κάθε ομάδα ερωτήσεων διαχωρίστηκαν με κριτήριο την υποομάδα στην οποία ανήκε ο ερωτώμενος, εάν δηλαδή ήταν μαθητής ή εκπαιδευτικός

5.1.Στάσεις και αντιλήψεις εκπαιδευτικών και μαθητών Λυκείου απέναντι στον σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή

Οι ερωτήσεις, αυτής της κατηγορία αφορούσαν στην ύπαρξη των θρησκευτικών τελετουργικών του σχολικού εκκλησιασμού και της πρωινής προσευχής στην συχνότητα που εμφανίζονται κατά την διάρκεια της σχολικής χρονιάς, στην υποχρέωση συμμετοχής εκπαιδευτικών και μαθητών σε αυτά και εάν αυτή η συμμετοχή τους βρίσκει σύμφωνους, καθώς και την στάση τους σε πιθανότητα κατάργησής τους.

5.1.1. Συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά

5.1.1.α.Ανάλυση απαντήσεων εκπαιδευτικών

Οι εκπαιδευτικοί, απάντησαν ότι δυο με τρεις φορές το χρόνο λαμβάνουν μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό σε προκαθορισμένες ημερομηνίες όπως χαρακτηριστικά δήλωσε εκπαιδευτικός:

Ε3 «...ο εκκλησιασμός είναι προγραμματισμένος, γίνεται με σύμφωνη γνώμη του συλλόγου διδασκόντων...»

Ως προς τη συχνότητα συμμετοχής υπήρξε διαφοροποίηση σε απάντηση εκπαιδευτικού, η οποία ως γυμνάστρια συνοδεύει τους μαθητές στις προκαθορισμένες δοξολογίες, σύμφωνα με το τελετουργικό εορτασμού των εθνικών επετείων

Ε6 «..μιλάμε σίγουρα για τέσσερες φορές το χρόνο...», όπως απάντησε

Αναφορά σε μεγαλύτερη συχνότητα εκκλησιασμού υπήρξε τόσο από εκπαιδευτικούς που είχαν υπηρετήσει σε περιφερειακά σχολεία εκτός των πόλεων του Ναυπλίου και του Άργους, όσο και από εκπαιδευτικούς με προϋπηρεσία σε σχολεία της δημόσιας εκπαίδευσης μεγαλύτερη της δεκαετίας

Χαρακτηριστική είναι η απάντηση εκπαιδευτικού με είκοσι επτά χρόνια προϋπηρεσίας:

Ε4 «...που να σε είχα όταν πρωτοδιορίστηκα ... δεν υπήρχε Άγιος που να μην τον τιμούσαμε...»

Ως προς τη συμμετοχή τους στην πρωινή προσευχή όλοι οι ερωτώμενοι εκπαιδευτικό απάντησαν ότι στις σχολικές μονάδες που υπηρετούσαν η πρωινή προσευχή γίνεται καθημερινά εκτός από τις ημέρες κατά τις οποίες οι καιρικές συνθήκες δεν το επιτρέπουν.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αναφέρθηκε από εκπαιδευτικό(Ε1) ότι ακόμα και αν η πρωινή προσευχή δεν γίνει στο προαύλιο από όλο το δυναμικό της σχολικής μονάδας λόγω ακατάλληλων καιρικών συνθηκών τότε γίνεται μέσα στην αίθουσα διδασκαλίας πριν από την έναρξη της πρώτης διδακτικής ώρας.

5.1.1 β. Ανάλυση απαντήσεων μαθητών

Στις απαντήσεις των μαθητών δεν υπήρχε διαφοροποίηση τόσο ως προς την συμμετοχή όσο και ως προς την συχνότητα

Χαρακτηριστική είναι η απάντηση μαθήτριας ως προς τη διάρκεια της ύπαρξης του θρησκευτικού τελετουργικού:

(Μ4) «...από το νηπιαγωγείο μας πηγαίνουν»

Όλοι οι μαθητές απάντησαν ότι συμμετέχουν σε σχολικό εκκλησιασμό δυο με τρεις φορές το χρόνο, προκαθορισμένα και την ίδια χρονική περίοδο για το μαθητικό δυναμικό των δυο πόλεων.

Οι απαντήσεις στην ερώτηση που αφορούσε την συμμετοχή τους στην πρωινή προσευχή ταυτίζονται με αυτές των εκπαιδευτικών μιας και όλοι οι μαθητές που συμμετείχαν στην έρευνα απάντησαν ότι είναι καθημερινή η συμμετοχή τους στη πρωινή προσευχή.

5.1.2 Στάση απέναντι στη συμμετοχή

5.1.2α Ανάλυση απαντήσεων εκπαιδευτικών

Η δεύτερη ερώτηση αφορούσε τη διερεύνηση της στάσης εκπαιδευτικών ως προς τη συμμετοχή στον σχολικό εκκλησιασμό και οι απαντήσεις είχαν κοινά στοιχεία μεταξύ τους, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα ομαδοποίησης τους.

Από τους δέκα εκπαιδευτικούς που ρωτήθηκαν οι τέσσερις (E1, E4, E5, E9), απάντησαν ότι τους βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά

Οι λόγοι που πρόβαλαν για να δικαιολογήσουν την απάντησή τους αφορούσαν :

-στο ρόλο της εκπαίδευσης στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του μαθητή

(E1) «...ο διπλός ρόλος της εκπαίδευσης. Έλληνες είμαστε και χριστιανούς ορθόδοξους πολίτες διαπλάθουμε...»

(E5) «βοηθούν στην ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος ...»

(E9) «...ας κάνουν και καμιά προσευχή κερδισμένοι θα βγουν...»

- στην ταυτότητα του Έλληνα πολίτη και στην συνέχιση της ιστορίας

(E4) «Κομμάτι της ιστορίας μας είναι, ένα με την ταυτότητα του Έλληνα

είναι η χριστιανοσύνη...»

(E5) « ...φυσιολογικό σε ένα σχολείο που απευθύνεται σε χριστιανούς ορθόδοξους μαθητές να δίνεται η δυνατότητα του εκκλησιασμού...»

Έξι από τους δέκα εκπαιδευτικούς απάντησαν ότι διαφωνούν με τη συμμετοχή στον εκκλησιασμό, (E2, E3, E6, E7, E8, E10) . Οι λόγοι για τους οποίους δήλωσαν ότι διαφωνούν αφορούν στον τρόπο διεξαγωγής. Εκφράστηκαν αντιρρήσεις τόσο ως προς την ομαδική συμμετοχή και τον υποχρεωτικό χαρακτήρα του σχολικού εκκλησιασμού όσο και για το σκοπό τον οποίο το τελετουργικό έχει

Αποσπάσματα των απαντήσεων στις οποίες οι εκπαιδευτικού προβάλλουν την αντίθεσή τους στον τρόπο διεξαγωγής του σχολικού εκκλησιασμού παρουσιάζονται παρακάτω

(E2) « ...Νομίζω ότι μπερδεύουμε τις ιδιότητες , αυτή του πιστού με αυτή του πολίτη αυτής της χώρας ...είναι κοινό μυστικό ότι τα παιδιά το βλέπουν σαν μια ακόμα υποχρέωση νομίζω ότι ξεγελάμε τους εαυτούς μας...»

(E3) «Διαφωνώ με το ομαδικό... ομαδική προσευχή, ομαδικός εκκλησιασμός...»

(E6) «...νιώθεις αυτό το «πρέπει» να σε κυνηγάει... πειστικό με έναν δικό του τρόπο... ενώ δεν σε υποχρεώνει κανείς, νιώθεις ότι πρέπει να το κάνεις επειδή το κάνουν οι υπόλοιποι.»

(E7) «δεν το καταλαβαίνουν τα παιδιά έτσι ...δεν έχει νόημα έτσι όπως γίνεται...»

(E8) « ..μοιάζει με παρωδία έτσι όπως γίνεται ...επειδή «πρέπει». Δεν νομίζω ότι ενισχύει το θρησκευτικό συναίσθημα κάτι τέτοιο. Η θρησκεία μας μιλά για ελεύθερη βούληση, για επιλογή αυτό που γίνεται μόνο επιλογή δεν είναι...»

(E10) « ...δεν συμφωνώ με τον τρόπο που γίνονται, ούτε ο εκκλησιασμός ούτε η πρωινή προσευχή ...έχουν χάσει το νόημά τους, και δεν δίνουν στα παιδιά αυτό που θα έπρεπε την επαφή με το Θείο. Γίνονται για να γίνονται...»

Παρόλο που η τρίτη ερώτηση αφορούσε μόνο στην ύπαρξη του τελετουργικού της πρωινής προσευχής, από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών γίνεται αντιληπτό ότι έχει επικρατήσει η πρωινή συγκέντρωση του θρησκευτικού τελετουργικού. Οι δέκα εκπαιδευτικοί που αποτελούν το δείγμα της έρευνας αν και ανήκουν σε διαφορετικές σχολικές μονάδες, σε διαφορετική πόλη έδωσαν κοινή απάντηση δηλώνοντας ότι η πρωινή προσευχή έχει ταυτιστεί με «ευκαιρία ενημέρωσης» των μαθητών από το σύλλογο διδασκόντων μιας και χρονικά γίνεται πριν την έναρξη των μαθημάτων και ενώ όλοι οι μαθητές είναι συγκεντρωμένοι.

5.1.2β. Ανάλυση απαντήσεων μαθητών

Στην αντίστοιχη ερώτηση που υποβλήθηκε στην ομάδα των μαθητών οι απαντήσεις που δόθηκαν είναι θετικές ως προς τη συμμετοχή των μαθητών στον σχολικό εκκλησιασμό.

Ο λόγος που προβάλλουν οι μαθητές για τη θετική τους στάση είναι στην πλειοψηφία των απαντήσεων η απώλεια διδακτικών ωρών μιας και ο εκκλησιασμός γίνεται τις πρώτες διδακτικές ώρες .

Στην αιτιολόγηση της θετικής στάσης σε κάποιες απαντήσεις μαθητών προβλήθηκε έμμεσα η ενίσχυση του θρησκευτικού συναισθήματος , όπως παρουσιάζεται στα αποσπάσματα των απαντήσεων:

(M2) «..χριστιανοί είμαστε» καθώς και

(M7) «κάνουμε και κανένα σταυρό...»

Αξίζει να αναφερθεί η απάντηση μαθητή που δείχνει ενόχληση ως προς το μαζικό εκκλησιασμό αν και έχει δηλώσει ότι δεν τον ενοχλεί να συμμετέχει

(M6) «όποιος θέλει πάει και μόνος του , δεν χρειαζόμαστε οδηγούς»

Οι απαντήσεις στην τρίτη ερώτηση, που αφορά το τελετουργικό της πρωινής προσευχής ταυτίζονται με τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών μιας και οι δυο ομάδες ταυτίζουν την πρωινή προσευχή με την πρωινή ενημέρωση των μαθητών από το σύλλογο των διδασκόντων και το διευθυντή της σχολικής μονάδας.

Οι μαθητές στο σύνολο του δείγματος απάντησαν ότι η πρωινή προσευχή γίνεται καθημερινά καθ' όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς εκτός και αν οι καιρικές συνθήκες το αποτρέπουν κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Όταν δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί η πρωινή προσευχή συνολικά για όλο το μαθητικό δυναμικό της σχολικής μονάδας τότε αυτή μπορεί να γίνει ανά τμήμα μέσα στην αίθουσα διδασκαλίας.

5.2.1 Αντιλήψεις εκπαιδευτικών και μαθητών για την υποχρέωση συμμετοχής σε θρησκευτικά τελετουργικά

Οι ερωτήσεις που αντιστοιχούν στο νούμερο 4, 5, 6 και 7 του παραρτήματος και που αφορούν στον υποχρεωτικό χαρακτήρα της συμμετοχής στα θρησκευτικά τελετουργικά έχουν διαφοροποιηθεί ανάλογα με την υποομάδα του δείγματος στο οποίο απευθύνονται, και διερευνούν τις αντιλήψεις εκπαιδευτικών και μαθητών ως προς την υποχρέωση συμμετοχής, την δυνατότητα άρνησης συμμετοχής καθώς και την πιθανή επιβολή τιμωρίας τόσο σε εκπαιδευτικούς όσο και σε μαθητές ως αποτέλεσμα της άρνησης συμμετοχής. Η έβδομη και τελευταία ερώτηση διερευνά την αντίληψη εκπαιδευτικών και μαθητών ως προς τον προσωπικό χαρακτήρα που αποδίδεται στην τέλεση θρησκευτικών τελετουργικών.

5.2.1α. Ανάλυση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών

Οι εκπαιδευτικοί στην ερώτηση που αφορούσε το εάν είναι υποχρεωτική η συμμετοχή τους στον πρωινή προσευχή και στον σχολικό εκκλησιασμό απάντησαν θετικά, στηρίζοντας τις απαντήσεις τους στις εργασιακές τους υποχρεώσεις, μιας και τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή λαμβάνουν χώρα κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του σχολείου, δηλαδή κατά τη διάρκεια του εργασιακού τους ωραρίου.

Οι απαντήσεις κινήθηκαν στον άξονα της εργασιακής υποχρέωσης και αναφέρονταν στην υποχρέωση της φυσικής παρουσίας τους στο χώρο τόσο της πρωινής προσευχής όσο και του σχολικού εκκλησιασμού. Οι ερωτώμενοι της υποομάδας των εκπαιδευτικών, όπως παρουσιάζεται μέσα από τις χαρακτηριστικές απαντήσεις που ακολουθούν, διαχώρισαν την υποχρέωση της φυσικής παρουσίας τους είτε ως συνοδοί είτε ως εφημερεύοντες εκπαιδευτικοί, από την υποχρέωση της ενεργής συμμετοχής τους στα θρησκευτικά τελετουργικά.

(E1)« Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε όλες τις διαδικασίες της σχολικής μονάδας. Τώρα αν κάποιος δεν θέλει να βγει στο προαύλιο και να προσευχηθεί δεν τον τραβάει κανείς από το χέρι.»

(E2) «Υποχρεωτική με την έννοια «βγες έξω και προσευχήσου» όχι δεν είναι...»

(E4) «Είναι υποχρεωτική η παρουσία τους. Αν έχεις μάθημα και είσαι στο σχολείο, εσύ θα είσαι στο γραφείο σου και οι άλλοι έξω θα τρέχουν... δεν είναι συναδελφική συμπεριφορά.»

(E8) «..δεν θα σε φέρει κάποιος με το ζόρι στο προαύλιο..»

(E9) «Δεν τους τραβάει κανείς, εμένα τουλάχιστον τόσο καιρό δεν με τράβηξε κανείς, αν είσαι στο σχολείο την ώρα της προσευχής πρέπει να είσαι έξω.»

Τρεις εκπαιδευτικοί τοποθετήθηκαν ως προς την προσωπική επιλογή της ενεργής συμμετοχής στα θρησκευτικά τελετουργικά ως έκφραση του θρησκευματος, θεωρώντας το κοινό θρήσκευμα ως δεδομένο για όλους τους εκπαιδευτικούς.

(E1) «..εγώ θέλω να πηγαίνω...»

(E4) « δεν καταλαβαίνω ποιο είναι το πρόβλημα αν κάνεις το σταυρό σου το πρωί ή αν κάνεις το σταυρό σου το πρωί ή αν ανάψεις ένα κεράκι στην εκκλησία...»

(E8) «...πηγαίνεις τα παιδιά και μιας και είσαι και εσύ χριστιανός εκκλησιάζεσαι...»

Αν και οι απαντήσεις στην επόμενη ερώτηση που αφορούσε στην άρνηση συμμετοχής κινήθηκαν στον άξονα της εργασιακής υποχρέωσης των εκπαιδευτικών όπως ακριβώς και στην προηγούμενη ερώτηση, θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι εννέα από τους δέκα εκπαιδευτικούς που ρωτήθηκαν απάντησαν ότι έχει δικαίωμα να αρνηθεί να συμμετέχει ενεργά στα θρησκευτικά τελετουργικά αλλά όχι να αρνηθεί να συνοδεύσει μαθητές σε εκκλησιασμό ή να επιβλέπει την πρωινή συγκέντρωση που ταυτίζεται χρονικά με την ώρα διεξαγωγής της πρωινής προσευχής μιας και αυτές οι δραστηριότητες αποτελούν μέρος των εργασιακών του καθηκόντων.

Ένας εκπαιδευτικός θεωρώντας την ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης ως καθήκον απάντησε ότι :

(E1) «...να αρνηθεί να πιστεύω ότι είναι λάθος. Δεν έχει καταλάβει το ρόλο του. Διδάσκουμε ήθος και αρχές. Αυτό κάνουμε...».

Υπήρξαν απαντήσεις εκπαιδευτικών στις οποίες ήταν εμφανής ο έμμεσος τρόπος με τον οποίο δήλωναν την αντίθεσή τους στην «εργασιακή υποχρέωση» ως συνοδοί των μαθητών σε σχολικό εκκλησιασμό καθώς και στην παθητική συμμετοχή στην πρωινή προσευχή.

(E2) «...δεν αρνήθηκα ακριβώς ...για να είμαστε ειλικρινείς προθυμοποιήθηκα να παραμείνω εκτός...»

Στις ερωτήσεις που αφορούσαν στην επιβολή ποινής σε μαθητές για την άρνηση συμμετοχής τους σε θρησκευτικά τελετουργικά οι απαντήσεις όλων των

εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν κοινές και αφορούσαν στην επιβολή ποινών σε επίπεδο επίπληξης για διατάραξη των θρησκευτικών τελετουργικών. Οι μαθητές που μιλούν κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή που ενοχλούν με τη γενικότερη συμπεριφορά τους κατά τη διάρκεια του σχολικού εκκλησιασμού γίνονται αποδέκτες παρατηρήσεων, επιπλήξεων ακόμα και ημερήσιας αποβολής

(E7) «...μέχρι μια μέρα αποβολή θυμάμαι πριν από χρόνια»

Τρεις από τους ερωτηθέντες εκπαιδευτικούς εξέφρασαν τη βεβαιότητα ότι η «φασαρία» κατά τη διάρκεια των τελετουργικών είναι ένας έμμεσος τρόπος έκφρασης της αντίθεσης των μαθητών .

Στο σκέλος της ερώτησης που αναφερόταν στην τιμωρία εκπαιδευτικών κανείς από τους ερωτηθέντες δεν απάντησε θετικά. Δήλωσαν ότι δεν γνώριζαν εάν υπήρχε εκπαιδευτικός που να έχει τιμωρηθεί από την υπηρεσία του επειδή αρνήθηκε να συμμετάσχει είτε σε πρωινή προσευχή είτε σε σχολικό εκκλησιασμό.

Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι υπήρξαν εκπαιδευτικοί που απάντησαν με επιφύλαξη και με διάχυτη στον τόνο της φωνής τους τη δυσαρέσκεια ως προς την ίδια την ερώτηση. Ήταν φανερό κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων η αμηχανία τους κατά την υποβολή της συγκεκριμένης ερώτησης, οι σιωπές που μεσολαμβάνουν κατά τη διάρκεια των απαντήσεων των εκπαιδευτικών καθώς επίσης και η χρήση συγκεκριμένων ρημάτων όπως «δεν θυμάμαι...» ή «από όσο γνωρίζω...»

(E8)«...δεν θυμάμαι να έχει ακουστεί κάτι αλλά και πάλι που να ξέρεις τι έχει γίνει...»

(E5) «...από όσο γνωρίζω έχουν περιοριστεί σε επιπλήξεις ήπιας μορφής...»

(E7) «κόντρες και αντιδράσεις έχουν υπάρξει...»

(E3) « ...είχα κάποτε ένα διευθυντή ...που απορούσε γιατί δεν προσεύχομαι το πρωί... και με ρωτούσε χαριτολογώντας εάν αλλαξοπίστησα...»

(E4) «...στο ξαναλέω όμως πολύ κακό για το τίποτα...»

Η επόμενη ερώτηση αφορούσε την διερεύνηση των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών ως προς τον τρόπο εκδήλωσης της πίστης μέσω μαζικών θρησκευτικών τελετουργικών στα οποία καλούνται και οι ίδιοι ως εκπαιδευτικοί να συμμετέχουν.

Αν και οι δέκα εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην έρευνα συμφώνησαν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση του καθενός, οι απαντήσεις τους διαφοροποιούνται ως προς τον τρόπο που αντιλαμβάνονται την ύπαρξη των συγκεκριμένων τελετουργικών στην σχολική καθημερινότητα.

Οι απαντήσεις που δόθηκαν θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν σε δυο κατηγορίες με κριτήριο την στάση τους απέναντι στην ομαδική εκδήλωση πίστης.

Τέσσερις από τους δέκα εκπαιδευτικούς αν και θεωρούν ότι η προσευχή και γενικότερα η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση θεωρούν την κοινή πρωινή προσευχή ως ευκαιρία προσευχής και όχι εξαναγκασμό και δηλώνουν ότι τους βρίσκει σύμφωνους ο τρόπος που γίνεται. Συγκεκριμένα οι απαντήσεις τους έχουν ως εξής:

E1 : «... Ο Θεός μας είναι παντού όμως δείχνουμε να τον σεβόμαστε και να τον υπακούμε και στο χώρο του σχολείου...»

E4 «...δεν δυσκολεύομαι ... δεν νιώθω να με μειώνει σαν άνθρωπο ... όποιος θέλει ας προσευχηθεί..εγώ θέλω»

E5 «δεν είμαι υπέρ του εξαναγκασμού σε κοινή προσευχή όμως στα ελληνικά σχολεία δεν συμβαίνει αυτό... ευκαιρία για προσευχή είναι »

E6 «δεν με ενοχλεί ...δεν το αναλύω τόσο πολύ το έχω συνηθίσει»

Οι υπόλοιποι εκπαιδευτικοί δήλωσαν την αντίθεσή τους στην ομαδική εκδήλωση πίστης μιας και θεωρούν ότι από προσωπική υπόθεση γίνεται υπόθεση των πολλών όπως αναφέρουν στις απαντήσεις τους

E9 «...για αυτό πιστεύω πως αντιδρούν επειδή από υπόθεση του ενός γίνεται υπόθεση πολλών»

E10 «...πιστεύω ότι για αυτό αντιδρούν... στο ότι δεν το έχουν επιλέξει τη στιγμή που γίνεται...»

Σε απάντηση εκπαιδευτικού αναφέρεται η ελευθερία της βούλησης καθώς και η δυνατότητα επιλογής ως προς τον χώρο και το χρόνο εκδήλωσης της πίστης και συνεχίζει λέγοντας ότι

E3 «σαν εκπαιδευτικοί δεν διδάσκουμε μόνο το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών ...τρόπους να σκεφτόμαστε διδάσκουμε...»

5.2.1β. Ανάλυση των απαντήσεων των μαθητών

Οι μαθητές στις απαντήσεις τους ταύτισαν την υποχρέωση της συμμετοχής τους, τόσο στην πρωινή προσευχή όσο και στον σχολικό εκκλησιασμό, με τις απουσίες, διότι και τα δυο αυτά θρησκευτικά τελετουργικά γίνονται κατά τη διάρκεια των διδακτικών ωρών, περιορίζοντας ουσιαστικά την συμμετοχή τους στη φυσική τους παρουσία και μόνο.

«...αν δεν πας παίρνεις απουσίες...» ήταν η κοινή απάντηση που δόθηκε από όλους τους μαθητές που έλαβαν μέρος στην έρευνα.

Οι απαντήσεις των μαθητών διαφοροποιούνται στην επόμενη ερώτηση της ίδιας ομάδας που αφορούσε στην δυνατότητα άρνησης συμμετοχής.

Οι εννέα από τους δέκα μαθητές που ρωτήθηκαν, απάντησαν ότι πιστεύουν ότι είναι αναφαίρετο το δικαίωμά τους να αρνηθούν να συμμετάσχουν ενεργά στα θρησκευτικά τελετουργικά. Οι λόγοι για τους οποίους αρνούνται να συμμετάσχουν αν και ποικίλουν σύμφωνα με τις απαντήσεις των μαθητών, κινούνται στον άξονα της προσωπικής επιλογής και θα μπορούσαν να αποτυπωθούν μέσα από μια φράση που τη βρίσκουμε να επαναλαμβάνεται σε όλες τις απαντήσεις των μαθητών

«...γιατί απλά δε θέλει...»

Η απάντηση που δόθηκε από μαθήτρια ως προς τη δυνατότητα άρνησης , καθώς επίσης και ως προς την εξήγηση του λόγου της άρνησης ήταν διαφορετική:

(M2) « αν είναι αλλόθρησκος το καταλαβαίνω ...ή να μην θέλει ο ίδιος για δικούς του λόγους ...συνειδησιακούς ...μην νομίζετε όμως ότι είναι και αλήθεια, για να αντιδράσουν το κάνουν»

Το επόμενο ερώτημα που τέθηκε ήταν η επιβολή τιμωρίας σε περίπτωση που κάποιος μαθητής δεν επιθυμεί να συμμετέχει σε κάποιο από τα θρησκευτικά τελετουργικά που διεξάγονται στη σχολική μονάδα που φοιτά. Οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν θετικές ως προς την ύπαρξη τιμωρίας σε περιπτώσεις «ανάρμοστης συμπεριφοράς» των μαθητών. Συγκεκριμένα όλοι οι μαθητές απάντησαν ότι όποτε έχουν γίνει επιπλήξεις ή έχουν επιβληθεί ποινές αφορούσαν στην συμπεριφορά των μαθητών οι οποίοι «έκαναν φασαρία» κατά τη διάρκεια της συμμετοχής τους όπως χαρακτηριστικά απάντησε μαθήτρια «...έχουν τιμωρηθεί γιατί συμμετείχαν...» (M4).

Παρόλο που αναφέρθηκε η επιβολή ποινής ή επίπληξης σε όσους μαθητές «κάνουν φασαρία» , οι ίδιοι οι μαθητές τη θεωρούν δικαιολογημένη και «φυσιολογική», προφανώς γιατί αποτελεί μη συμμόρφωση με τους κανόνες λειτουργίας της σχολικής μονάδας και αποτέλεσμα της αντίδρασης των μαθητών.

Διαφοροποιημένη εμφανίζεται απάντηση μαθήτριας η οποία περιγράφει την άρνηση συμμαθητή της να συμμετάσχει στην πρωινή προσευχή ως «πρωταγωνιστής' μια και ήταν αυτός που κλήθηκε να προσευχηθεί δυνατά στην πρωινή συγκέντρωση. Το αποτέλεσμα ήταν ο μαθητής να κληθεί στο γραφείο και στη συνέχεια ο διευθυντής της σχολικής μονάδας κάλεσε και τους γονείς του μαθητή. Το συγκεκριμένο γεγονός δεν είχε ως αποτέλεσμα την τιμωρία του μαθητή μιας και κάτι τέτοιο δεν προβλέπεται από την κείμενη νομοθεσία και τις ισχύουσες εγκυκλίους οι οποίες ετησίως αποστέλλονται από το Υπουργείο Παιδείας. Όπως περιγράφει η μαθήτρια :

(M5)« Δεν ήθελε να ανέβει, τον κάλεσαν στο γραφείο μετά κάλεσαν και του γονείς του και έμεινε έτσι. Νομίζω ότι δεν έγινε τίποτα άλλο ...δεν τιμωρήθηκε ή κάτι τέτοιο»

Στην επόμενη ερώτηση που αφορούσε στην στάση των μαθητών απέναντι στην ομαδική εκδήλωση της πίστης όλοι οι μαθητές συμφώνησαν ότι η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση .

Δεν υπήρχε κάποια απάντηση μαθητή που να διαφοροποιείται όμως τρεις από τους συμμετέχοντες δήλωσαν ότι δεν τους «νοιιάζει»(M8, M9), καθώς και ότι δεν έχουν πρόβλημα να προσευχηθούν « μπροστά σε κόσμο» (M7)

Στις απαντήσεις των υπολοίπων μαθητών τονίζεται το δικαίωμα στην επιλογή (M1, M3,M4, M10) του χώρου και του χρόνου της προσευχής.

Ένας από τους μαθητές που ρωτήθηκαν χαρακτηριστικά είπε ότι:

(M5) « ο καθένας έχει τον τρόπο του να προσεύχεται ...ο Θεός είναι παντού σε ακούει όλες τις ώρες ακόμα και όταν ψιθυρίζεις...»

Σε απάντηση άλλου μαθητή του δείγματος γίνεται λόγος για σεβασμό στην επιλογή όποιου μαθητή επιθυμεί να συμμετέχει στην ομαδική εκδήλωση της πίστης.

(M2): «να σέβεσαι όμως και τον άλλον ...αν εγώ θέλω να προσευχηθώ γιατί να ακούω εσένα που τραγουδάς...»

5.3.1. Η αντίληψη του εθνικού εαυτού μέσα από τη συμμετοχή σε

θρησκευτικά τελετουργικά

Οι ερωτήσεις που ακολουθούν η όγδοη και ένατη κατά σειρά υποβολής αποσκοπούσαν στο να διερευνήσουν τις στάσεις και τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών και των μαθητών κατά τη διάρκεια της συμμετοχής τους σε θρησκευτικά τελετουργικά . Εάν συμμετέχοντας στην κοινή πρωινή προσευχή και στον σχολικό εκκλησιασμό νιώθουν ότι ανήκουν σε «κοινή» ομάδα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Για λόγους ομαδοποίησης των απαντήσεων αν και οι ερωτήσεις είναι κοινές και για τις δυο ομάδες οι απαντήσεις θα αναλυθούν ξεχωριστά.

5.3.1α. Ανάλυση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών

Οι περισσότεροι από τους εκπαιδευτικούς του δείγματος σε αυτή την ομάδα ερωτήσεων απάντησαν ιδιαίτερα γρήγορα, χωρίς να χρειαστούν χρόνο για να σκεφτούν ή για να επαναδιατυπωθεί η ερώτηση όπως είχε απαιτηθεί σε προηγούμενες ερωτήσεις. Οι απαντήσεις ήταν θετικές ως προς την δημιουργία του αισθήματος του «κοινού» κατά τη διάρκεια της μαζικής πρωινής προσευχής.

Το κοινό γνώρισμα της θρησκείας συνδυάζεται με κοινά γνωρίσματα ,κοινά χαρακτηριστικά του έθνους των Ελλήνων όπως η γλώσσα και η κοινή ιστορία. Το αίσθημα της ομάδας δημιουργείται σε όλους τους εκπαιδευτικούς η διαφοροποίηση

των απαντήσεων εντοπίζεται στην προσπάθεια αιτιολόγησης που γίνεται από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς ως προς τους λόγους δημιουργίας του. Θα πρέπει εδώ να τονισθεί ότι αν και η ερώτηση δεν περιελάμβανε την αιτιολόγηση όλοι οι ερωτηθέντες απάντησαν και στο «γιατί».

Οι λόγοι που δημιουργείται το αίσθημα του κοινού κατά τη διάρκεια της συμμετοχής στο θρησκευτικό τελετουργικό θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν σε δυο κατηγορίες με κριτήριο τη διαφοροποίηση των απαντήσεων ως προς το γιατί:

α) η προσευχή ως έκφραση κοινού γνωρίσματος του ελληνικού έθνους

Σε αυτή την ομάδα συμπεριλαμβάνονται οι απαντήσεις των περισσότερων εκπαιδευτικών οι οποίοι θεωρούν ότι είναι η κοινή προσευχή είναι έκφραση της κοινής θρησκείας των Ελλήνων και ένα από τα χαρακτηριστικά του ελληνικού έθνους

E1 «μας ενώνει και μας κάνει να θυμόμαστε τα κοινά γνωρίσματα του λαού μας»

E3 «κοινό η θρησκεία... υπάρχουν τόσα κοινά ...κάποια φωτίζονται περισσότερο...»

E4 «ναι ...και έτσι πρέπει να γίνεται... κοινό χαρακτηριστικό των Ελλήνων... ιστορία αιώνων»

E5 «συνειδητοποιείς τα κοινά που έχεις με τους ανθρώπους γύρω σου...»

E7 «κάνουμε κάτι όλοι μαζί είναι ένα από τα κοινά γνωρίσματά μας...»

E8 «νιώθω ότι μοιράζομαι κάτι κοινό... νιώθω ότι όλοι είμαστε ένα...»

β) η κοινή προσευχή ως δραστηριότητα της σχολικής μονάδας

Οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών οι οποίες εντάχθηκαν σε αυτήν την ομάδα αν και εμπειρείχαν τη διαπίστωση της δημιουργίας κοινού αισθήματος μέσα από το τελετουργικό της πρωινής προσευχής, διαφοροποιήθηκαν ως προς την αιτιολόγηση και περιορίστηκαν στη διαπίστωση ότι είναι μια κοινή πράξη της ομάδας στην οποία συμμετέχουν χωρίς να αποδώσουν χαρακτηριστικό κοινού εθνικού .γνωρίσματος .

E2 «νιώθω ότι ανήκω στην ομάδα του εκπαιδευτικού προσωπικού... κοινό θρήσκευμα μέχρι εκεί»

E6 «κοινή ομάδα είμαστε μιας και ανήκουμε στην ίδια σχολική μονάδα... δεν το έχω αντιληφθεί έτσι...»

E9 «νιώθω ότι μοιράζομαι κάτι με τους υπόλοιπους... αλλά είμαστε όλοι τόσο διαφορετικοί τη ομάδα να φτιάξουμε...»

Στην επόμενη ερώτηση οι απαντήσεις που έδωσαν οι εκπαιδευτικοί αναδεικνύουν την βεβαιότητά τους ότι το αίσθημα του «ανήκειν» σε μια κοινή ομάδα δημιουργείται και στους μαθητές .

Η συμμετοχή σε κοινά θρησκευτικά τελετουργικά θεωρήθηκε από τους περισσότερους εκπαιδευτικούς ως τρόπος ανάδειξης κοινών στοιχείων του ελληνικού έθνους, ανάδειξη που θεωρείται επιθυμητή καθώς και επιβεβλημένη . Χαρακτηριστικές είναι οι απαντήσεις δύο εκπαιδευτικών

(E1) «...Η πρωινή προσευχή μας ενώνει και μας κάνει να θυμόμαστε τα κοινά γνωρίσματα του λαού μας...»

(E4) «...δεν είπαμε να θεωρούμε τους εαυτούς μας ως ανώτερα όντα όμως ...έχουμε κοινά στοιχεία και όσοι από τους μαθητές δεν το αντιλαμβάνονται καιρός να το καταλάβουν...»

(E6) « θα ευχόμουν να το νιώθουν και οι μαθητές μου έχουν κοινά στοιχεία οι Έλληνες στοιχεία που δεν αλλάζουν...»

Δυο από τους εκπαιδευτικούς εξέφρασαν έμμεσα τον προβληματισμό τους για τον τρόπο με τον οποίο η κοινή θρησκεία μέσω των θρησκευτικών τελετουργικών προβάλλεται ως κοινό γνώρισμα των Ελλήνων

(E6) «δεν το αναγνωρίζουν τη στιγμή που γίνεται όμως συμβαίνει..»

(E9)«τα παιδιά αντιλαμβάνονται τα πάντα... νιώθουν ότι θέλουν να τα κάνουν ομάδα και αντιδρούν... όλα στο «παχνί»...»

5.3.1β. Ανάλυση των απαντήσεων των μαθητών

Στην πρώτη ερώτηση οι περισσότεροι μαθητές απάντησαν ότι μέσα από την κοινή προσευχή νιώθουν ότι ανήκουν σε μια ομάδα με κοινό χαρακτηριστικό την θρησκεία.

Νιώθουν μέσα από την κοινή προσευχή «ίδιοι με τους άλλους»,(M1, M2) και ότι έχουν «κοινά» που μοιράζονται με τους συμμαθητές τους (M7, M8,M9).

Θα πρέπει να αναφερθούν οι απαντήσεις δυο μαθητών που αν και δεν διαφώνησαν με την ύπαρξη συναισθήματος «κοινού» το χαρακτήρισαν ως συνήθεια.

(M3) «...κάνουμε πολλά πράγματα από συνήθεια χωρίς να καταλαβαίνουμε γιατί...»

(M6) «.. μια συνήθεια είναι..»

Υπήρξαν μαθητές που διαφοροποιήθηκαν , δηλώνοντας ότι όχι μόνο δεν νιώθουν ότι ανήκουν σε κοινή ομάδα κατά τη διάρκεια της συμμετοχής στους στην κοινή προσευχή αλλά ότι είναι αντίθετοι με το συγκεκριμένο θρησκευτικό τελετουργικό

που διεξάγεται σε ένα χώρο «που είναι για όλους» όπως χαρακτηριστικά ανέφερε μαθητής. Συγκεκριμένα απάντησαν ότι:

M4 «...το περήφανο ελληνικό έθνος... νιώθω αγέλη και όχι ομάδα... είναι σαν να θέλουν με το ζόρι να με κάνουν να μοιάσω...»

M10 «δεν μου αρέσει έτσι όπως γίνεται... το σχολείο είναι για όλους για τους χριστιανούς και για τους μαθητές που πιστεύουν σε κάτι άλλο...».

Στην επόμενη ερώτηση οι μαθητές απάντησαν ότι το αίσθημα του «κοινού» δημιουργείται ανεξάρτητα από το θρήσκευμα και δεν αποτελεί χαρακτηριστικό των ορθόδοξων χριστιανών και μόνο. Χαρακτηριστικές είναι οι απαντήσεις που ακολουθούν.

M3 «...δεν είναι προνόμιο των χριστιανών ...η θρησκεία το έχει αυτό ...ενώνει ή χωρίζει...»

M4 «το νιώθουν και άλλοι... δεν έχει να κάνει με τη θρησκεία ή με το λαό...»

M5 «...δεν έχει να κάνει με τη θρησκεία... δεν ξέρω αν εμείς στην Ελλάδα είμαστε πιο πιστοί... νομίζω ότι το νιώθουν και άλλοι άνθρωποι ...»

Δύο από τους μαθητές μέσα από τις απαντήσεις τους εξέφρασαν τον προβληματισμό τους τόσο για τα αρνητικά συναισθήματα που η συμμετοχή σε κοινή προσευχή δημιουργεί σε αλλόθρησκους μαθητές όσο και για τον λόγο για τον οποίο αυτή γίνεται.

M1 «...δεν έχει να κάνει με το που πιστεύεις αλλά με το μαζί... όμως στο σχολείο μπορεί οι άλλοι να νιώθουν παράξενα...»

M10 «προσπαθούν να σου δείξουν τα κοινά...»

5.4.1. Η βιωσιμότητα των θρησκευτικών τελετουργικών στο χώρο του σχολείου.

Η δέκατη κατά σειρά υποβολής ερώτηση είναι κοινή και για τις δυο υποομάδες που συμμετείχαν στην έρευνα και είχε ως στόχο τη διερεύνηση των στάσεων και αντιλήψεων μαθητών και εκπαιδευτικών ως προς την πιθανότητα κατάργησης των θρησκευτικών τελετουργικών στο χώρο του σχολείου.

5.4.1. α Ανάλυση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών

Είναι αξιοσημείωτο ότι κανένας από τους εκπαιδευτικούς που ρωτήθηκαν δεν τάχθηκε σαφώς υπέρ της κατάργησης του σχολικού εκκλησιασμού και της πρωινής προσευχής αν και οι οκτώ από τους δέκα εκπαιδευτικούς θεωρούν πιθανή, σε βάθος χρόνου την κατάργηση των συγκεκριμένων θρησκευτικών τελετουργικών.

Τονίζουν ότι ήδη με την πάροδο των ετών η συχνότητα των σχολικών εκκλησιασμών έχει μειωθεί και περιορίζονται. όπως έχει ήδη γίνει γνωστό από τις πρώτες ερωτήσεις σε δυο με τρεις φορές κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς.

Μέσα από τις απαντήσεις όμως από τις απαντήσεις διαφαίνονται και η διαφωνία των εκπαιδευτικών ως προς τον τρόπο με τον οποίο γίνεται τόσο η πρωινή προσευχή, η οποία ταυτίζεται με την πρωινή συγκέντρωση των μαθητών, όσο και ο σχολικός εκκλησιασμός

(E3) «... η πρωινή προσευχή είναι συγκέντρωση... ο τρόπος με ενοχλεί ...μπαίνουν σε τετράδες είναι σαν στρατόπεδο νεοσυλλέκτων λίγο πολύχρωμο βέβαια όμως στρατόπεδο.»

E6 «...έχω πρόβλημα με την πίεση να κάνω κάτι»

(E10) «...με ενοχλεί ο τρόπος που γίνεται...»

Δυο από τους εκπαιδευτικούς ήταν αντίθετοι με την πιθανή κατάργηση της πρωινής προσευχής και του σχολικού εκκλησιασμού τονίζοντας ότι δεν υπάρχει λόγος κατάργησης των θρησκευτικών τελετουργικών σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που απευθύνεται σε έλληνες πολίτες.

E1 «...δεν βλέπω το λόγο... είναι βέβαια γενικά αποδεκτό ότι οι μαθητές δεν συμμετέχουν όπως αρμόζει... εμείς θα πρέπει να τους δείξουμε το πώς θα φέρονται...»

E4 «...γιατί θα πρέπει να σταματήσουμε να προσευχόμαστε για να μην ξεχωρίζουμε... Ελληνικό δεν είναι το εκπαιδευτικό σύστημα. Έλληνες πολίτες δεν εκπαιδεύουμε;»

5.4.1. β Ανάλυση των απαντήσεων των μαθητών

Οι απαντήσεις που έδωσαν οι μαθητές σχετικά με το αν συμφωνούν με την κατάργηση τόσο της πρωινής προσευχής όσο και του σχολικού εκκλησιασμού τοποθετήθηκαν διαχωρίζονται σε θετικές και αρνητικές ως προς την κατάργηση, δυο κατηγορίες που αριθμητικά είναι σχεδόν ισοδύναμες ως προς το πλήθος των απαντήσεων που εμπεριέχουν.

Οι μαθητές που απάντησαν ότι τους βρίσκει σύμφωνους το ενδεχόμενο κατάργησης των θρησκευτικών τελετουργικών στο χώρο του σχολείου αιτιολόγησαν την απάντησή τους λέγοντας ότι δεν τους βρίσκει σύμφωνους ο τρόπος που γίνεται και ότι αποτελεί μόνο «συνήθεια» στην σχολική πραγματικότητα.

Ένας μόνο από τους τέσσερις μαθητές που συμφωνούν με την προοπτική της κατάργησης διαφοροποιήθηκε ως προς την αιτιολόγηση δηλώνοντας ότι η χρήση των

θρησκευτικών τελετουργικών διαχωρίζει του μαθητές χρησιμοποιώντας ως κριτήριο διαχωρισμού την θρησκεία, συγκεκριμένα απάντησε ότι:

(M10) «...να... το σχολείο είναι για όλους δεν μπορεί να υπάρχουν τέτοιοι τρόποι διαχωρισμού των ανθρώπων...»

Ως «συνήθεια» που διαιώνίζεται στο χρόνο και λειτουργεί μάλλον ευχάριστα για τους μαθητές μιας και ταυτίζεται με την απώλεια διδακτικών ωρών χαρακτηρίσαν τα θρησκευτικά τελετουργικά οι μαθητές που δεν συμφωνούν με την πιθανότητα κατάργησης της πρωινής προσευχής και του σχολικού εκκλησιασμού.

(M5) «είναι πιο πολύ συνήθεια ...χάνουμε και καμιά ώρα ...είναι πολύ ελληνική συνήθεια δεν αλλάζει εύκολα κάτι που υπάρχει τόσα χρόνια...»

Διατυπώθηκε επίσης η άποψη ότι πιθανή κατάργηση τους όχι μόνο δεν θα βελτιώσει την σχολική πραγματικότητα αλλά μάλλον θα επιφέρει αλλαγές

(M7) «θα αλλάξει η εικόνα του σχολείου... το έχουμε συνηθίσει ...όχι εγώ δεν συμφωνώ...»

Φαίνεται από τις απαντήσεις των μαθητών ότι το θρησκευτικό τελετουργικό που ακολουθείται δεν τους ενοχλεί, τους είναι ιδιαίτερα οικείο και ευχάριστο ως διαδικασία, όπως δήλωσε μαθητής

(M8) «...νομίζω πως δεν πρέπει... σαν να σταματήσουν να λένε τα κάλαντα τα Χριστούγεννα...»

5.5.1 Στάσεις και αντιλήψεις εκπαιδευτικών και μαθητών για τον «αλλόθρησκο άλλο»

Με την υποβολή των δυο τελευταίων ερωτήσεων της έρευνας, οι οποίες είναι κοινές και για τις δυο υποομάδες των ερωτώμενων γίνεται διερεύνηση των στάσεων και των αντιλήψεων τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των μαθητών απέναντι στη συμμετοχή μαθητών διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων στα θρησκευτικά τελετουργικά καθώς και στο δικαίωμα συμμετοχής τους στην πρωινή προσευχή και στον σχολικό εκκλησιασμό.

5.5.1a Ανάλυση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών

Στην πρώτη ερώτηση που αφορούσε στη συμμετοχή αλλόθρησκων μαθητών στα θρησκευτικά τελετουργικά όλοι οι εκπαιδευτικοί απάντησαν ότι σε μεγάλο ποσοστό οι αλλόθρησκοι μαθητές που φοιτούν στις σχολικές μονάδες, στις οποίες εργάζονται οι εκπαιδευτικοί, συμμετέχουν τόσο στον σχολικό εκκλησιασμό όσο και στην πρωινή προσευχή. Τονίσθηκε επίσης ότι αν και έχουν το δικαίωμα της απαλλαγής και από το μάθημα των Θρησκευτικών, όπως προβλέπεται από σχετικές εγκυκλίους του

Υπουργείου Παιδείας, δεν επιθυμούν να απαλλαγούν και παρακολουθούν κανονικά και το μάθημα των Θρησκευτικών.

Τρεις από τους ερωτώμενους εκπαιδευτικούς απάντησαν ότι οι αλλόθρησκοι μαθητές συμμετέχουν ενεργά και δεν παρευρίσκονται απλά στην πρωινή προσευχή ή στον σχολικό εκκλησιασμό. Αναλυτικά οι συγκεκριμένοι εκπαιδευτικοί απάντησαν:

(E5) «...υπάρχουν αρκετοί... γνωρίζοντας κάποια παιδιά από αυτά έχω παρατηρήσει ότι κάποια μιμούνται και το θρησκευτικό τελετουργικό...»

(E6) «...ναι υπάρχουν... τα έχω δει να προσεύχονται...»

(E8) «κάνουν το σταυρό τους μπαίνουν στην εκκλησία...»

Ο κύριος λόγος για τον οποίο οι περισσότεροι αλλόθρησκοι μαθητές επιλέγουν τη συμμετοχή από την απαλλαγή είναι σύμφωνα με τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών η ανάγκη ενσωμάτωσής τους στην ευρύτερη ομάδα των συμμαθητών τους «να μην ξεχωρίζουν» όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε.

Στην επόμενη ερώτηση που αφορούσε, στο εάν τους βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή των αλλόθρησκων μαθητών στα θρησκευτικά τελετουργικά οι απαντήσεις είναι θετικές και αιτιολογούνται σε συνάρτηση με τις απαντήσεις που δόθηκαν στην προηγούμενη ερώτηση, από την επιθυμία των μαθητών να μην διαφέρουν., για να μην «μπουν στο περιθώριο» όπως χαρακτηριστικά απάντησαν.

Διαφοροποίηση στις απαντήσεις εντοπίζουμε ως προς την συμμετοχή στα θρησκευτικά τελετουργικά όταν ο αλλόθρησκος μαθητής συμμετέχει ενεργά.

E5 «...δεν είναι σωστό μπορεί να θεωρηθεί και προσβλητικό...»

E8 «αν δεν το πιστεύουν αυτό που κάνουν είναι λάθος...»

Αξίζει να σημειωθεί ότι η απάντηση εκπαιδευτικού ο οποίος αναφέρθηκε και σε άλλες πρακτικές που κατά το παρελθόν είχαν ακολουθηθεί και συγκεκριμένα στην επιλογή της βάπτισης των μεταναστών

(E9) «...παλιά βαφτίζονταν χριστιανοί οι μετανάστες..τώρα δεν το κάνουν ...νομίζω δεν τους απασχολεί.»

5.5.1β Ανάλυση των απαντήσεων των μαθητών

Οι μαθητές απάντησαν καταφατικά ως προς το εάν αλλόθρησκοι συμμαθητές τους συμμετέχουν σε θρησκευτικά τελετουργικά επισημαίνοντας και αυτοί με τη σειρά τους ότι ενώ μπορούν να πάρουν απαλλαγή δεν το κάνουν. Για να περιγράψουν τη συμμετοχή συχνά χρησιμοποιήθηκε η έκφραση «σαν και εμάς»(M7, M5) καθώς και το «κανονικά»(M1, M6)

Στην ερώτηση εάν συμφωνούν με τη συμμετοχή όλοι οι μαθητές δήλωσαν πως τους βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή , εάν είναι αποτέλεσμα δικής τους επιλογής.

Ένας μαθητής διατύπωσε την άποψη ότι είναι δικαίωμα των αλλόθρησκων μαθητών να συμμετέχουν μιας και τόσο η πρωινή προσευχή όσο και ο σχολικός εκκλησιασμός απευθύνεται σε όλους τους μαθητές συγκεκριμένα είπε ότι :

(M1) «...αφού και αυτοί μαθητές είναι μπορούν να συμμετέχουν...»

Την αντίθεση του με την ενεργή συμμετοχή των αλλόθρησκων μαθητών εξέφρασε ένας μαθητής

(M8) «με ενοχλεί αφού δεν είναι χριστιανοί γιατί το κάνουν...»

Ενώ ένας άλλος μαθητής θεωρεί κριτήριο διαχωρισμού μεταξύ των συμμαθητών του τον τρόπο συμπεριφοράς και όχι το θρήσκευμα.

Και σε αυτή την ερώτηση εκφράσεις όπως «σαν και εμάς» , «ίδιοι» και «μοιάζουν» χρησιμοποιήθηκαν από όλους τους μαθητές κατά την αιτιολόγηση των απαντήσεών τους.

6.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αν η επιτυχία ενός εκπαιδευτικού συστήματος κρίνεται από την επίτευξη των στόχων που αυτό θέτει, τότε το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ως προς την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών θα μπορούσε να θεωρηθεί επιτυχημένο.

Στους μαθητές η συμμετοχή στον σχολικό εκκλησιασμό είναι συνώνυμη της απώλειας διδακτικών ωρών και αλλαγής της καθημερινότητάς τους και με αυτές τις παραμέτρους την αντιμετωπίζουν ως μια ευχάριστη διαδικασία. Όπως χαρακτηριστικά δήλωσε μια μαθήτρια « στο δημοτικό ήταν σαν γιορτή». Ένας μόνο μαθητής από τους δέκα δήλωσε ότι θεωρεί την συμμετοχή του «εξαναγκασμό». Με θετική διάθεση αντιμετωπίζουν οι μαθητές και τη συμμετοχή τους στην πρωινή προσευχή, μιας και την θεωρούν μια καθημερινή συνήθεια που ταυτίζεται με την έναρξη της σχολικής μέρας και την ενημέρωσή τους από τους εκπαιδευτικούς. Ως τελετουργικό, η προσευχή και ο εκκλησιασμός δημιουργούν ευχάριστη διάθεση στον συμμετέχοντα, τα μηνύματα εκπέμπονται με εικόνες και εγγράφονται στο υποσυνείδητο χωρίς να έχει τον χρόνο να τα επεξεργαστεί κριτικά. Οι απαντήσεις των μαθητών στην ερώτηση για το εάν θεωρούν την προσευχή προσωπική υπόθεση, επιβεβαιώνουν την απουσία κριτικής σκέψης στα μηνύματα που δέχονται μέσω τελετουργικών, μιας και οι ίδιοι αναίρεσαν ουσιαστικά τις απαντήσεις τους σε ότι αφορά την πρωινή προσευχή λέγοντας ότι αποτελεί προσωπική υπόθεση. (Μεταξάς, 1976:102-104)

Σε ότι αφορά την ύπαρξη τιμωρίας σε περίπτωση άρνησης συμμετοχής οι απαντήσεις των μαθητών αφορούσαν την ύπαρξη τιμωρίας για «απρεπή συμπεριφορά» δηλαδή επειδή έκαναν φασαρία κατά τη διάρκεια διεξαγωγής του τελετουργικού. Η τιμωρία ήταν αποτέλεσμα παραβίασης ενδοσχολικού κανονισμού που αφορά την ανυπακοή και όχι εφαρμογή της εγκυκλίου, που αφορά τον εκκλησιασμό ή τουλάχιστον έτσι εμφανίζεται. Στην ίδια την εγκύκλιο όμως αναφέρεται ότι οι μαθητές θα πρέπει να συμμετέχουν στον εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή με τον απαραίτητο σεβασμό, η τιμωρία των μαθητών είναι ουσιαστικά απόρροια της εφαρμογής της εγκυκλίου και του ενδοσχολικού κανονισμού. Οι ποινές που έχουν επιβληθεί ξεκινούν από επιπλήξεις και φθάνουν έως τη μία μέρα αποβολή και αυτό αναφέρθηκε μόνο από δυο μαθητές. Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία που ακολουθείται από τις σχολικές μονάδες στην επιβολή ποινών, η διαβάθμιση της βαρύτητας της ποινής που μπορεί να επιβληθεί σε μαθητή ξεκινά από την παρατήρηση, την επίπληξη και συνεχίζει με την ωριαία απομάκρυνση από την αίθουσα διδασκαλίας και την αποβολή από τη σχολική μονάδα από μια έως πέντε ημέρες. Από τα ευρήματα της έρευνας συμπεραίνουμε ότι οι ποινές που έχουν επιβληθεί σε μαθητές περιορίζονται στις αρχικές μιας και κυμαίνονται από την επίπληξη έως την επιβολή της μονοήμερης αποβολής. Ενδιαφέρον θα παρουσίαζε η καταγραφή καθώς και η αιτιολόγηση των ποινών των μαθητών στο βιβλίο πράξεων της σχολικής μονάδας καθώς και η

αιτιολόγησή τους, η οποία με τις ισχύουσες διατάξεις⁶⁶ είναι απαραίτητη και πρέπει να ακολουθείται από το σύλλογο διδασκόντων της σχολικής μονάδας. Η διερεύνηση των ποινών των μαθητών θα μπορούσε να αποτελέσει ερώτημα για περαιτέρω έρευνα.

Η «*συνήθεια*» προβάλλεται ως απάντηση στην προοπτική κατάργησης του σχολικού εκκλησιασμού για έξι από τους δέκα μαθητές που τοποθετήθηκαν αρνητικά. Το αντιμετωπίζουν ως «*ελληνική συνήθεια*» που αν σταματήσει το «*σχολείο δεν θα είναι το ίδιο*» και που θα είναι «*σαν να μην λέμε τα κάλαντα τα Χριστούγεννα*». Το θεωρούν συνήθεια που διαιώνίζεται και που αποτελεί χαρακτηριστικό τους, μια παράδοση που αν αλλάξει θα επιφέρει και άλλες αλλαγές οι οποίες δεν είναι επιθυμητές. Μέσα από την προσφερόμενη εκπαίδευση οι μαθητές έχουν διδαχθεί ότι η ελληνική κουλτούρα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την Ορθόδοξη εκκλησία και η πιθανή κατάργηση συνθηγιών, κατά τα λεγόμενά τους, θα προκαλέσει αλλαγές στην ίδια την υπόσταση του σχολείου, μιας και δεν θα είναι «*όπως πριν*». Τα θρησκευτικά τελετουργικά έχουν εντυπωθεί στο υποσυνείδητο των μαθητών ως πράξεις οικείες και σύμφυτες με την ιδιότητά τους ως έλληνες πολίτες. Οι μαθητές που συμφωνούν στην πιθανή κατάργηση τονίζουν ότι διαφωνούν ως προς τον τρόπο, και όχι ως προς το περιεχόμενο, δηλώνοντας ότι τους ενοχλεί η μαζικότητα των τελετουργικών και η «*υποχρέωση συμμετοχής*», τους ενοχλεί ουσιαστικά το ότι δεν είναι απόρροια δικής τους θέλησης η συμμετοχή αλλά συμμόρφωση με τους κανόνες της σχολικής μονάδας. Ένας μαθητής τοποθετείται θεωρώντας ότι είναι τρόπος διαχωρισμού που δεν θα έπρεπε να υπάρχει στην εκπαίδευση, σε μια εκπαίδευση για όλους ο διαχωρισμός σε ορθόδοξους χριστιανούς και μη ορθόδοξους δεν θα έπρεπε να έχει θέση. Φαίνεται ότι οι μαθητές, οι οποίοι ηλικιακά βρίσκονται στην εφηβεία, ή λίγο πριν από την ενηλικίωσή τους, έχουν αρχίσει να επεξεργάζονται κριτικά τα μηνύματα που δέχονται σε ότι αφορά την πολιτική τους κουλτούρα και να αποποιούνται ασυνείδητες εγγραφές του παρελθόντος, παρόλα αυτά οι εγγραφές συνεχίζουν να παραμένουν ισχυρές. (Μεταξάς 1976:83-87)

Η πλειοψηφία των μαθητών και συγκεκριμένα οκτώ από τους δέκα, απάντησαν ότι συμμετέχοντας σε κοινή προσευχή και κοινό εκκλησιασμό νιώθουν ότι ανήκουν σε μια ομάδα όπου μοιράζονται κοινή θρησκεία. Αν και αυτό αποτελεί κριτήριο διαχωρισμού, δεν τους κάνει να νιώθουν ξεχωριστοί. Φαίνεται να έχει αμβλυωθεί η ένταση του κριτηρίου του κοινού θρησκευματος ως χαρακτηριστικό της ομάδας στην οποία νιώθουν ότι ανήκουν. Η συνδυαστική ανάλυση των απαντήσεων στην επόμενη ερώτηση ενισχύει το συμπέρασμα της αμβλυνσης μιας και όλοι οι μαθητές πιστεύουν ότι το αίσθημα του κοινού δημιουργείται και σε ανθρώπους (εδώ μαθητές) που έχουν κοινό θρήσκευμα και δεν αποτελεί προνομιακή κατάσταση των ορθόδοξων μαθητών. Παραμένει όμως ισχυρή η προβολή του κοινού θρησκευματος ως κυρίαρχου κοινού στη διαμόρφωση της ταυτότητας των μαθητών στο ελληνικό σχολείο. Όπως χαρακτηριστικά απάντησε μαθητής «*η θρησκεία ή ενώνει ή χωρίζει*».

⁶⁶ Οι ποινές που επιβάλλονται στους μαθητές καθώς και η διαδικασία την οποία οφείλει η σχολική μονάδα να ακολουθεί αναφέρονται στο Προεδρικό Διάταγμα 104/1979 (άρθρο 26), καθώς και σε διευκρινιστικές οδηγίες του Υπουργείου Παιδείας οι οποίες στην αρχή της σχολικής χρονιάς αποστέλλονται στις σχολικές μονάδες.

Μόνο δυο από τους μαθητές του δείγματος διαφοροποιήθηκαν αποποιούμενοι το αίσθημα του διαχωρισμού με κριτήριο το θρήσκευμα. (Αβδέλα 1997:34-35)

Οι απαντήσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν κοινές μιας και όλοι οι μαθητές γνωρίζουν ότι υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευάτος οι οποίοι συμμετέχουν στις τελετουργίες. Είναι δεκτικοί στον «άλλο», τουλάχιστον έτσι δηλώνουν. Αναγνωρίζουν όμως τη διαφορετικότητα προβάλλοντας την έννοια του «εμείς» για να δηλώσουν το σύνολο των ορθόδοξων μαθητών. Εκφράσεις όπως «να γίνουν σαν εμάς», « να μας μοιάσουν» δηλώνουν μια υποβόσκουσα αίσθηση ανωτερότητας , όπου το «οικείο» φαίνεται να κυριαρχεί, και συνειρμικά θυμίζουν τις εκφράσεις που χρησιμοποιούνται στα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος των Θρησκευτικών, όπως η «εκκλησία μας», η «θρησκεία μας» και πληθώρα παρόμοιων εκφράσεων που απαντώνται σε όλο το διδακτικό φάσμα του μαθήματος των Θρησκευτικών. Η σφυρηλάτηση της εθνικής ταυτότητας των μαθητών είναι το προσδοκώμενο σε όλη τη διάρκεια της σχολικής τους ζωής. Οι αναπαραστάσεις ενός εθνικού εαυτού με κοινή ιστορία, θρήσκευμα , γλώσσα και παραδόσεις, προβάλλονται στην έννοια του «εμείς», υπό το πρίσμα του κοινού θρησκευάτος. Οι «άλλοι» υπάρχουν μέσα στη σχολική κοινότητα και δεν φαίνεται να ενοχλούνται οι μαθητές από την ύπαρξη και τη συμμετοχή τους στα θρησκευτικά τελετουργικά, αρκεί να το έχουν επιλέξει οι ίδιοι, δηλαδή να έχουν επιλέξει να τους μοιάσουν. Η αναγνώριση και η αποδοχή της διαφορετικότητας διέπεται από έναν ιδιόμορφο σεβασμό, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αποτέλεσμα του τρόπου που η ίδια η πολιτεία αναγνωρίζει τη διαφορετικότητα ως προς το θρήσκευμα, τον σεβασμό δια του αποκλεισμού, μέσα από τις διαδικασίες που οφείλουν να ακολουθήσουν οι αλλόδοξοι και αλλόθρησκοι μαθητές , εάν επιθυμούν την απαλλαγή τους τόσο από το μάθημα των θρησκευτικών όσο και από τα θρησκευτικά τελετουργικά. (Αβδέλα 1997:34-35)

Η διερεύνηση των απόψεων ετερόδοξων και αλλόδοξων μαθητών για τα θρησκευτικά τελετουργικά που ακολουθούνται στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα θα μπορούσε να αποτελέσει ερώτημα για περαιτέρω διερεύνηση.

Οι εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι συμμετέχουν στους σχολικούς εκκλησιασμούς , σε προκαθορισμένο ύστερα από απόφαση του συλλόγου διδασκόντων χρόνο όπως απαιτεί η σχετική εγκύκλιος. Έμφαση δόθηκε ως προς τη μείωση της συχνότητας των εκκλησιασμών συγκριτικά με την προηγούμενη δεκαετία, ιδιαίτερα από εκπαιδευτικούς με μεγάλη εκπαιδευτική προϋπηρεσία καθώς και από αυτούς που είχαν υπηρετήσει σε σχολεία της περιφέρειας. Το ίδιο απάντησαν και για την πρωινή προσευχή, δηλώνοντας ότι είναι ταυτόσημη με την πρωινή ενημέρωση των μαθητών.

Στην ερώτηση για το αν τους βρίσκει σύμφωνους οι τέσσερις από τους δέκα εκπαιδευτικούς απάντησαν πως είναι σύμφωνοι με την συμμετοχή . Οι λόγοι που συμφωνούν είναι συνδεδεμένοι με μια ισχυρή αντίληψη εθνικής ταυτότητας που ταυτίζει την ιδιότητα του πολίτη με αυτή του ορθόδοξου χριστιανού και τη διαίωνιση των χαρακτηριστικών του έλληνα χριστιανού , καθώς και με την πεποίθηση ότι το σχολείο «απευθύνεται» σε έλληνες μαθητές που είναι όλοι χριστιανοί ορθόδοξοι.

Προβάλλοντας το ιδεολόγημα της ομοιογένειας αποσιωπούν τις διαφορές και παραβλέπουν οι επιμέρους ομάδες που υπάρχουν μέσα στη σχολική κοινότητα, από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς. Οι υπόλοιποι έξι εκπαιδευτικοί είναι αντίθετοι στον σχολικό εκκλησιασμό αιτιολογώντας την απάντησή τους ως προς την διαδικασία που ακολουθείται, σε ότι αφορά την ομαδικότητα των τελετουργικών. Θεωρούν τόσο την προσευχή όσο και την εκδήλωση λατρευτικών πρακτικών προσωπική υπόθεση του κάθε ανθρώπου, και δυο από αυτούς δήλωσαν ότι αισθάνονται «έμμεσα» υποχρεωμένοι να το κάνουν. Η αίσθηση της υποχρέωσης προκύπτει και από τις αναλύσεις των απαντήσεων στην επόμενη ερώτηση και είναι από τα ευρήματα που χρήζουν περαιτέρω ανάλυσης. (Ασκούνη 2001:72-74)

Σε ότι αφορά την συμμετοχή τους και οι δέκα εκπαιδευτικοί απάντησαν θετικά μιας και αποτελεί εργασιακό τους καθήκον. Με το ίδιο σκεπτικό απάντησαν και ως προς τη δυνατότητα άρνησης συμμετοχής, μιας και το να αρνηθούν να συνοδεύσουν μπορεί να ερμηνευθεί ως μη εκτέλεση καθηκόντων το οποίο λογίζεται ως πειθαρχικό παράπτωμα. Υπήρξαν δυο εκπαιδευτικοί που δήλωσαν ότι έχουν αρνηθεί έμμεσα να συμμετάσχουν. Και σε αυτή την ερώτηση οι απαντήσεις από τους εκπαιδευτικούς αποτυπώνουν ιδιαίτερα συντηρητικές αντιλήψεις και συμπεριφορές. Οι ερωτήσεις που αφορούσαν στις ποινές που έχουν επιβληθεί, σε ότι αφορά στους μαθητές ήταν επιπλήξεις ή τιμωρίες με μονοήμερες αποβολές που τις απέδωσαν στη «φασαρία» και στην αντιδραστική φύση λόγω του νεαρού της ηλικίας των παιδιών.

Η ερώτηση που αφορούσε στην τιμωρία εκπαιδευτικών ήταν η μοναδική που απαντήθηκε άμεσα αλλά με ιδιαίτερη διστακτικότητα. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την χρονική περίοδο διεξαγωγής της έρευνας τον Φεβρουάριο του 2013 ήταν σε ισχύ ο νέος «πειθαρχικός κώδικας δημοσίων υπαλλήλων» Πρόκειται για τον νόμο 4093 του 2012⁶⁷ που αποτελούσε επέκταση του υπαλληλικού κώδικα. Σύμφωνα με τον ανωτέρω νόμο ένας δημόσιος υπάλληλος μπορούσε να τεθεί σε αυτοδίκαιη αργία⁶⁸ κατηγορούμενος και μόνο χωρίς να απαιτείται η ολοκλήρωση της πειθαρχικής δίωξης και χωρίς να έχει ληφθεί απόφαση, για πειθαρχικά παραπτώματα όπως «η αναξιοπρεπής και ανάρμοστη για δημόσιο υπάλληλο συμπεριφορά» καθώς επίσης και για «άρνηση εκτέλεσης καθήκοντος». Το κλίμα που επικρατούσε στους χώρους της εκπαιδευτικής κοινότητας ήταν ένα κλίμα φόβου και επιφυλακτικότητας. Όπως χαρακτηριστικά δήλωσε μια εκπαιδευτικός «δεν θέλεις να έχεις προβλήματα... είναι περίεργες οι εποχές». Σε αυτό το κλίμα επιφυλακτικότητας διεξήχθησαν οι συνεντεύξεις και η περιρρέουσα φοβική ατμόσφαιρα που είχε δημιουργηθεί στις σχολικές μονάδες μπορεί σε ένα βαθμό να εξηγήσει την καθολική αποδοχή της συμμετοχής στα θρησκευτικά τελετουργικά παρά τις επιμέρους προσωπικές αντιρρήσεις που εκφράστηκαν.

Στην ερώτηση για την πιθανή κατάργηση του σχολικού εκκλησιασμού όλοι οι εκπαιδευτικοί απάντησαν ότι δεν είναι σύμφωνοι, ότι θα γίνει από μόνο του, ότι έχει

⁶⁷ Διαθέσιμο στο: <http://www.ydmed.gov.gr/?p=3644>

⁶⁸ Εισπράττοντας το 1/3 των απολαβών του

μειωθεί η συχνότητα. Κανείς δεν τάχθηκε υπέρ της κατάργησης αν και σε προηγούμενες ερωτήσεις είχαν δηλώσει την αντίθεσή τους. Ενώ είναι αντίθετοι σε μεγάλο ποσοστό με την μαζικότητα της τέλεσης των θρησκευτικών τελετουργικών δεν δηλώνουν την αντίρρηση τους σε αυτό ακυρώνοντας οι ίδιοι τις προηγούμενες απαντήσεις τους. Αναγνωρίζουν ότι ενώ δεν εκπληρώνεται ο στόχος της επαφής με το Θείο μέσω των θρησκευτικών τελετουργικών, είναι μια διαδικασία άρρηκτα δεμένη με το χώρο της εκπαίδευσης η οποία δεν χρειάζεται να καταργηθεί. Επιβεβαιώνεται ότι *«οι εκπαιδευτικοί δεν είναι τυφλά όργανα ούτε όμως και μαχητές κατά των διακρίσεων και των ανισοτήτων που αναπαράγει ο σχολικός μηχανισμός»* (Αβδέλα, 1997:44)

Όλοι οι εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι νιώθουν μέλη κοινής ομάδας συμμετέχοντας σε θρησκευτικά τελετουργικά. Η διαφοροποίηση έγινε από τρεις εκπαιδευτικούς οι οποίοι ως κοινό γνώρισμα της ομάδας όρισαν τον κοινό χώρο εργασίας και όχι το κοινό θρήσκευμα αρνούμενοι την κατηγοριοποίηση αυτή. Οι υπόλοιποι εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι νιώθουν μέλη ομάδας με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Τα χρόνια συμμετοχής των εκπαιδευτικών σε θρησκευτικά τελετουργικά λογίζονται από τη δική τους παιδική ηλικία, και ως επαναλαμβανόμενη συνήθεια πολλών ετών έχει εντυπωθεί, και έχει παραμείνει ως χαρακτηριστικό συμπεριφοράς. Μέσα από το ρόλο τους ως εκπαιδευτικοί αναπαράγουν τις δικές τους θυμικές καταγραφές εγκλωβισμένοι σε έναν εκπαιδευτικό μηχανισμό που αλλάζει με πολύ αργούς ρυθμούς. (Μεταξάς 1976:83-87)

Σε ότι αφορά τους μαθητές η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών θεωρεί ότι και οι μαθητές νιώθουν ότι ανήκουν σε κοινή ομάδα και μάλιστα δυο εκπαιδευτικοί ευελπιστούν να νιώθουν έτσι και οι μαθητές τους μιας και αυτοί ανήκουν στην ίδια ομάδα των ορθόδοξων χριστιανών, ομάδα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία επιθυμούν να αναγνωρίζουν και οι μαθητές τους. Γνωρίζοντας λόγω θέσης την ύπαρξη ετερόδοξων μαθητών η απάντησή τους ήταν καταφατική. Εξήγησαν με επιχειρήματα αρκετοί από τους εκπαιδευτικούς τους λόγους που δεν επιθυμούν την απαλλαγή μιας και θα λειτουργούσε ως κριτήριο διαχωρισμού. Η ανάγκη ενσωμάτωσης οδηγεί τους ετερόδοξους μαθητές στην μίμηση των λατρευτικών διαδικασιών, αν και δυο εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι τους ετερόδοξους και ετερόθρησκους μαθητές δεν τους ενδιαφέρει, το θέμα της θρησκείας. Αναγνωρίζουν την πολυπολιτισμική πραγματικότητα της ελληνικής εκπαίδευσης μιας και την βιώνουν στην εργασιακή τους καθημερινότητα, όμως δεν προκύπτει ότι επιζητούν την άμεση αλλαγή του προσανατολισμού του σχολείου σε μια περισσότερο πλουραλιστική μορφή εκπαίδευσης. Η στάση τους μοιάζει περισσότερο στάση αναμονής παρά επιζήτησης της αλλαγής και θα μπορούσε μνα περιγραφεί μέσα από τα δικά τους λόγια *«θα γίνει από μόνο του κάποια στιγμή»*.

Σε μια πολυπολιτισμική ελληνική πραγματικότητα το σχολείο δεν μπορεί να ακολουθεί πρακτικές που χειραγωγούν τη θρησκευτική συνείδηση των μαθητών. Η διαμόρφωση *«συνειδητού έλληνα πολίτη αλλά και πολίτη του κόσμου»* που το ίδιο το

Υπουργείο Παιδείας έχει θέσει ως στόχο της παιδείας προϋποθέτει την ύπαρξη ενός πλουραλιστικού και δογματικά αποχρωματισμένου σχολείου που ακόμη απέχει από την πραγματικότητα του σημερινού ελληνικού σχολείου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1) **Αβδέλα Ε.**, (1997) *Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο «εμείς» και οι «άλλοι»*. Στο Φραγκουδάκη Α.- Δραγώνα Θ. (Επιμ) «Τι ειν' η πατρίδα μας» Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση» Αθήνα :Αλεξάνδρεια

2) **Αδάμου Μ.**, (2009) *Έθνος και σχολείο* . Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο:

<http://www.library.panteion.gr/dspace/bitstream/123456789/1356/1adamou.pdf>

3) **Αρκάδας Δ.**, (2014) «Οθώνειο Πανεπιστήμιο. Ιδεολογικές διαστάσεις μέσα από τα διατάγματα ίδρυσής του» διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο:

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=27

4) **Ασκούνη Ν.**, (2001) *Εθνοκεντρισμός και πολυπολιτισμικότητα: Η αναζήτηση ενός νέου προσανατολισμού της εκπαίδευσης*. Στο: Ανδρούτσου Α., Ασκούνη Ν., Χρηστίδου-Λιοναράκη Σ., Μάγος Κ., Εθνοπολιτισμικές διαφορές και εκπαίδευση. Τόμος Β., Πάτρα: ΕΑΠ

5)**Βελιώτη-Γεωργοπούλου Μ.**, (2014): «Τελετουργίες και Αρχαίο Δράμα» Σημειώσεις χειμερινού εξαμήνου 2014-2015 Ναύπλιο: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου Τμήμα Θεατρικών Σπουδών.

6) **Γαζή Έ.**, (2011): *Πατρὶς Θρησκεία Οικογένεια. Ιστορία ενός συνθήματος 1880-1930*. Αθήνα: Πόλις

7) **Γιαγκάζογλου Σ.**,(2011) *Η φυσιογνωμία και ο χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος. Η θρησκευτική αγωγή στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες*. Διαθέσιμο στο: <http://www.pi-schools.gr/lessons/religious/analekta/40.pdf>

8) **Γκίβαλος Μ.**, (2005) *Πολιτική Κοινωνικοποίηση και Εκπαιδευτικό Περιβάλλον* Αθήνα: Νήσος

9) **Γριζοπούλου Ο.**, (2008): *Η Θρησκευτική Εκπαίδευση (ΘΕ) και το Μάθημα των Θρησκευτικών (ΘΜ) στις χώρες της Ευρωπαϊκής ένωσης.(απόπειρα χαρτογράφησης με βάση στοιχεία του 2007 και 2008)*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <https://docs.google.com/document/d/1EFzjN0GnYhgAIQiy0qTMyagWEpZ86pfcP70koLC-8S4/preview?pli=1>

10) **Coehn.,Manion. L**, (1997): *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Μτφρ. Μητσοπούλου Χ., Φιλοπούλου Μ., Αθήνα: Έκφραση

11) **Δημαράς Α.**, (1986): *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. Αθήνα: Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη

12) **Ευαγγελόπουλος Σ.**, (1987): *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης* Αθήνα: Δανάα

13) **Ζαμπέτα Ε.**,(2003):*Σχολείο και θρησκεία*. Αθήνα: Θεμέλιο

14) **Ζαμπέτα Ε.**,(2011): *Πρέπει να είναι υποχρεωτικά τα θρησκευτικά στο Λύκειο* Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.athensvoice.gr/article/city-news-voices>

15) **Ιορδανίδης Γ.**, (2006) *Ο θεσμός του επιθεωρητή στην ελληνική εκπαίδευση*.

Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο:

<http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/ior-danidis.htm>

16) **Καρακατσάνη Δ.**, (2004): *Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο

17) **Καύκα Δ.**,(2011) : *Όψεις της ιστορίας της εκπαίδευσης στη Μεσσηνία παιδαγωγία και μάθηση στην Εμπορική Σχολή Καλαμάτας 1947-1956*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.elemendu.upatras.gr/eriande/synedria3/kayka.htm>

18) **Κυριαζής Ν.**, (2010) :*Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών* Αθήνα: Σύγχρονη Εκπαίδευση

19) **Kilkely Ur.**, (2010): *Religion and Education:A Children’s Rights Perspective*.

Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο

http://www.ihrc.ie/download/pdf/kilkelly_religion_and_education_a_childrens_rights_perspective.pdf

20) **Mason J.**, (2010) :*Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα :Ελληνικά Γράμματα

21) **Μανιτάκης Α.**,(2000):*Οι σχέσεις της εκκλησίας με το κράτος- έθνος στη σκιά των ταυτοτήτων*. Αθήνα :Νεφέλη

- 22) **Μαντζούφας Π.**(2011): *Θρησκεία και εκπαίδευση. Το ιστορικό και συνταγματικό πλαίσιο της θρησκευτικής εκπαίδευσης.*» Διαθέσιμο στο <http://constitunalism.gr>
- 23) **Μαυρογιώργος Γ.** (1986). *Σχολικό πρόγραμμα και παραπρόγραμμα. Κριτική παιδαγωγική και εκπαιδευτική πράξη* Αθήνα: Σύγχρονη Εκπαίδευση
- 24) **Μαρκογιαννάκης Γ.**, (2011)«Τα νομοσχέδια του 1889 και του 1899 για την δημοτική εκπαίδευση:Ταυτότητες ομοιότητες διαφοροποιήσεις.» διαθέσιμο στο:
<http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/markogiannakis.htm>
- 25) **Μεταξάς Α.**, (1976): *Πολιτική Κοινωνικοποίηση* Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλας
- 26) **Μυλωνάς Θ.**, (2005). *Κοινωνιολογία της Ελληνικής Εκπαίδευσης.* Συμβουλές. Αθήνα: Gutenberg
- 27) **Μυριβήλη Α.**, (χ.χ.) *Τελετουργικές δράσεις.* Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Τμήμα Πολιτισμικής, Τεχνολογίας και Επικοινωνίας. Διαθέσιμο στο:
http://www.ct.aegean.gr/people/myrivilli/notes/practice_notes4.pdf
- 28) **Μπουζάκης Σ.** (1991) *Νεοελληνική Εκπαίδευση.* Αθήνα:Gutenberg
- 29) **Μπουζάκης Σ.** (2006) *Νεοελληνική Εκπαίδευση. (1821-1998)*Αθήνα:Gutenberg
- 30) **Σαλονικίδης Γ.**,(1998) *Αναφορά στην ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης* Διαθέσιμο στο: <http://www.eduportal.gr/wp-content/uploads/2015/01/history-ell-ekp-salnk.pdf>
- 31) **Σωτηρέλης Γ.**,(1998): *Θρησκεία και εκπαίδευση: κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση; από τον κατηχητισμό στην πολυφωνία* (Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου) Αθήνα : Σάκκουλας
- 32)**ΥΠΕΠΘ** (1979): Νόμος 309/1976 (άρθρο 26 και άρθρο 29) Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://edu.klimaka.gr>
- 33)**ΥΠΕΠΘ** (1977): Εγκύκλιος 200.21/16/139240/26.11.77 «Εκκλησιασμός μαθητών» Αθήνα: ΥΠΕΠΘ. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.pi-school.gr>
- 34)**ΥΠΕΠΘ** (1979): Εγκύκλιος Γ/6251/22-10-79, με θέμα *Εκκλησιασμός μαθητών.* Αθήνα: ΥΠΕΠΘ. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.pi-school.gr>

- 35) **ΥΠΕΠΘ** (1981): Εγκύκλιος Γ/2875/30-4-81, με θέμα: *Εκκλησιασμός και πρωινή προσευχή μαθητών*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.pi-school.gr>
- 36) **ΥΠΑΙΘΠΑ** (2012): Εγκύκλιος 655/9930/Γ1/31-8-2012 *Κατευθύνσεις και οδηγίες για τη λειτουργία των σχολείων Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης 2011-2012* Αθήνα: ΥΠΑΙΘΠΑ Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.pi-school.gr>
- 37) **Φραγκουδάκη Άννα-Δραγώνα Θάλεια**, (1997) *«Τι είν' η πατρίδα μας» Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση* (2^η έκδοση) Αθήνα :Αλεξάνδρεια
- 38) **Φραγκουδάκη Α.**, (2001): *Η εκπαιδευτική ανισότητα στην ιστορία της ελληνικής κοινωνίας*. Στο Δραγώνα Θ., Φραγκουδάκη Α., Σκούρτου Ε., Κοινωνικές ταυτότητες/ετερότητες-κοινωνικές ανισότητες, διγλωσσία και σχολείο (Τόμος Α) Πάτρα :ΕΑΠ
- 39) **Φραγκουδάκη Α.**, (1997): *Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστόριτης παρουσίας του ελληνικού έθνους* . Στο Φραγκουδάκη Α. Δραγώνα Θ. (Επιμ) *«Τι είν' η πατρίδα μας» Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση»* Αθήνα :Αλεξάνδρεια
- 40) **Φραγκουδάκη Α.**, (2007): *Η εθνική ταυτότητα, το έθνος και ο πατριωτισμός*. Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων. Κλειδιά και Αντικλειδιά. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ
- 41) **Willaime Jean- Paul**, (2007): *Different Models for Religion and Education in Europe* in Robert Jackson, Siebren Miedena, Walfram Weisse, Jean-Paul Willaime Religion and Education in Europe Developments Contexts and Debates. Waxmann: Germany

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

A. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ ΜΑΘΗΤΩΝ

1. Με το σχολείο στο οποίο φοιτάς παίρνεις μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό(αν ναι πόσο συχνά);
2. Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό; Για ποιο λόγο;
3. Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σου;
4. Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μαθητών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;
5. Πιστεύεις ότι ένας μαθητής είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;
6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ συμμαθητής σου επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;
7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σου για αυτό;
8. Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινή ομάδα;
9. Πιστεύεις ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα;
10. Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύεις για αυτό;
11. Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή
12. Πιστεύεις ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό. Για ποιο λόγο;

B. ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ

- 1.Με το σχολείο στο οποίο εργάζεσαι λαμβάνεται μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό(αν ναι πόσο συχνά);
- 2.Σαν εκπαιδευτικός σας βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά ;Για ποιο λόγο;
- 3.Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σας;
- 4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;
- 5.Πιστεύετε ότι ένας εκπαιδευτικός είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;
- 6.Έχει τιμωρηθεί ποτέ μαθητής στη σχολική σας μονάδα, ή συνάδελφός σας επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;
- 7.Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό;
- 8.Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθετε ότι ανήκετε σε μια κοινή ομάδα;
- 9.Πιστεύετε ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν;
- 10.Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύετε για αυτό;
- 11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευάτος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;
- 12.Πιστεύετε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

A. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ

E1: 1^η Συνέντευξη εκπαιδευτικού

(Γυναίκα 41 ετών με δεκαπέντε χρόνια εκπαιδευτική προϋπηρεσία)

1.Με το σχολείο στο οποίο εργάζεσαι λαμβάνεται μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό(αν ναι πόσο συχνά);

-Τα τελευταία οκτώ χρόνια υπηρετώ στην ίδια σχολική μονάδα στην πόλη του Ναυπλίου και οι σχολικοί εκκλησιασμοί έχουν περιοριστεί, σε δύο με τρεις κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους. Το σχολείο συμμετέχει, τουλάχιστον προσπαθεί....(χαμογελά) ... τώρα οι μαθητές... λένε ότι συμμετέχουνστον προαύλιο χώρο του Ναού συνήθως όχι όπως αρμόζει στην ιερότητα του χώρου.

2.Σαν εκπαιδευτικό σας βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά ; Για ποιο λόγο;

-Θα προτιμούσα να υπήρχε πιο συνειδητή συμμετοχή των μαθητών. Δεν διαφωνώ με την ύπαρξη του σχολικού εκκλησιασμού, διότι πιστεύω ότι είναι μια ευκαιρία να αναδειχθεί και ο διττός ρόλος της εκπαίδευσης. Έλληνες είμαστε και χριστιανούς ορθόδοξους , πολίτες διαπλάθουμε... .Δεν ξέρω αν ακούγομαι ξεπερασμένη όμως το σχολείο έχει ρόλο στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Πόσο μάλλον στις εποχές που ζούμε και στις ηλικίες των παιδιών

3.Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σας;

-Ναι γίνεται καθημερινά. Εκτός αν οι καιρικές συνθήκες δεν ευνοούν οπότε γίνεται στην τάξη ή καθόλου.

4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

-Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε όλες τις διαδικασίες της σχολικής μονάδας. Τώρα αν κάποιος δεν θέλει να βγει στο προαύλιο να προσευχηθεί δεν τον τραβάει και κανείς από το χέρι. Όμως ο σχολικός εκκλησιασμός όταν γίνεται εργάσιμη ώρα και ημέρα , είναι υποχρεωτικός. Ας έρθουν και αν δεν θέλουν οι συνάδελφοι ας μείνουν έξω!!! Τι να πει κανείς, πολύ φασαρία κάνουν κάποιοι για κάτι τόσο απλό. Συνόδευσε τα παιδιά και μείνε έξω! Εγώ θέλω να πηγαίνω....

(ο τόνος της φωνής ήταν έντονος και φαινόταν εκνευρισμένη)

5. Πιστεύετε ότι ένας εκπαιδευτικός είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

- Νομίζω ότι θα επαναλάβω ότι σας είπα. Δεν τον υποχρεώνει κανείς να κάνει το σταυρό του. Όπως δεν υποχρεώνουμε και τα παιδιά. Να αρνηθεί να πιστεύω ότι είναι λάθος. Δεν έχει καταλάβει το ρόλο του. Διδάσκουμε ήθος και αρχές. Αυτό κάνουμε !

6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ μαθητής στη σχολική σας μονάδα, ή συνάδελφός σας επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

- Έχει τιμωρηθεί κατά το παρελθόν μαθητής, γιατί μιλούσε την ώρα της προσευχής όχι γιατί δεν συμμετείχε, για συνάδελφο γνωρίζω φήμες για επίπληξη από διευθυντή άλλης σχολικής μονάδας γιατί αρνήθηκε να συνοδεύσει τα παιδιά στον χώρο της εκκλησίας. Δεν γνωρίζω συγκεκριμένα πράγματα για συνάδελφο, μόνο κάποιες φήμες.

7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό;

- Είναι προσωπική υπόθεση. Μπορεί ο καθένας να προσευχηθεί οπουδήποτε και οποτεδήποτε. Ο Θεός μας είναι παντού. Όμως δείχνουμε ότι τον σεβόμαστε και τον υπακούμε και στο χώρο του σχολείου.

8. Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθετε ότι ανήκετε σε μια κοινή ομάδα;

- Φυσικά. Είμαι πολίτης της Ελλάδας και χριστιανή ορθόδοξη στο θρήσκευμα, όπως η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών και των συναδέλφων μας. Η πρωινή προσευχή μας ενώνει και μας κάνει να θυμόμαστε τα κοινά γνωρίσματα του λαού μας.

9. Πιστεύετε ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν;

- Σε όλους όσους μοιράζονται κοινή πίστη ανεξάρτητα ποια είναι αυτή.

10. Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύετε για αυτό;

- Δεν βλέπω το λόγο. Το Υπουργείο Παιδείας δεν έχει εκδώσει κάτι επίσημο και οι εγκύκλιοι που έρχονται από όσο γνωρίζω είναι «παραρνητικοί» και όχι υποχρεωτικοί. Δεν ξέρω τι μπορεί να κρύβεται πίσω από όλα αυτά. Είναι βέβαια γενικά αποδεκτό ότι οι μαθητές σε αστικά κέντρα, και φαντάζομαι ότι σε μεγαλύτερα θα είναι ακόμα χειρότερα, δεν συμμετέχουν όπως αρμόζει ούτε στην

πρωινή προσευχή ούτε στον σχολικό εκκλησιασμό. Εμείς θα πρέπει να τους διδάξουμε το πώς θα φέρονται.

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

-Υπάρχουν αλλόθρησκοι μαθητές, οι οποίοι δεν θέλουν να εξαιρούνται ούτε καν από το μάθημα των θρησκευτικών. Δεν θέλουν να ξεχωρίζουν, καταλαβαίνεται ότι είναι ξένοι... Μπορεί να μην προσεύχονται συμμετέχουν όμως. Είναι ένας τρόπος βλέπετε και αυτός για να ενσωματωθούν. Δεν έχω παρατηρήσει κάποιο από αυτά τα παιδιά να κάνουν το σταυρό τους ή να λένε την πρωινή προσευχή. Κάποιοι άλλοι έχουν σύμφωνα με σχετική εγκύκλιο του Υπουργείου πάρει νόμιμα απαλλαγή και από το μάθημα των θρησκευτικών. Αυτοί οι μαθητές δεν συμμετέχουν σε καμιά θρησκευτική εκδήλωση.

12.Πιστεύετε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

-Το να συμμετέχουν... Φυσικά εάν θέλουν, δεν εξαναγκάζονται όμως το κάνουν από μόνοι τους γιατί νιώθουν έτσι και αυτοί μέλη της ίδιας ομάδας. Τα παιδιά ξέρετε είναι πολύ σκληρά μεταξύ τους. Και όποιος δεν ανήκει στην ίδια ομάδα με αυτούς γίνεται αυτόματα ο άλλος και βρίσκεται απέναντι τους.

E2: 2^η Συνέντευξη εκπαιδευτικού

(Γυναίκα 37 ετών με δώδεκα χρόνια εκπαιδευτική προϋπηρεσία)

1.Με το σχολείο στο οποίο εργάζεσαι λαμβάνεται μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό;(αν ναι πόσο συχνά);

-Είμαι από τους εκπαιδευτικούς που δεν έχω οργανική θέση και σχεδόν κάθε σχολική χρονιά αλλάζω σχολική μονάδα υπηρετήσης. Φέτος υπηρετώ για πρώτη χρονιά στο συγκεκριμένο σχολείο. Αν θυμάμαι καλά πήγαμε μόνο στην εορτή των Τριών Ιεραρχών. Τα Χριστούγεννα ήταν νομίζω πολλά τα σχολεία που είχαν πάει και έτσι δεν πήγαμε. Ναι, ουσιαστικά μόνο μια φορά έως τώρα. Συνήθως πάμε δυο με τρεις φορές το χρόνο

2.Σαν εκπαιδευτικός σας βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά ;Για ποιο λόγο;

-Τι να σας πω... Δύσκολη ερώτηση. Νομίζω ότι μπερδεύουμε τις ιδιότητες, αυτή του πιστού με αυτή του πολίτη της χώρας μας. Είναι μεγάλη ιστορία και έρχεται από πολύ παλιά. Δεν συμφωνώ με τον τρόπο που γίνεται... πιστεύω ότι τα παιδιά το βλέπουν σαν ευκαιρία για να χάσουν μάθημα για αυτό και πάνε... τώρα σαν εκπαιδευτικός θα προτιμούσα όχι... έτσι, αφού είναι κοινό μυστικό ότι το

θεωρούν τα παιδιά σαν μια ακόμα μαθητική υποχρέωση και όχι σαν ευκαιρία προσευχής. Νιώθω ότι ξεγελάμε τους εαυτούς μας

3. Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σας;

- Ναι γίνεται καθημερινά, ακόμα και με ψιλόβροχο έχει γίνει. Νομίζω ότι είναι ευκαιρία για πρωινή συγκέντρωση και ανακοινώσεις από την μεριά της σχολικής μονάδας προς τους μαθητές και έτσι λειτουργεί πλέον

4. Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

- Υποχρεωτική με την έννοια «βγες έξω και προσευχήσου» όχι δεν είναι. Όταν όμως έχεις πρώτη ώρα μάθημα ή εφημερία είναι μέσα στα καθήκοντα σου η πρωινή συγκέντρωση των μαθητών. Τώρα σε ότι αφορά το σχολικό εκκλησιασμό εφόσον είναι εργάσιμη ώρα και ημέρα πρέπει να συνοδεύσεις τους μαθητές. Αυτά κανονικά αποφασίζονται από το σύλλογο διδασκόντων της σχολικής μονάδας και συνήθως έτσι γίνεται.

5. Πιστεύετε ότι ένας εκπαιδευτικός είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

- Να αρνηθεί να συνοδεύσει δεν είναι σωστό τη στιγμή που είναι ώρα εργασίας. Να αρνηθεί να μπει στην εκκλησία είναι δικαίωμα του. Είναι κάποιες φορές που και εγώ η ίδια έχω επιλέξει να παραμείνω στο προαύλιο χώρο ... δεν αρνήθηκα ακριβώς ... για να είμαστε ειλικρινείς προθυμοποιήθηκα να παραμείνω ... εκτός... Τώρα στην πρωινή προσευχή εφόσον έχει εφημερία πρέπει να είναι ... σας είπα είναι πρωινή συγκέντρωση.

6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ μαθητής στη σχολική σας μονάδα, ή συνάδελφός σας επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

- Από όσο γνωρίζω όχι. Επίπληξη σε μαθητή γιατί έκανε φασαρία κατά τη διάρκεια της προσευχής ναι, έχουν γίνει παρατηρήσεις και κατά τη διάρκεια σχολικού εκκλησιασμού... όμως για φασαρία. Όσοι δεν θέλουν δεν μπαίνουν μέσα στο ναό. Επίσης και στην πρωινή προσευχή δεν εξαναγκάζεται κανένας να κάνει το σταυρό του με το ζόρι... τουλάχιστον όχι εγώ..

- Άλλοι εκπαιδευτικοί

- Δεν γνωρίζω... μπορεί και να υπάρχουν

7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό;

-Συμφωνώ. Είναι απόλυτα προσωπική υπόθεση το που και το πώς θα προσευχηθεί κανείς. Νομίζω ότι αν παραμένει ακόμα ενεργή η πρωινή προσευχή είναι γιατί ταυτίζεται στις σχολικές μονάδες με την πρωινή ενημέρωση.

8.Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθετε ότι ανήκετε σε μια κοινή ομάδα

-Νιώθω ότι ανήκω στην ομάδα του εκπαιδευτικού προσωπικού της σχολικής μονάδας κατά την διάρκεια παραμονής στη σχολική μονάδα. Τώρα αν νιώθω κάτι παραπάνω εκείνη τη στιγμή... ότι έχω κοινό θρήσκευμα με κάποιους από τους ανθρώπους που βρίσκομαι στον ίδιο χώρο... μέχρι εκεί τίποτα άλλο.

9.Πιστεύετε ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν

Νομίζω ότι τα φανερά κοινά που μπορεί να έχουν κάποιοι άνθρωποι μεταξύ τους χρησιμοποιούνται κατά περίπτωση από... τον ίδιο τον κρατικό μηχανισμό είναι πολύ εύκολο ξέρετε...

-Πιστεύετε ότι νιώθουν το ίδιο και οι μαθητές

-Νομίζω πως ναι... αν και ξέρετε τα παιδιά δέχονται πολύ πιο εύκολα τη διαφορετικότητα, το «άλλο», και φαίνεται να μην τα ενοχλεί... για εμάς τους μεγαλύτερους είναι λίγο πιο δύσκολα... Η ακαμψία της ηλικίας βλέπετε μας δυσκολεύει στο «άλλο».

10.Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύετε για αυτό;

-Πιστεύω ότι θα γίνει από μόνο του. Ήδη μειώθηκαν οι σχολικοί εκκλησιασμοί, ως προς τη συχνότητα... και όσο για την πρωινή προσευχή είναι περισσότερο πρωινή συγκέντρωση .Αν και εμένα με ενοχλεί ο τρόπος που γίνεται

-Τι εννοείτε

-Τα παιδιά μπαίνουν σε τετράδες με συγκεκριμένο τρόπο, όπως στις παρελάσεις, μου θυμίζει στρατόπεδο νεοσυλλέκτων, λίγο πολύχρωμο βέβαια όμως στρατόπεδο.

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σας που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

-Από όσο γνωρίζω ναι, μιας και ένα ποσοστό γύρω στο 25 με 30% του μαθητικού δυναμικού είναι αλλόθρησκα. Όμως ένα πολύ μικρό ποσοστό έχει ζητήσει να

απαλλαγεί για αυτό το λόγο. Συνήθως συμμετέχουν και παρακολουθούν κανονικά σιωπηλά όμως.

12. Πιστεύετε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

-Σωστό δεν ξέρω... τι να σας πω ίσως δεν θέλουν να διαφέρουν. Ξέρετε τα περισσότερα από αυτά τα παιδιά έχουν γεννηθεί εδώ, έχουν μεγαλώσει εδώ... δεν είναι πώς να το πω «ξένοι», όμως αν έχουν διαφορετικό θρήσκευμα από τη δική μας θρησκεία δεν το δηλώνουν. Σωστό δεν είναι για αυτούς για τους υπόλοιπους φαντάζομαι αδιάφορο.

E3: 3^η Συνέντευξη εκπαιδευτικού

(Γυναίκα 46 ετών με δεκαοκτώ χρόνια εκπαιδευτική προϋπηρεσία)

1. Με το σχολείο στο οποίο εργάζεσαι λαμβάνεται μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό; (αν ναι πόσο συχνά);

-Δυο με τρεις φορές κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς. Ο εκκλησιασμός είναι προγραμματισμένος, γίνεται με σύμφωνη γνώμη του συλλόγου διδασκόντων Χριστούγεννα Πάσχα και των Τριών Ιεραρχών. Το ίδιο γίνεται και στις υπόλοιπες σχολικές μονάδες. Εκτός και εάν υπάρχει κάποια τοπική γιορτή ιδιαίτερα σε πιο μικρές σχολικές μονάδες εκτός Άργους ή Ναυπλίου.

2. Σαν εκπαιδευτικό σας βρίσκει σύμφωνου η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά; Για ποιο λόγο;

-Τα τελευταία χρόνια, την τελευταία δεκαετία νομίζω παρατηρώ ότι είναι όλο και πιο δύσκολο να παραμένουν τα παιδιά μέσα στο χώρο της εκκλησίας. Ακόμα και όταν παραμένουν τα πιο πολλά από αυτά το κάνουν... πώς να το πω με βαρεμάρα... επειδή πρέπει. Δεν είμαι Θεολόγος όμως γνωρίζω ότι η θρησκεία μας πρεσβεύει την ελεύθερη βούληση... πηγαίνω στην εκκλησία επειδή το θέλω και νιώθω την ανάγκη και όχι γιατί μου το επιβάλλουν... προσεύχομαι γιατί θέλω...

-Σας βρίσκει σύμφωνη η συμμετοχή;

-Διαφωνώ με το ομαδικό... ομαδική προσευχή ομαδικός εκκλησιασμός... δεν έχω να πω κάτι άλλο πάνω σε αυτό.

3. Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σας

-Ναι σχεδόν καθημερινά εκτός από κάποιες βροχερές μέρες. Είναι η ώρα των ανακοινώσεων και της ανεύρεσης μαθητή για να πει την προσευχή. Συνήθως υπάρχουν συγκεκριμένοι μαθητές που αναλαμβάνουν το έργο όλο το χρόνο.

4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

-Υποχρεωτική εντός του ωραρίου τους. Για την πρωινή προσευχή που ταυτίζεται με την πρωινή συγκέντρωση είναι και ευθύνη των καθηγητών που έχουν εφημερία.

5.Πιστεύετε ότι ένας εκπαιδευτικός είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Σαν «υποχρέωση» ναι, δεν θα με υποχρεώσει κάποιος να εκκλησιαστώ εάν δεν το θέλω οπότε μπορώ να αρνηθώ. Είχα κάποτε ένα διευθυντή σε σχολική μονάδα των Κυκλάδων που απορούσε γιατί δεν προσεύχομαι το πρωί... και με ρωτούσε χαριτολογώντας αν «αλλαξοπίστησα». Όμως μέσα στο εργασιακό σου ωράριο συμμετέχεις στις δραστηριότητες της σχολικής μονάδας.

6.Έχει τιμωρηθεί ποτέ μαθητής στη σχολική σας μονάδα, ή συνάδελφός σας επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Από όσο γνωρίζω μόνο γιατί έκαναν φασαρία και όχι γιατί δεν συμμετείχαν, όσο για συνάδελφο... περιορίζεται σε σχόλια συνήθως όμως μέχρι εκεί... δεν γνωρίζω κάτι διαφορετικό.

7.Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση; Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό;

-Νομίζω ότι και η ίδια η θρησκεία μας το πρεσβεύει αυτό. Με βρίσκει απόλυτα σύμφωνη. Υπάρχει ελευθερία βούλησης τουλάχιστον σε ένα τόσο προσωπικό θέμα όπως είναι η πίστη, επιλέγω το πώς το που και το πότε θα το κάνω. Ναι συμφωνώ απόλυτα. Σαν εκπαιδευτικοί δεν διδάσκουμε μόνο το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών. Τρόπους να σκέφτονται τους δείχνουμε... τουλάχιστον προσπαθούμε...

8.Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθετε ότι ανήκετε σε μια κοινή ομάδα;

Υπάρχει ένα ακόμα κοινό... η θρησκεία ...ναι το νιώθω να γίνεται ,όμως δεν ξέρω αν αυτό καθορίζει κάτι....(σιωπή).

Ξέρετε υπάρχουν τόσα πράγματα κοινά με τους ανθρώπους γύρω μας κάποια φαίνονται και κάποια τα φωτίζουμε περισσότερο. Πιστεύω ότι η θρησκεία είναι ένα από αυτά. Κοινό γνώρισμα Ελλήνων πολιτών... ναι νομίζω πως είναι ένα από τα κοινά μας.

9.Πιστεύετε ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν;

-Αν και θα πρέπει να το υποθέσω νομίζω πως έτσι λειτουργεί και στα παιδιά. Μπορεί να μην το αναγνωρίζουν τη στιγμή που γίνεται, όμως συμβαίνει.

10.Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύετε για αυτό;

-Δεν με ενοχλούν προσωπικά. Πιστεύω ότι θα αλλάξει και αυτό. Τώρα για την πρωινή προσευχή είναι πιο πολύ πρωινή συγκέντρωση παρά κάτι άλλο. Μια ευκαιρία για ανακοινώσεις με το σύνολο του μαθητικού δυναμικού συγκεντρωμένο παρά κάτι άλλο.

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

-Ναι, συμμετέχουν δεν προσεύχονται όμως παρευρίσκονται. Το οξύμωρο είναι ότι ενώ μπορούν να απαλλαγούν από το μάθημα των Θρησκευτικών καθώς και τη συμμετοχή τους στο σχολικό εκκλησιασμό δεν το κάνουν...

12.Πιστεύετε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

-Σωστό... δεν ξέρω επιλογή τους είναι. Πιστεύω ότι δεν θέλουν να διαφέρουν , να μην ανήκουν στην «ομάδα», παλαιότερα είχαμε περιστατικά εντάσεων μεταξύ μαθητών... τώρα είναι πιο ήρεμα. Μόνο μαθητές συγκεκριμένου δόγματος επιλέγουν την απαλλαγή και απέχουν από όλες τις θρησκευτικές δραστηριότητες...

E4: 4^η Συνέντευξη εκπαιδευτικού

(Γυναίκα 53 ετών με είκοσι επτά χρόνια προϋπηρεσία)

1.Με το σχολείο στο οποίο εργάζεσαι λαμβάνεται μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό;(αν ναι πόσο συχνά);

-Τώρα δεν είναι τίποτα! Που να σε είχα όταν πρωτοδιορίστηκα... Δεν υπήρχε Άγιος που να μην τον τιμούσαμε. Ιδιαίτερα στην Ήπειρο που πρωτοδούλεψα πήγαινε όλος ο σύλλογος και τα παιδιά μέσα όλα χωρίς να ακούγεται τίποτα. Τώρα πάμε μια δυο φορές το χρόνο, τα μισά είναι έξω τα κυνηγάς να μπουνε μέσα και σου λένε «είμαι άθεος»!!!

(χαμογελά σαν να θυμήθηκε κάτι πολύ αστείο, με περιεργάζεται από πάνω ως κάτω με το βλέμμα της και συνεχίζει)

-Που να δεις τους συναδέλφους. Όταν είναι για εκκλησιασμό τους βγαίνουν όλα τα υπαρξιακά τους όμως στο Σύλλογο «άχνα»! Άμα έχεις αντίρρηση συνάδελφε πες το να γραφτεί στα πρακτικά, αλλιώς να ακολουθήσεις. Μην μπαίνεις μέσα

όμως ακολούθησε και μάζεψε κανένα παιδί γιατί και πάλι πέντε άνθρωποι θα τρέχουν. Εντάξει δεν είναι όλοι έτσι, είναι όμως κάτι «δήθεν» τους λέω εγώ, που δεν θέλουν να έρθουν, δεν λένε τίποτα εκείνη τη στιγμή και μετά γκρινιάζουν.

2.Σαν εκπαιδευτικός σας βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά ; Για ποιο λόγο;

-Κομμάτι της Ιστορίας μας είναι, ένα με την ταυτότητα του Έλληνα είναι η χριστιανισμός. Τι θα κάνουμε τώρα θα το αλλάξουμε και αυτό... Εντάξει δεν είπα να είναι όπως τριάντα χρόνια πριν, όμως ας κάνουμε και κανένα σταυρό που και που... γιατί το έχουμε ξεχάσει.

Άλλο όμως με ρώτησες, να με μαζεύεις γιατί εγώ μιλάω πολύ... Ναι συμφωνώ, όχι όμως με το ζόρι. Αν δεν θες παιδάκι μου να προσευχηθείς μην το κάνεις. Σεβάσου όμως τον άλλον δίπλα που θέλει.

3.Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σας;

-Καθημερινά, εκτός και αν έχει κατακλυσμό ή μπουρίνι. Δώδεκα χρόνια στο ίδιο σχολείο και με αυτόν και με τον προηγούμενο διευθυντή η προσευχή γίνεται καθημερινά. Πότε άλλοτε θα τα βρεις και όλα μαζεμένα να τους πεις ένα μπράβο ή να τους τα «χώσεις» για κάτι που έκαναν. Άμα μπουν στις τάξεις τα έχασες, άντε βρες μετά..

4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

-Είναι υποχρεωτική η παρουσία τους. Αν έχεις μάθημα και είσαι στο σχολείο, εσύ θα είσαι στο γραφείο σου και οι άλλοι έξω θα τρέχουν ...δεν είναι συναδελφική συμπεριφορά. Δε συμφωνώ να εξαναγκάζεις κάποιον να προσευχηθεί με το ζόρι... όμως δεν το καταλαβαίνω κιόλας ποιο είναι το πρόβλημα αν κάνεις το σταυρό σου το πρωί ή αν ανάψεις ένα κεράκι στην εκκλησία... το μεγαλοποιούν κάποιοι.

5.Πιστεύετε ότι ένας εκπαιδευτικός είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Είναι καθήκον του να είναι στο σχολείο. Αν έχει σοβαρούς λόγους συνείδησης να το καταλάβω. Στο ξαναλέω όμως πολύ κακό για το τίποτα.... μην μπεις μέσα κάτσε έξω, μην κάνεις το σταυρό σου μάζεψε τα όμως να έρθουν στην πρωινή συγκέντρωση.

6.Έχει τιμωρηθεί ποτέ μαθητής στη σχολική σας μονάδα, ή συνάδελφός σας επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Στο παρελθόν πάνε χρόνια είχε τιμωρηθεί μαθητής για ανάρμοστη συμπεριφορά μέσα σε Ιερό Ναό. Αν θυμάμαι καλά πρέπει να τραγουδούσε κάποιο άσμα της εποχής την ώρα της Θείας Λειτουργίας. Από τότε δεν θυμάμαι κάτι άλλο, επιπλήξεις να έχουν γίνει άλλη τιμωρία δεν θυμάμαι. Με τους συναδέλφους είναι αλλιώς... Προς τα έξω δεν έχει βγει κάτι για τιμωρία δεν ξέρω κάτι περισσότερο.

7.Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση; Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό;

-Είναι απόλυτα προσωπική υπόθεση όμως εγώ δεν έχω πρόβλημα να προσεύχομαι δημόσια μαζί με τριακόσια παιδιά. Δεν νιώθω ότι αυτό με μειώνει σαν άνθρωπο. Δε με δυσκολεύει πώς να στο πω. Όποιος θέλει ας προσευχηθεί..Εγώ θέλω.

8.Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθετε ότι ανήκετε σε μια κοινή ομάδα;

-Ναι και έτσι πρέπει να γίνεται. Αφού εκτός από τη γλώσσα την ελληνική έχουμε και κοινό θρήσκευμα, γιατί να μην νιώσω έτσι. Είναι κοινό χαρακτηριστικό των Ελλήνων από τότε που ξεκίνησε η δημιουργία του Ελληνικού κράτους. Ιστορία αιώνων.

9.Πιστεύετε ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν;

-Θα πρέπει να δημιουργείται και σε αυτούς. Έλληνες πολίτες δεν είναι. Εντάξει δεν είπαμε να θεωρούμε τους εαυτούς μας ανώτερα όντα, όμως κοινά στοιχεία έχουμε και όλοι το γνωρίζουμε αυτό, και όσοι από τους μαθητές δεν το αντιλαμβάνονται καιρός να το καταλάβουν Έχουμε κοινά γνωρίσματα σαν λαός και αυτό δεν αλλάζει. Μπορεί να μην είναι τόσο έντονα όμως υπάρχουν.

10.Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύετε για αυτό;

-Δεν βλέπω το λόγο. Ελεύθερος είναι ο καθένας να λειτουργεί σύμφωνα με τη συνείδηση του. Γιατί θα πρέπει να σταματήσουμε να προσευχόμαστε. Για να μην ξεχωρίζουμε;...μπορεί όμως δεν καταλαβαίνω το λόγο. Ελληνικό δεν είναι το εκπαιδευτικό σύστημα ή άλλαξε κάτι και δεν το ξέρω. Έλληνες πολίτες δεν εκπαιδεύουμε....

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σας που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

-Ναι. Δεν τους ανάγκασε κανείς όμως. Στις αρχές που άρχισαν να έρχονται οι μετανάστες, βαφτίζονταν όλοι για να μην ξεχωρίζουν, τώρα δεν το κάνουν...νομίζω ότι δεν τους απασχολεί.

12.Πιστεύετε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

-Να είναι ίδιοι προσπαθούν και η θρησκεία είναι κάτι που τους κάνει να διαφέρουν οπότε με το να συμμετέχουν πιστεύουν ότι μοιάζουν περισσότερο. Άσε που τα περισσότερα έχουν γεννηθεί εδώ και δεν τα ξεχωρίζεις από τους Έλληνες.

E5: 5^η Συνέντευξη εκπαιδευτικού

(Γυναίκα 40 ετών με δεκατέσσερα χρόνια προϋπηρεσίας)

1.Με το σχολείο στο οποίο εργάζεσαι λαμβάνεται μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό;(αν ναι πόσο συχνά);

-Φέτος είμαι σε δυο σχολεία του Άργους μιας και συμπληρώνω ωράριο για ποιο από τα δυο θέλετε να σας πω;

- Και για τα δυο

-Στο πρώτο εκεί που έχω αρχική τοποθέτηση αν θυμάμαι καλά πήγαμε δυο φορές σε γειτονικό ναό, με το άλλο δεν πήγα εγώ όμως γνωρίζω ότι έχουν πάει μια. Μέσα στην χρονιά τόσο πηγαίνουμε περίπου δυο τρεις φορές το πολύ. Και όσα χρόνια είμαι στην Αργολίδα έτσι είναι, νομίζω ότι το ίδιο είναι παντού εκτός και αν υπάρχει ιδιαίτερος λόγος.

2.Σαν εκπαιδευτικός σας βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά ; Για ποιο λόγο;

-Δεν με έχει απασχολήσει ποτέ, νομίζω ότι συμφωνώ. Αν σκεφτούμε ότι αυτά είναι ενταγμένα στην εκπαιδευτική διαδικασία, νομίζω ότι βοηθούν στην ανάπτυξη του θρησκευτικού «συναισθήματος»... των μαθητών. Το βλέπω απόλυτα φυσιολογικό σε ένα σχολείο που απευθύνεται σε χριστιανούς ορθόδοξους μαθητές να δίνεται η δυνατότητα του εκκλησιασμού.

3.Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σας;

-Καθημερινά, εκτός αν υπάρχουν άσχημες καιρικές συνθήκες. Είναι η πρωινή συγκέντρωση των μαθητών.

4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

-Είναι εκπαιδευτικό τους καθήκον, έτσι το αντιλαμβάνομαι εγώ. Εργαζόμαστε σε έναν χώρο που διέπεται από κάποιους κανόνες και πρέπει να ακολουθούνται. Αν δεν θες δε σε υποχρεώνει κανείς να προσευχηθείς όμως πρέπει να ακολουθήσεις το ωράριο και τον τρόπο λειτουργίας της σχολικής μονάδας.

5.Πιστεύετε ότι ένας εκπαιδευτικός είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Δηλαδή να αρνηθεί να ασκήσει τα καθήκοντά του...

Θεωρείται καθήκον του εκπαιδευτικού να συμμετέχει σε θρησκευτικά τελετουργικά;

-Α! Ως προς τη συμμετοχή, όχι είναι ελεύθερος να προσευχηθεί ή να μην προσευχηθεί. Ελεύθερος ...όμως πρέπει να είναι εκεί παρών μιας και είναι ο χώρος εργασίας του και είναι το ωράριό του.

6.Έχει τιμωρηθεί ποτέ μαθητής στη σχολική σας μονάδα, ή συνάδελφός σας επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Για συναδέλφους από όσο γνωρίζω έχουν περιοριστεί σε επιπλήξεις ήπιας μορφής. Καλό είναι να μην δημιουργούνται εντάσεις στο χώρο εργασίας ...καταλαβαίνετε είναι και περίεργες εποχές.

-Τι εννοείτε

-Ότι καταλάβατε τίποτα περισσότερο. Κανένας δεν θέλει να έχει κόντρες στο χώρο εργασίας του.

Τώρα σε ότι αφορά μαθητές έχουν τιμωρηθεί για την συμπεριφορά τους και όχι για την άρνηση τους να συμμετάσχουν. Τιμωρήθηκαν γιατί μιλούσαν ή γελούσαν την ώρα της προσευχής ή της Θείας λειτουργίας

7.Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση;Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό;

-Είναι σίγουρα προσωπική υπόθεση όμως υπάρχουν πιστοί που δεν δυσκολεύονται να προσευχηθούν δημόσια. Δεν είμαι υπέρ του εξαναγκασμού σε κοινή προσευχή όμως στα ελληνικά σχολεία δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Ευκαιρία για προσευχή είναι ο σχολικός εκκλησιασμός και όχι εξαναγκασμός.

8. Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθετε ότι ανήκετε σε μια κοινή ομάδα;

Νιώθω ότι μοιράζομαι την κοινή εμπειρία της προσευχής με άλλους ομόθρησκους μου. Αν νιώθω περισσότερο Ελληνίδα ...όχι δεν νομίζω απλά συνειδητοποιείς τα κοινά που έχεις με τους ανθρώπους γύρω σου.

9. Πιστεύετε ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν;

-Κάτι σε διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας μου κάνει αυτό...

(χαμογελά)

-Νομίζω για να σας απαντήσω ότι και στα παιδιά δημιουργείται το ίδιο συναίσθημα του κοινού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τους κάνει ξεχωριστούς, απλά βλέπουν και αυτά όπως και εμείς τα κοινά στοιχεία του λαού μας....

10. Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύετε για αυτό;

Για την πρωινή προσευχή νομίζω ότι έχει ταυτιστεί με την πρωινή συγκέντρωση, δεν με ενοχλεί να συνεχιστεί. Όσο για τον εκκλησιασμό ήδη έχει μειωθεί η συχνότητα και μάλιστα σε περίπτωση αναπλήρωσης μαθημάτων σε ότι αφορά την Τρίτη Λυκείου είναι ο πρώτος που θυσιάζεται για την αναπλήρωση της ύλης.

11. Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευόμενου στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

-Υπάρχουν αρκετοί. Κάποιοι το δηλώνουν όταν παραμένουν στο προαύλιο της εκκλησίας ενώ κάποιοι άλλοι δεν το αναφέρουν καθόλου. Γνωρίζοντας κάποια παιδιά από αυτά έχω παρατηρήσει ότι κάποια μιμούνται και το θρησκευτικό μας τελετουργικό.

-Τι ακριβώς κάνουν δηλαδή;

Κάνουν το σταυρό τους ή ανάβουν κεριά κατά τον σχολικό εκκλησιασμό.

12. Πιστεύετε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

Το να συμμετέχουν ενεργά σε λατρευτικές πρακτικές ενώ δεν ανήκουν στο συγκεκριμένο θρήσκευμα, νομίζω ότι δεν είναι σωστό. Μπορεί να θεωρηθεί και προσβλητικό. Το να μη συμμετέχουν είναι δική τους επιλογή, όπως και των ορθόδοξων παιδιών, θέλουν να μοιάσουν στους συμμαθητές τους ή μάλλον καλύτερα να μην ξεχωρίζουν από αυτούς.

Ε6: 6^η Συνέντευξη εκπαιδευτικού

(Γυναίκα 40 ετών με εκπαιδευτική προϋπηρεσία έντεκα χρόνων)

1.Με το σχολείο στο οποίο εργάζεσαι λαμβάνεται μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό;(αν ναι πόσο συχνά);

-Σίγουρα δυο φορές το χρόνο, εγώ όμως σαν γυμνάστρια συνοδεύω τα παιδιά και στις δοξολογίες πριν από τις παρελάσεις, οπότε μιλάμε σίγουρα για τέσσερις φορές το χρόνο

2.Σαν εκπαιδευτικός σας βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά ; Για ποιο λόγο;

Να σας πω τα πρώτα χρόνια ήμουν σε περιφερειακά σχολεία και ήταν αρκετά διαφορετικά τα πράγματα. Πιο απαιτητικά αν θέλετε. Αυτός ο εξαναγκασμός με ενοχλούσε σαν άνθρωπο και σαν εκπαιδευτικό. Εδώ τα σχολεία είναι μεγάλα το ίδιο και οι πόλεις, Πηγαίνεις στην εκκλησία και αν δεν θες να μπει μέσα δεν μπαίνεις. Είναι πιο ανθρώπινα πιο χαλαρά. Και πάλι όμως νιώθεις αυτό το «πρέπει» να σε κυνηγάει ...είναι περίεργο σαν συναίσθημα ιδιαίτερα πιστεύω για τα παιδιά.... πιστικό με ένα δικό του τρόπο.

-Γιατί το χαρακτηρίζετε πιστικό;

-Πώς να το πω(σιωπή) ενώ δεν σε υποχρεώνει κανείς νιώθεις ότι πρέπει να το κάνεις γιατί το κάνουν και οι υπόλοιποι.

3.Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σας

-Το κυνήγι της πρωινής συγκέντρωσης .Δεν είναι τόσο η προσευχή... εκτός και αν δεν υπάρχει πρόθυμος μαθητής για να την κάνει, όσο το ότι είναι η μοναδική ώρα της ημέρας για ανακοινώσεις, Και να δεις πως περιμένουν να χάσουν λεπτά από την πρώτη ώρα...

4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

-Εδώ τώρα τι να σου πω. Από όσο γνωρίζω όχι. Είναι υποχρεωτική η παρουσία σου στη σχολική μονάδα. Πολλοί συνάδελφοι βγαίνουν στο προαύλιο, χωρίς ουσιαστικά να συμμετέχουν, κάποιιοι το σχολιάζουν εμένα δεν με απασχολεί. Για τον σχολικό εκκλησιασμό πρέπει να συνοδεύσεις τους μαθητές δεν σε υποχρεώνει κανείς να μπει μέσα. Μπαίνεις εάν το επιθυμείς.

5.Πιστεύετε ότι ένας εκπαιδευτικός είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Είναι δικαίωμα του. Σαν εκπαιδευτικοί έχουμε ευθύνη απέναντι στους εαυτούς μας και στους μαθητές μας να υπερασπιζόμαστε τα πιστεύω μας... τις αποφάσεις μας. Εγώ το έχω δηλώσει και στο σύλλογο διδασκόντων εάν νιώσω την ανάγκη να προσευχηθώ θα το κάνω και σε ώρα διαλείμματος όχι μόνο στην πρωινή προσευχή.

6.Έχει τιμωρηθεί ποτέ μαθητής στη σχολική σας μονάδα, ή συνάδελφός σας επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Από όσο γνωρίζω συνάδελφος όχι , μαθητές επειδή μιλούσαν, δεν ξέρω ίσως να είναι και αυτός ένας τρόπος αντίστασης σε ότι γίνεται.

7.Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό;

-Συμφωνώ απόλυτα είναι καθαρά προσωπική υπόθεση τόσο για τους εκπαιδευτικούς όσο και για τους μαθητές.

8.Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθετε ότι ανήκετε σε μια κοινή ομάδα;

-Κοινή ομάδα είμαστε μιας και ανήκουμε στην ίδια σχολική μονάδα. Όχι δεν νιώθω κάτι τέτοιο. Δεν το έχω αντιληφθεί έτσι.

9.Πιστεύετε ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν;

-Νομίζω ότι όσο και να υπάρχει η αντίληψη ότι τα παιδιά λειτουργούν επιφανειακά αντιλαμβάνονται καλύτερα τα πράγματα. Το κοινό της προσευχής είναι ένας τρόπος να αναδειχθούν κοινά στοιχεία του Ελληνικού έθνους. Πιστεύω ότι τα παιδιά το αντιλαμβάνονται έτσι ακριβώς.

10.Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύετε για αυτό;

-Δεν με ενοχλεί που υπάρχει , αυτό που με ενοχλεί είναι το να αισθάνομαι την πίεση για να κάνω κάτι. Δεν έχω πρόβλημα για τη συνέχιση ή όχι.

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

-Ναι και στους σχολικούς εκκλησιασμούς και στην πρωινή προσευχή. Κάποια μάλιστα ενεργά, τα έχω δει να προσεύχονται

12.Πιστεύετε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό;Για ποιο λόγο;

Σωστό... όχι δεν το θεωρώ όμως είναι ένας τρόπος να μοιάσουν , να μην ξεχωρίσουν να μην μπουν στο περιθώριο. Έχω ακούσει και συνάδελφο να λέει αυτό δεν είναι δικό μας είναι ξένο.... ούτε το σταυρό του δεν κάνει.

E7: 7^η Συνέντευξη εκπαιδευτικού

(Άντρας εκπαιδευτικός 44 ετών με δεκατρία χρόνια εκπαιδευτική προϋπηρεσία)

1.Με το σχολείο στο οποίο εργάζεσαι λαμβάνεται μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό;(αν ναι πόσο συχνά);

-Εκκλησιασμό, αν δεν κάνω λάθος δυο με τρεις φορές το χρόνο. Αν και φέτος νομίζω ότι δεν πήγαμε τα Χριστούγεννα... όχι όχι δεν πήγαμε ...ήταν πολλά τα σχολεία και δεν γινόταν ...κάτι έγινε και δεν πήγαμε.

2.Σαν εκπαιδευτικός σας βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά ; Για ποιο λόγο;

-Νομίζω πως όχι. Δεν το καταλαβαίνουν τα παιδιά έτσι. Το βλέπουν σαν χαμένες ώρες, σαν εκδρομή. Αν τα δεις τα μισά μένουν έξω από την εκκλησία. Πας να τους πεις καμιά κουβέντα και σου πετάνε ένα «είμαι άθεος»

-Τι κουβέντα τους λέτε;

-Μην φανταστείς τίποτα περίεργο, απλά τους παροτρύνω να μπουν μέσα στην εκκλησία, να ανάψουν ένα κερί... αυτά. Όμως τα περισσότερα ακόμα και όταν μπαίνουν κάθονται δυο λεπτά και φεύγουν. Για αυτό δεν συμφωνώ δεν έχει νόημα έτσι όπως γίνεται.

3.Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σας;

-Σχεδόν καθημερινά. Εκεί να δεις κάνεις δέκα παρατηρήσεις για να μείνουν δέκα λεπτά ήσυχα να ακούσουν αυτά που έχουν να τους πουν.

- Κατά τη διάρκεια της προσευχής τι κάνουν δηλαδή;

-Κάποια στέκουν σιωπηλά τα περισσότερα δεν έχουν ξυπνήσει ακόμα και κάποια τα πιάνει πολυλογία

4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

Υποχρεωτική... μέσα στα καθήκοντα μας είναι. Αφού ουσιαστικά η πρωινή προσευχή γίνεται την πρώτη σχολική ώρα. Άρα στο ωράριό μας. Και ο εκκλησιασμός το ίδιο σε εργάσιμες ώρες και ημέρες γίνεται.

5.Πιστεύετε ότι ένας εκπαιδευτικός είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Να αρνηθεί να συμμετάσχει προσευχόμενος είναι δικαίωμά του. Όμως να σου πω οι περισσότεροι λένε μια ώρα είναι θα περάσει. Όσο για την πρωινή προσευχή είσαι έξω στο προαύλιο. Αν κάποιος δεν θέλει πραγματικά νομίζω ότι έχει κάθε δικαίωμα να αρνηθεί.

6.Έχει τιμωρηθεί ποτέ μαθητής στη σχολική σας μονάδα, ή συνάδελφός σας επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Συνάδελφος ... τώρα τι γίνεται πίσω από τις κλειστές πόρτες του γραφείου δεν ξέρω. Κόντρες και αντιδράσεις έχουν υπάρξει όμως τιμωρία από ότι ξέρω όχι.

Σε μαθητές έχουν επιβληθεί ποινές γιατί μιλούσαν ή έκαναν χαζομάρες την ώρα της προσευχής ή κατά τη διάρκεια εκκλησιασμού, μέχρι μια μέρα αποβολή θυμάμαι πριν χρόνια... τα υπόλοιπα ήταν παρατηρήσεις.

7.Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό;

Συμφωνώ. Καθαρά προσωπική υπόθεση και ίσως αυτό είναι που ενοχλεί ορισμένους ότι στην πρωινή προσευχή είμαστε όλοι μαζί την ίδια στιγμή. Νιώθουν ότι πρέπει να το κάνουν εμένα πάλι δεν με ενοχλεί. Ξέρεις δεν το αναλύω τόσο πολύ. Το έχω συνηθίσει.

8.Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθετε ότι ανήκετε σε μια κοινή ομάδα;

(σιωπή)

Ναι... μάλλον αφού κάνουμε κάτι όλοι μαζί. Τώρα που το σκέφτομαι είναι ένα από τα κοινά γνωρίσματά μας

-Κοινά γνωρίσματα , τι εννοείτε

Σαν λαός σαν έθνος έχουμε τη γλώσσα τις παραδόσεις και τη θρησκεία μας... είναι κάτι που μας ενώνει

9. Πιστεύετε ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν;

- Νομίζω πως ναι, τα παιδιά θέλουν να νιώθουν ότι ανήκουν σε ομάδα ότι έχουν κάτι κοινό μεταξύ τους και διαφορετικό από τους άλλους. Ναι σίγουρα κάπως έτσι πρέπει να αισθάνονται

10. Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύετε για αυτό;

- Τα έχω συνηθίσει, γίνονται τόσα χρόνια δεν με ενοχλούν. Αν και πιστεύω ότι θα γίνει και αυτό σιγά σιγά. Έχουν μειωθεί οι φορές που πηγαίνουμε. Παλαιότερα πηγαίναμε και όλοι μαζί τα παιδιά για εξομολόγηση. Αυτό σταμάτησε, έχει καταργηθεί. Πιστεύω πως σε λίγα χρόνια θα καταργηθεί ο σχολικός εκκλησιασμός.

11. Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευόμενου στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

- Υπάρχει ένα 20% αλλόθρησκων μαθητών στις σχολικές μονάδες οι οποίοι στη συντριπτική πλειοψηφία τους δεν απαλλάσσονται ούτε από το μάθημα των θρησκευτικών γιατί δεν το θέλουν.

12. Πιστεύετε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

- Είναι επιλογή τους κανείς δεν τους πιέζει. Δεν τους νοιάζει πιστεύω μπορεί να μην έχουν έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα ή να τους είναι αδιάφορο. Μπορεί και να μην θέλουν να ξεχωρίσουν από φόβο μήπως οι υπόλοιποι τους βάλουν στο περιθώριο. Αν το κάνουν γιατί αυτοί το θέλουν πιστεύω ότι καλά κάνουν.

E8: 8^η Συνέντευξη εκπαιδευτικού

(Ανδρας 39 ετών με δέκα χρόνια προϋπηρεσία.)

1. Με το σχολείο στο οποίο εργάζεσαι λαμβάνεται μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό; (αν ναι πόσο συχνά);

- Σε αυτό το σχολείο είναι η πρώτη χρονιά που υπηρετώ και έως τώρα έχουμε εκκλησιαστεί δυο φορές. Νομίζω όμως ότι παντού το ίδιο είναι. Φαντάζομαι ότι θα υπάρχει σχετική εγκύκλιος αν και δεν την έχω δει ποτέ.

2. Σαν εκπαιδευτικός σας βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά ; Για ποιο λόγο;

-Σε γενικές γραμμές όχι γιατί δυστυχώς ας μου επιτραπεί να πω μου μοιάζει σαν παρωδία. Δεν είμαι από αυτούς που εκκλησιάζονται κάθε Κυριακή όμως πρέπει να το νιώθεις να το επιθυμείς για να το κάνεις και όχι έτσι όπως γίνεται.

-Πως γίνεται δηλαδή;

-Επειδή «πρέπει». Δεν νομίζω ότι ενισχύει το θρησκευτικό συναίσθημα κάτι τέτοιο. Η θρησκεία μας, μιλά για ελεύθερη βούληση, για επιλογή αυτό που γίνεται μόνο επιλογή δεν είναι. Και κάτι ακόμα είμαι βέβαιος ότι υπό άλλες συνθήκες τα παιδιά θα λειτουργούσαν διαφορετικά. Ας πούμε αν πήγαιναν με τους γονείς τους, τα έχω δει γιατί ο τόπος είναι μικρός ...το ξέρετε άλλωστε... είναι διαφορετική η συμπεριφορά τους... πιο πώς να το πω ευλαβική.

3.Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σας;

-Ναι καθημερινά, εδώ μάλλον υπερισχύει η πρωινή συγκέντρωση και έπεται η πρωινή προσευχή. Αυτό έχει εξελιχθεί σε δελτίο τύπου της σχολικής μονάδας. Η προσευχή είναι μικρότερης σημασίας.

4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

Από τη στιγμή που είναι στο ωράριο τους ναι. Δεν θα σε φέρει κάποιος με το ζόρι στο προαύλιο. Όταν όμως είσαι στο σχολείο εκεί πρέπει να είσαι. Το ίδιο ισχύει και με τον σχολικό εκκλησιασμό συνοδεύεις τα παιδιά και μιας και είσαι και εσύ χριστιανός εκκλησιάζεσαι.

5.Πιστεύετε ότι ένας εκπαιδευτικός είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Εξαρτάται για ποιο λόγο θα αρνηθεί. Αν είναι θέμα συνείδησης ...δηλαδή τι να αρνηθεί να προσευχηθεί δικαίωμά του. Όμως χριστιανός δεν είναι τι τον πειράζει... Δεν ξέρω δεν μπορώ να το καταλάβω αν είμαι χριστιανός γιατί να μην θέλω... Ναι πιστεύω ότι μπορεί να αρνηθεί αν δεν θέλει πραγματικά.

6.Έχει τιμωρηθεί ποτέ μαθητής στη σχολική σας μονάδα, ή συνάδελφός σας επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

- Για φασαρία έχουν τιμωρηθεί μαθητές. Συνάδελφοι από όσο γνωρίζω όχι. Τουλάχιστον εγώ δεν έχω ακούσει κάτι τέτοιο.

7.Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό;

-Συμφωνώ απόλυτα. Ο καθένας μας εκδηλώνει την πίστη μας όπως θέλει. Για αυτό και δεν μπορώ να κρίνω κανέναν, ο καθένας μας είναι υπεύθυνος για τον εαυτό του.

8.Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθετε ότι ανήκετε σε μια κοινή ομάδα;

-Νιώθω ότι μοιράζομαι κάτι κοινό. Έχει να κάνει με το προηγούμενο. Ο καθένας είναι ελεύθερος να νιώσει όπως θέλει. Εγώ νιώθω ότι κάτι μοιράζομαι εκείνη τη στιγμή. Δεν μπορώ να το πω διαφορετικά . Νιώθω ότι όλοι είμαστε ένα.

9.Πιστεύετε ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν;

Θα ευχόμουν να το νιώθουν και οι μαθητές και πιστεύω ότι πολλοί το νιώθουν. Έχουν κοινά στοιχεία οι Έλληνες, στοιχεία που δεν αλλάζουν.

10.Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύετε για αυτό;

-Δεν με έχει απασχολήσει η κατάργησή τους, βλέπω όμως ότι σιγά σιγά αυτό θα γίνει. Μειώθηκαν οι εκκλησιασμοί το να καταργηθούν είναι θέμα χρόνου.

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

- Ναι αρκετοί από όσο γνωρίζω κάποιοι μάλιστα συμμετέχουν κανονικά. Δηλαδή κάνουν το σταυρό τους μπαίνουν μέσα στην εκκλησία ενώ είναι αλλόθρησκοι

12.Πιστεύετε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

Νομίζω ότι γίνεται για να μην μένουν στο περιθώριο, για να μην ξεχωρίσουν από την ομάδα. Είναι επιλογή τους, για μένα αν δεν το πιστεύουν αυτό που κάνουν είναι λάθος τους.

E9: 9^η Συνέντευξη εκπαιδευτικού

Άντρας 50 ετών με είκοσι δυο χρόνια προϋπηρεσία

1.Με το σχολείο στο οποίο εργάζεσαι λαμβάνεται μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό;(αν ναι πόσο συχνά);

Τα τελευταία χρόνια δυο με τρεις φορές το χρόνο... τόσο όχι παραπάνω.

2.Σαν εκπαιδευτικός σας βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά ;Για ποιο λόγο;

-Είναι στα καθήκοντά μας... για να στο πω καλύτερα είναι κατά τη διάρκεια της εργασίας μας μέσα στο ωράριο μας. Δεν μου αρέσει όπως γίνεται... δεν ωφελεί τους μαθητές γιατί το βλέπουν σαν ώρες που χάνονται. Από την άλλη λέω ας κάνουν και καμιά προσευχή κερδισμένοι θα βγουν, θα τους φωτίσει ο Μεγαλοδύναμος.

3. Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σας;

-Ναι εκτός και αν βρέχει ή κάνει πολύ κρύο. Είναι η πρωινή συγκέντρωση μαζί με την πρωινή προσευχή.

4. Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

- Δεν τους τραβάει κανείς, εμένα τουλάχιστον τόσο καιρό δεν με τράβηξε κανείς, αν είσαι στο σχολείο την ώρα της προσευχής πρέπει να είσαι έξω. Τώρα για τον εκκλησιασμό και πάλι συνοδεύεις αν θες μπαίνεις μέσα αν όχι κάθεται έξω. Βέβαια στο παρελθόν είχαν ακουστεί σχόλια από κάποιο διευθυντή για συγκεκριμένους συναδέλφους που δεν έμπαιναν μέσα στην εκκλησία... αλλά μια που το είπε και μια που το ξεχάσαμε...

5. Πιστεύετε ότι ένας εκπαιδευτικός είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Να αρνηθεί να προσευχηθεί αν τον αναγκάσουν να. Είναι δικαίωμα του. Όμως ποτέ δεν σε αναγκάζουν με αυτόν τον τρόπο στα ίσια. Το κάνουν να φαίνεται ότι δεν έχεις άλλη επιλογή. Για να σου απαντήσω εγώ όμως στα ίσια ...να πιστεύω ότι είναι δικαίωμα του καθενός μας να αρνείται ότι δεν είναι σύμφωνο με τη συνείδηση του ...εκπαιδευτικοί είμαστε όχι στρατιωτάκια να εκτελούμε εντολές.

6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ μαθητής στη σχολική σας μονάδα, ή συνάδελφός σας επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Δεν θυμάμαι να έχει ακουστεί κάτι με κάποιο συνάδελφο ...όμως και πάλι που να ξέρεις τι έχει γίνει. Τώρα με τους μαθητές είναι αλλιώς έχουν τιμωρηθεί γιατί έκαναν φασαρία ...αντιδρούν και αυτά παιδιά είναι αν δεν αντιδράσουν και τώρα.

7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό;

Φυσικά και είναι. Για αυτό πιστεύω ότι αντιδρούν... και πως το λες στις θρησκευτικές τελετουργίες, επειδή από υπόθεση του ενός γίνεται των πολλών.

8. Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθετε ότι ανήκετε σε μια κοινή ομάδα;

-Όχι νιώθω ότι μοιράζομαι κάτι με τους υπόλοιπους αλλά είμαστε όλοι τόσο διαφορετικοί... τη ομάδα να φτιάξουμε....

9.Πιστεύετε ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν;

-Για τα παιδιά είναι αλλιώς, μην ακούς που τα λέω αδιάφορα είναι πολύ έξυπνα το μυαλό τους τρέχει και σίγουρα αντιλαμβάνονται τα πάντα. Πιστεύω ότι νιώθουν ότι προσπαθούν να τα κάνουν ομάδα και αντιδρούν.

-Ποιοι προσπαθούν να τα κάνουν ομάδα

Αυτοί που στέλνουν τις εγκυκλίους, το ίδιο το σύστημα τα θέλει ομάδα και όλα στο «παχνί», σε κάποια πιάνει σε άλλα όχι.

10.Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύετε για αυτό;

Θα γίνει και αυτό κάποια στιγμή όμως εμένα δεν με απασχολεί το πότε. Αυτό που βλέπω όμως είναι ότι σιγά σιγά αυτό θα γίνει.

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

Ναι αρκετοί.

12.Πιστεύετε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό. Για ποιο λόγο

Δεν ξέρω αν είναι σωστό, νομίζω ότι δεν θέλουν να ξεχωρίζουν, να μπουν στην άκρη στο περιθώριο.

E10: 10^η Συνέντευξη εκπαιδευτικού

(Αντρας 47 ετών με δεκαεπτά χρόνια προϋπηρεσία)

1.Με το σχολείο στο οποίο εργάζεσαι λαμβάνεται μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό;(αν ναι πόσο συχνά);

Τα τελευταία χρόνια και πιο συγκεκριμένα τη τελευταία δεκαετία το πολύ δυο με τρεις φορές το χρόνο.

2.Σαν εκπαιδευτικός σας βρίσκει σύμφωνους η συμμετοχή σε θρησκευτικά τελετουργικά ;Για ποιο λόγο;

Σαν εκπαιδευτικός εφόσον είναι μέσα στο ωράριό μου οφείλω να συμμετέχω

Δεν συμφωνώ με τον τρόπο που γίνονται, ούτε ο εκκλησιασμός ούτε η πρωινή προσευχή. Νομίζω ότι έχουν χάσει το νόημα τους και δεν δίνουν στα παιδιά αυτό που θα έπρεπε την επαφή με το Θείο. Γίνονται για να γίνονται.

3. Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σας;

- Κάθε πρωί εκτός και αν ο καιρός δεν το επιτρέπει.

4. Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό

- Στην πρωινή προσευχή επειδή ταυτίζεται με την πρωινή συγκέντρωση των μαθητών γίνεται και πρακτικό συλλόγου διδασκόντων με τις αρμοδιότητες των καθηγητών σε εφημερία. Είναι υποχρέωσή μας να επιβλέπουμε την πρωινή συγκέντρωση. Όσο για τον εκκλησιασμό λειτουργούμε ως συνοδοί. Δεν σε υποχρεώνει κανείς να προσευχηθείς.

5. Πιστεύετε ότι ένας εκπαιδευτικός είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

- Φυσικά και μπορεί εφόσον συντρέχουν σοβαροί λόγοι, δεν έχω ακούσει ποτέ να εξαναγκαστεί κάποιος να προσευχηθεί ή να μπει σε ναό εφόσον δεν το επιθυμεί.

6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ μαθητής στη σχολική σας μονάδα, ή συνάδελφός σας επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

- Οι μαθητές γιατί κάνουν φασαρία... τρόπος αντίδρασης και αυτός. Εκπαιδευτικό δεν ξέρω που να έχει τιμωρηθεί

7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σας για αυτό;

- Συμφωνώ. Όμως να σας πω εγώ δεν έχω πρόβλημα να κάνω το σταυρό μου μπροστά σε μια γεμάτη με εκκλησία μαθητές. Αρκεί να το θέλω. Πιστεύω ότι σε αυτό αντιδρούν οι περισσότεροι. Στο ότι δεν το έχουν επιλέξει τη στιγμή που γίνεται.

8. Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθετε ότι ανήκετε σε μια κοινή ομάδα;

- Νιώθω απλά ότι προσεύχομαι μαζί με άλλους, τίποτα περισσότερο.

9. Πιστεύετε ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο σε εσάς ή και στους μαθητές που συμμετέχουν;

Δεν το γνωρίζω, δεν το έχω συζητήσει ποτέ μαζί τους, τώρα που το σκέφτομαι είναι μια καλή ευκαιρία για κουβέντα.

10.Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύετε για αυτό;

-Δεν με απασχολεί. Εμένα δεν με ενοχλεί ο εκκλησιασμός και η πρωινή προσευχή. Με ενοχλεί ο τρόπος που γίνεται

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευάτος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

Αρκετοί από όσο γνωρίζω και συμμετέχουν κανονικά

-Τι εννοείτε κανονικά;

Σε όλες τις θρησκευτικές τελετουργίες οι περισσότεροι χωρίς να ζητήσουν να εξαιρεθούν

12.Πιστεύετε ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

Επιλογή τους, είναι ένα κομμάτι της σχολικής ζωής το οποίο δεν θέλουν να χάσουν. Αυτοί θέλουν να νιώθουν ότι ανήκουν σε ομάδα δεν θέλουν να ξεχωρίζουν.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

B ΜΑΘΗΤΕΣ

M1: 1^η συνέντευξη μαθητή

Κορίτσι μαθήτρια Β΄ Λυκείου (Άργος)

1.Με το σχολείο στο οποίο φοιτάς παίρνεις μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό; (αν ναι πόσο συχνά);

-Ναι μας πηγαίνουν κάποιες φορές, δυο φορές έχουμε πάει φέτος.... Νομίζω η μια ήταν τα Χριστούγεννα και μετά κάναμε γιορτή και η άλλη των Τριών Ιεραρχών.

2.Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό; Για ποιο λόγο;

- Μου αρέσει, τι να σας πω πηγαίνουμε καθόμαστε λίγο μέσα και αυτό είναι. Μου αρέσει γιατί δεν κάνουμε μάθημα. Δεν είναι σαν τις υπόλοιπες μέρες. Το βλέπω σαν «γιορτή»... σαν κάτι άλλο. Δεν με ενοχλεί. Πάμε , μπαίνουμε, βγαίνουμε γυρνάμε... αυτό.

3.Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σου;

-Κάθε μέρα, κλείνουν και τις πόρτες μέχρι να τελειώσει και περιμένεις απ'έξω.

- Έξω από το σχολείο εννοείς

Ναι, στο γυμνάσιο το έκαναν κάθε φορά. Μέχρι να τελειώσει η προσευχή δεν έμπαινες. Τώρα το κάνουν κάποιες φορές...

4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μαθητών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό

Ναι, κανονικά σαν να είναι μάθημα. Πρέπει να είσαι εκεί. Βάζουν και απουσίες.

-Στον εκκλησιασμό

Και στα δυο, αν δεν είσαι το πρωί στην προσευχή, και έχουν κλείσει και τις πόρτες την πρώτη ώρα την πήρες. Στην εκκλησία παίρνουν πριν και μετά. Είναι λείει κανονική σχολική ώρα.

5.Πιστεύεις ότι ένας μαθητής είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

-Αν δεν πάει παίρνει απουσία, αν πας απλά πρέπει να είσαι εκεί. Αν αρνηθείς θα πάρεις την απουσία σου και τελείωσες. Ναι νομίζω ότι είναι σωστό αν δεν θέλει. Μπορεί να έχει τους λόγους του.

-Τι εννοείς

Μπορεί να μην θέλει... γιατί δεν πιστεύει, γιατί δεν του αρέσει ο παπάς ή το λιβάνι. Ξέρετε έχουμε καθηγητές που σου έρχονται πάνω από το κεφάλι σου και σου λένε «κάνε το σταυρό» σου. όχι όλοι... υπάρχουν όμως.

6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ συμμαθητής σου επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή

-Συνήθως φωνάζουν αν μιλάς... μερικές φορές , για αυτό έχουν τιμωρηθεί , όχι όμως γιατί δεν μπήκαν στην εκκλησία ή γιατί δεν έκαναν το σταυρό τους... όχι μόνο για φασαρία.

7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σου για αυτό;

Ο καθένας μπορεί να κάνει ότι θέλει. Ναι είναι προσωπική υπόθεση ...όμως δεν με ενοχλεί να προσεύχεται ο άλλος αν το θέλει ...να το θέλει όμως... Αν εγώ δεν θέλω δεν μπορούν να μου το επιβάλλουν!

8 Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινή ομάδα;

Με τους υπόλοιπους συμμαθητές μου εννοείτε

-Με τους συμμαθητές σου και με όσους μπορεί να είναι παρόντες

Ναι, νιώθω ότι κάνουμε κάτι όλοι μαζί. Κοινό, ίδιο, έτσι ναι νιώθω ότι εκείνη τη στιγμή είμαστε ομάδα, εκείνη τη στιγμή έχουμε κάτι που μας ενώνει.

9. Πιστεύεις ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα;

Νομίζω ότι μπορεί να το νιώθουν και άλλοι, δεν έχει να κάνει με το που πιστεύεις αλλά με το μαζί. Φαντάζομαι κάτι παρόμοιο θα νιώθουν και οι Μουσουλμάνοι όταν προσεύχονται όλοι μαζί. Όμως στο σχολείο μπορεί οι άλλοι να νιώθουν παράξενα

-Ποιοι άλλοι

Όσοι δεν είναι χριστιανοί, οι άλλοι συμμαθητές μου.

10. Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύεις για αυτό.;

Δεν με ενοχλεί το έχω συνηθίσει..δεν σε αναγκάζει και κανείς

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευάματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή

Ναι, επειδή είναι στο σχολείο, έρχονται κανονικά και είμαστε όλοι μαζί

12.Πιστεύεις ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό. Για ποιο λόγο

Δεν το έχω σκεφτεί ποτέ. Αν το θέλουν γιατί όχι. Δικαίωμα τους δεν είναι. Αφού και αυτοί μαθητές είναι άρα μπορούν να συμμετέχουν.

M2: 2^η συνέντευξη μαθητή

Κορίτσι μαθήτρια της Β΄ Λυκείου (Άργος)

1.Με το σχολείο στο οποίο φοιτάς παίρνεις μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό;(αν ναι πόσο συχνά);

-Ναι, μας πηγαίνουν Χριστούγεννα, Πάσχα των Τριών Ιεραρχών.

2.Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό; Για ποιο λόγο

-Δεν με ενοχλεί, χριστιανοί είμαστε. Καταλαβαίνεις ότι έρχονται και γιορτές γιατί διαφορετικά. Βέβαια πηγαίνω και μόνη μου όταν θέλω. Δεν περιμένω μόνο από το σχολείο.

3.Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σου;

Κάθε μέρα... μόνο αν βρέχει... τότε κάνουμε μέσα... βέβαια όχι πάντα με κάποιους καθηγητές κάνουμε με κάποιους όχι.

4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μαθητών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

Παίρνεις απουσία αν δεν είσαι εκεί. Όμως δεν σου βάζει κανείς τις φωνές αν δεν είσαι... παίρνεις την απουσία σου και τέλος

5.Πιστεύεις ότι ένας μαθητής είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Αν είναι αλλόθρησκος το καταλαβαίνω ...ή να μην θέλει ο ίδιος για δικούς του λόγους... συνειδησιακούς... μην νομίζετε όμως ότι είναι και αλήθεια, για να αντιδράσουν το κάνουν.

-Ποιους εννοείς

Τους συμμαθητές μου, κάποιοι αντιδρούν για να φανούν. Έτσι όχι δεν είναι σωστό. Να αντιδράσεις για κάτι που σε καταπιέζει πραγματικά και όχι για να φανείς.

6.Έχει τιμωρηθεί ποτέ συμμαθητής σου επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Έχουν πάρει απουσία μέχρι εκεί. Έχουν τιμωρηθεί γιατί έκαναν φασαρία... μόνο αυτό ξέρω.

7.Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σου για αυτό;

Ο καθένας είναι ελεύθερος να πιστεύει ότι θέλει. Να σέβεται όμως και τον άλλο. Αν εγώ θέλω να προσευχηθώ γιατί να ακούω εσένα που τραγουδάς. Είναι προσωπική υπόθεση....

8.Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινή ομάδα;

Νιώθω πιο πολύ ίδια με τους υπόλοιπους. Το έχω σκεφτεί, η θρησκεία είναι κοινή και είναι κάτι που μας ενώνει. Έχουμε κοινά μεταξύ μας εμείς οι Έλληνες.

9.Πιστεύεις ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα;

Αν δούμε τη θρησκεία σαν κάτι κοινό, πιστεύω ότι και άλλοι μπορούν να νιώθουν έτσι... φαντάζομαι πως ναι...

10.Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύεις για αυτό;

Νομίζω ότι το έχω ακούσει και αυτό. Επειδή δεν με ενοχλεί εμένα προσωπικά... δεν με πειράζει να συνεχιστεί. Είναι πώς να σας το πω, συνήθεια, παράδοση... κάτι που είναι στην καθημερινότητα του Έλληνα μαθητή... όμως δεν θα με πειράξει αν σταματήσει.

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

Ναι, δεν έχω δει να προσεύχονται... όμως είναι εκεί.

12Πιστεύεις ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

Νομίζω ότι θέλουν να είναι σαν και εμάς, εννοώ τους υπόλοιπους μαθητές, είναι κάτι που επιλέγουν οι ίδιοι... ναι το βλέπω σωστό αν το θέλουν

M3: 3^η συνέντευξη μαθητή

Κορίτσι 17 ετών μαθήτρια Γ' Λυκείου (Αργος)

1. Με το σχολείο στο οποίο φοιτάς παίρνεις μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό; (αν ναι πόσο συχνά);

Μας πηγαίνουν δυο φορές το πολύ τρεις τη χρονιά... Είναι κοντά και η εκκλησία, εύκολα πηγαίνουμε.

2. Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό. Για ποιο λόγο

Την αλήθεια...

-Την αλήθεια

Μου αρέσει γιατί βγαίνουμε έξω από το σχολείο, χάνουμε και κάποιες ώρες... τώρα εντάξει μπορεί να σας ακούγομαι λίγο «άπιστη», όμως δεν καταλαβαίνω κάτι άλλο

3. Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σου;

Δεν είναι προσευχή, είναι ανακοινώσεις και λίγο προσευχή. Γίνεται όμως καθημερινά... εκτός και αν βρέχει.

4. Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μαθητών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

Αν δεν είσαι στον εκκλησιασμό παίρνεις απουσίες. Τουλάχιστον έτσι λένε... δεν έχει τύχει να λείπω για να το ξέρω... στη προσευχή προλαβαίνεις συνήθως και δεν παίρνεις απουσία. Όμως δεν σου λένε κάτι άλλο... μόνο απουσίες.

5. Πιστεύεις ότι ένας μαθητής είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή

Αν πάρει απουσία ας λείπει. Τώρα δεν σε υποχρεώνουν με άλλο τρόπο. Μπορείς να μην κάνεις το σταυρό σου αν δεν θες... Ναι νομίζω ότι αν δεν θες δεν πηγαίνεις είναι απλό.

6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ συμμαθητής σου επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Στο σχολείο μας όχι... μόνο για φασαρία, επειδή μιλούσαν και τέτοια...για τη συμπεριφορά τους. Βέβαια το κάνουν και επίτηδες.

-Ποιοι το κάνουν επίτηδες

Κάποιοι συμμαθητές, το παρατραβάνε... μιλούν συνέχεια, τους κάνουν παρατηρήσεις και συνεχίζουν ..ε... στο τέλος τα παίρνουν και οι καθηγητές και «τρώνε» καμιά μονοήμερη...

7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σου για αυτό;

Είναι σωστό. Ο καθένας εκδηλώνει την πίστη του όπως θέλει. Μπορεί να μην θέλει να προσευχηθεί μαζί με 200 συμμαθητές... δικαίωμα του. Και εγώ το ίδιο κάνω... όταν δεν θέλω ούτε το σταυρό μου δεν κάνω

8. Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινή ομάδα

Αν σκεφτώ ότι κάνουμε κάτι όλοι μαζί την ίδια στιγμή..ναι νιώθω ότι έχω κάτι κοινό.... Δεν το είχα σκεφτεί ποτέ έτσι. Ξέρετε κάνουμε πολλά πράγματα από συνήθεια χωρίς να καταλαβαίνουμε γιατί... Ναι εκείνη τη στιγμή είμαστε ομάδα...

9. Πιστεύεις ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα

Όχι νομίζω και σε άλλους δεν είναι προνόμιο των χριστιανών Η θρησκεία το έχει αυτό..ενώνει ή χωρίζει και αυτό ισχύει για όλους.

10. Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύεις για αυτό.

Δεν με ενοχλεί να συνεχιστεί. Αν σταματήσει εγώ δεν θα είμαι στο σχολείο να το δω. Τελειώνω φέτος....

11. Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

Από όσο ξέρω ναι... δεν μιλάμε για αυτό. Μπορεί να τους φέρουμε σε δύσκολη θέση. Κάποιοι νιώθουν περίεργα, δεν θέλουν να μιλάνε για τη θρησκεία τους

12. Πιστεύεις ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

Το κάνουν για να μην μπαίνουν στο περιθώριο. Εμένα δεν με νοιάζει τη πιστεύουν... αλλά το πώς φέρονται. Αν είναι επιλογή τους καλά κάνουν.

M4: 4^η συνέντευξη μαθητή

Κορίτσι 17 ετών Γ Λυκείου Ναύπλιο

1. Με το σχολείο στο οποίο φοιτάς παίρνεις μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό; (αν ναι πόσο συχνά);

Ναι πηγαίνουμε μια δυο φορές το χρόνο συνήθως. Από το νηπιαγωγείο μας πηγαίνουν.

2. Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό; Για ποιο λόγο;

Να σας πω, όταν ήμουν στο Δημοτικό... το βλέπαμε σαν «να φορέσουμε τα καλά μας και να πάμε» τώρα το βλέπουμε σαν «ευτυχώς πάνε οι δυο πρώτες ώρες» ...σαν εκκλησιασμό δεν θυμάμαι να το είδα ποτέ... Αυτά θα τα γράψετε..

-Ναι

Ωραία θα έχω τελειώσει (γέλια)

-Γιατί το λες αυτό

Αστειεύομαι...

3. Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σου;

Ναι εκτός αν είναι άσχημος ο καιρός. Προσευχή και «ανακοινώσεις από το μέτωπο»... παίρνουν το μικρόφωνο μας βρίσκουν όλους μαζί και ξεκινάνε.

4. Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μαθητών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

Ναι μπαίνουν απουσίες όμως αν δεν έρθεις δεν έγινε και τίποτα... μπορείς να πάρεις τις απουσίες σου και να λείπεις. Δεν έχει καμιά άλλη επίπτωση.

5. Πιστεύεις ότι ένας μαθητής είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή

Αν δεν θέλει έχει δικαίωμα να αρνηθεί. Αν δεν θέλει παίρνει τις απουσίες του και όλα εντάξει. Ξέρετε δεν σε αναγκάζει κανείς να μπει στην εκκλησία. Έχει τύχει και σε μένα να μην θέλω να κάτσω μέσα. Έξω είναι πάντα καθηγητές τους λες δεν θέλω να

μπω αν σε ρωτήσουν και δεν έγινε τίποτα. Α! είναι κάποιοι που σε στραβοκοιτάνε ...σαν να πρέπει να κάνεις ότι και αυτοί ...όμως δεν σου κάνουν κάτι.

-Ποιοι είναι οι «κάποιοι»

Κάποιοι καθηγητές... και γυναίκες και άντρες... όμως μέχρι εκεί.

6.Έχει τιμωρηθεί ποτέ συμμαθητής σου επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Έχουν τιμωρηθεί γιατί συμμετείχαν (γελά)...εννοώ συμμετείχαν και έκαναν φασαρία... για αυτό μόνο!

7.Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σου για αυτό;

Μάλλον με βρίσκει σύμφωνη. Εμένα ας πούμε με ενοχλεί το να πρέπει να κάνω το σταυρό μου επειδή το κάνουν οι άλλοι. Θέλω να διαλέγω εγώ το που και το πότε. Ναι σίγουρα είναι προσωπική υπόθεση... εγώ έτσι το βλέπω

8.Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινή ομάδα;

Το περήφανο Ελληνικό έθνος ας πούμε...

-Πως νιώθεις εσύ

Νιώθω αγέλη όχι ομάδα. Σαν να προσπαθούμε να δείξουμε κάτι. Να ας πούμε εμείς έχουμε τόσα κοινά... κοίτα μας ...μιλάμε το ίδιο, προσευχόμαστε το ίδιο δεν είμαστε ίδιοι όμως. Νιώθω ότι κάτι θέλουν να μου επιβάλλουν. Και τόσο καιρό δεν το έχω συζητήσει με κανένα ...νόμιζα ότι εγώ ένιωθα έτσι μόνο.

-Πως «έτσι»

Να με ενοχλεί αυτό που γίνεται... είναι σαν να θέλουν με το ζόρι να με κάνουν να μοιάσω

-Ποιοι να θέλουν

Αυτοί που τα φτιάχνουν όλα αυτά, η ίδια η κοινωνία μας...

9.Πιστεύεις ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα

Όχι το νιώθουν και άλλοι... δεν έχει να κάνει με τη θρησκεία ή με το λαό...

10. Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύεις για αυτό;

Προσωπικά πιστεύω ότι δεν έχει κανένα νόημα έτσι όπως γίνεται... Αν θέλουμε να πάμε εκκλησία πάμε από μόνοι μας... αν το νιώθεις το κάνεις. Τώρα για την πρωινή προσευχή νομίζω ότι γίνεται για την πρωινή συγκέντρωση τώρα πια... Πιστεύω ότι είναι καιρός να καταργηθεί.

11. Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευόμενου στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

Ναι, υπάρχουν και κάποιοι που έχουν απαλλαγή, όμως είναι λίγοι οι περισσότεροι έρχονται κανονικά

12. Πιστεύεις ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

Για μένα αν θέλουν καλά κάνουν. Αλλιώς θα πρέπει να ξεχωρίσουν και νομίζω ότι αυτό δεν θέλουν. Η ομάδα που λέγαμε πριν φαίνεται ότι λειτουργεί και αλλιώς.

-Πως αλλιώς

Να θες να είσαι μέλος της.

M5: 5^η συνέντευξη μαθητή

Μαθήτρια 16 ετών Β' Λυκείου (Ναύπλιο)

1. Με το σχολείο στο οποίο φοιτάς παίρνεις μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό; (αν ναι πόσο συχνά);

Νομίζω δυο με τρεις φορές το χρόνο. Σίγουρα όχι περισσότερο.

2. Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό; Για ποιο λόγο;

Δεν με ενοχλεί. Πηγαίνουμε καθόμαστε λίγο μέσα και μετά ...βγαίνουμε έξω... και περιμένουμε να τελειώσει... χάνουμε και το πρώτο δίωρο... αυτό είναι καλό!

3. Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σου;

Α! κάθε μέρα, εκτός και αν ρίχνει χαλάζι... κάθε πρωί τα ίδια, μπείτε στις γραμμές ...μη μιλάτε και μετά η «πρωινή εκπομπή» όλο κάτι έχουν να πουν ...που βρίσκουν τόση ενέργεια πρωινιάτικα... τι να πω...

4. Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μαθητών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

Μπαίνουν απουσίες. Το πρωί έτσι και έχεις πάει νωρίτερα μπαίνουν στις αίθουσες και σε κατεβάζουν κάτω.

-Για ποιο λόγο

Γιατί δεν έχει χτυπήσει κουδούνι και δεν πρέπει να είμαστε μέσα... για την ασφάλεια μας λένε.

5. Πιστεύεις ότι ένας μαθητής είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Δεν μας πιέζουν για να το κάνουμε απλά αν δεν πας παίρνεις απουσίες. Αν δεν θες, δεν πας... Βέβαια στο γυμνάσιο θυμάμαι ότι είχε γίνει επεισόδιο γιατί το παιδί δεν ήθελε να ανέβει να πει την προσευχή

-Θυμάσαι τι είχε γίνει ακριβώς

Δεν ήθελε να ανέβει, τον κάλεσαν στο γραφείο μετά κάλεσαν και τους γονείς και έμεινε έτσι. Νομίζω ότι δεν έγινε τίποτα άλλο... δεν τιμωρήθηκε ή κάτι τέτοιο.

6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ συμμαθητής σου επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Όχι απλά παίρνουν απουσίες. Έχουν τιμωρηθεί γιατί έκαναν βλακείες τη ώρα της προσευχής ή γιατί μιλούσαν μέσα στην εκκλησία, δεν σταματούσαν και μετά τιμωρήθηκαν...

7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σου για αυτό;

Συμφωνώ ο καθένας έχει τον τρόπο του να προσεύχεται... Αυτό το λέει και η γιαγιά μου...

-Τι λέει δηλαδή

«Ότι ο Θεός είναι παντού, και ακούει όλες τις ώρες ακόμα και όταν ψιθυρίζεις»

8. Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινή ομάδα;

Ναι... ίσως... κάνουμε κάτι όλοι μαζί για αυτό μάλλον.

9. Πιστεύεις ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα;

Πιστεύω ότι δεν έχει να κάνει με τη θρησκεία. Δεν ξέρω αν εμείς στην Ελλάδα είμαστε πιο πιστοί. Νομίζω ότι το ίδιο θα νιώθουν και άλλοι άνθρωποι που δεν είναι χριστιανοί.

10. Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύεις για αυτό;
 Νομίζω ότι είναι πιο πολύ συνήθεια. Δεν με ενοχλεί. Χάνουμε και καμιά ώρα δεν θέλω να σταματήσει... αλλά από την άλλη δεν νομίζω και να γίνει
 -Γιατί δεν νομίζεις ότι θα γίνει;
 Είναι πολύ ελληνική συνήθεια πώς να σας το εξηγήσω... δεν αλλάζει εύκολα κάτι που υπάρχει τόσα χρόνια
11. Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;
 Από όσο γνωρίζω ναι, έρχονται στην εκκλησία, μπαίνουν μέσα ανάβουν και κεράκι... στην προσευχή δεν έχω προσέξει αν κάνουν το σταυρό τους
12. Πιστεύεις ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό. Για ποιο λόγο
 Αν το θέλουν... όμως τώρα το να κάνουν και το σταυρό τους δεν μου φαίνεται και πολύ φυσιολογικό. Νομίζω ότι έτσι πιστεύουν ότι γίνονται ίδιοι
 -ίδιοι με ποιους
 Με εμάς τους υπόλοιπους που είμαστε χριστιανοί.

M6: 6^η συνέντευξη μαθητή

Αγόρι 17 ετών μαθητής Γ λυκείου (Ναύπλιο)

1. Με το σχολείο στο οποίο φοιτάς παίρνεις μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό(αν ναι πόσο συχνά);

Το σχολείο μας πηγαίνει μια δυο φορές το χρόνο Χριστούγεννα και Πάσχα.. νομίζω και των Τριών Ιεραρχών αν και εκείνη τη μέρα δεν παίρνουμε απουσίες.

-Γιατί ειδικά αυτή τη μέρα;

Είναι επίσημη αργία. Δεν μπαίνουν , το ξέρω γιατί έτυχε να λείψω στο γυμνάσιο, και όταν πήγε ο πατέρας μου να τις δικαιολογήσει , του είπαν ότι δεν μπαίνουν γιατί είναι αργία.

2. Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό; Για ποιο λόγο;

Είναι που χάνουμε μάθημα. Κάτι σαν εκδρομή αλλά δίπλα στην εκκλησία. Νομίζω ότι για αυτό αρέσει στους περισσότερους. Όποιος θέλει να πάει στην εκκλησία πάει και μόνος του , δεν χρειαζόμαστε οδηγούς.

3. Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σου;

Ναι εκτός και αν βρέχει. Κάθε μέρα

4. Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μαθητών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

Στην εκκλησία όταν είναι μέρα σχολείου παίρνεις απουσία, στην πρωινή προσευχή σε κατεβάζουν κάτω γιατί λένε ότι δεν έχει ξεκινήσει η σχολική μέρα και πρέπει να είμαστε εκτός της αίθουσας. Έτσι ναι είναι υποχρεωτική.

5. Πιστεύεις ότι ένας μαθητής είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Αν δεν θέλει γιατί να πάει... συνήθως πηγαίνεις για να μην πάρεις απουσία. Δεν νομίζω να υπάρχει άλλος λόγος. Αν κάποιος δεν θέλει δεν πηγαίνει... Τι θα σε πάρουν από το χέρι να σε βάλουν στην εκκλησία... Δεν γίνονται αυτά τα πράγματα... ούτε θυμάμαι να έχουν γίνει ποτέ. Αν δεν θες δεν πας... σωστό το βρίσκω.

6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ συμμαθητής σου επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Έχουν τιμωρηθεί για φασαρία που έκαναν την ώρα της προσευχής. Όχι για άλλο λόγο.

7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σου για αυτό;

Αν θέλει κάποιος να προσευχηθεί ή να κάνει το σταυρό του θα το κάνει όπου και αν βρίσκεται. Ναι συμφωνώ είναι προσωπική υπόθεση, το κάνει ο καθένας για τον εαυτό του.

8. Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινή ομάδα;

Όχι, δεν νιώθω κάτι τέτοιο. Μια συνήθεια είναι. Κάνουμε κάτι όλοι μαζί. Μπορεί άλλοι να νιώθουν ότι κάνουμε κάτι ξεχωριστό που το έχουμε μόνο εμείς... εγώ όμως όχι.

-Ποιους εννοείς με το «εμείς»;

Εμείς οι Έλληνες ...οι χριστιανοί

9. Πιστεύεις ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα;

Νομίζω ότι δημιουργείται το συναίσθημα της ομάδας και σε άλλους ανθρώπους. Ας πούμε και οι μουσουλμάνοι για παράδειγμα όταν προσεύχονται κάποιοι θα νιώθουν ότι κάνουν κάτι όλοι μαζί... ότι είναι ομάδα.

10.Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύεις για αυτό;

Νομίζω ότι έχει γίνει μια συνήθεια, ρουτίνα, καθημερινή συνήθεια μάλιστα. Δεν προσφέρει κάτι ουσιαστικό...ας πούμε στο θρησκευτικό συναίσθημα των παιδιών. Δεν θα είχα αντίρρηση να καταργηθεί... αν και δεν με ενοχλεί.

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

Ναι οι περισσότεροι. Δεν θέλουν να πάρουν απαλλαγή εκτός από ελάχιστους...οι άλλοι συμμετέχουν κανονικά

12Πιστεύεις ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

Αν το θέλουν εγώ δεν έχω θέμα. Νομίζω ότι δεν θέλουν να ξεχωρίζουν αρνητικά...ξέρετε να μπουν στο περιθώριο.

M7: 7^η συνέντευξη μαθητή

Αγόρι 17 ετών Γ΄ Λυκείου (Ναύπλιο)

1.Με το σχολείο στο οποίο φοιτάς παίρνεις μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό;(αν ναι πόσο συχνά);

Δυο με τρεις φορές το χρόνο μας πηγαίνουν. Σε όλα τα σχολεία εδώ στο Ναύπλιο έτσι είναι.

2. Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό; Για ποιο λόγο;

Δεν με πειράζει να πηγαίνω. Δεν κάνουμε μάθημα, κάνουμε και κανένα σταυρό. Δεν με πειράζει... μάλλον μου αρέσει.

3.Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σου;

Ναι, είναι πιο πολύ πρωινή ενημέρωση. Ξέρετε είμαστε όλοι μαζί. Ειδικά για εμάς της τρίτης Λυκείου όλο και κάτι έχουν να μας πουν.

4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μαθητών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

Το πρωί αν προλάβεις και μεις πριν τον καθηγητή δεν παίρνεις απουσία και ας μην ήσουν στην προσευχή. Στην εκκλησία παίρνουμε όταν πάμε και όταν γυρνάμε. Αυτό μόνο δεν σε πάνε με το ζόρι. Αν δεν πας παίρνεις απουσία σαν να λείπεις από μάθημα. Είναι σχολική ώρα

5. Πιστεύεις ότι ένας μαθητής είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Αν δεν θέλει μπορεί να μην πάει. Παίρνει τις απουσίες του και αυτό ήταν. Δεν έχω καταλάβει να πιέσουν κάποιον για να το κάνει. Αν δεν θες ... δεν έγινε και τίποτα. Πιστεύω ότι ο καθένας μπορεί να αρνηθεί.

6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ συμμαθητής σου επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή

Όχι ... δεν έχω ακούσει κάτι τέτοιο. Νομίζω ότι φωνάζουν οι καθηγητές γιατί μιλάμε ή κάνουμε φασαρία αλλά , αν δεν πας δε σου λέει κανείς τίποτα.

7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σου για αυτό;

Είναι προσωπική υπόθεση όμως εγώ δεν έχω πρόβλημα να προσευχηθώ μπροστά σε κόσμο, δεν με νοιάζει

8. Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινή ομάδα

....(σιωπή)....

Νιώθω ίδιος με τους άλλους, όχι με άσχημο τρόπο... σαν να μοιράζομαι πολλά κοινά... είμαστε μαθητές στο ίδιο σχολείο με την ίδια γλώσσα και την ίδια θρησκεία οι περισσότεροι.

9. Πιστεύεις ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα;

Όχι το νιώθουν και άλλοι, όταν μοιράζεσαι κοινά πράγματα έτσι νιώθεις ... δεν έχει να κάνει με τη θρησκεία , το χριστιανισμό εννοώ φαντάζομαι και οι βουδιστές το ίδιο νιώθουν και οι ισλαμιστές....

10. Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύεις για αυτό;

Νομίζω ότι θα αλλάξει η εικόνα του σχολείου... δεν θα είναι το ίδιο. Το έχουμε συνηθίσει, δεν μπορώ να το φανταστώ. Όχι εγώ δεν συμφωνώ. Δεν έχω κάτι άλλο να πω....

11 Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευόμενου στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

Ναι από όσο ξέρω. Έρχονται κανονικά και ας μην είναι χριστιανοί... δεν έχουν απαλλαγεί γιατί και το μάθημα των θρησκευτικών το παρακολουθούν κανονικά.

12. Πιστεύεις ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

Δεν θέλουν να φαίνονται οι διαφορές τους

-Ποιες διαφορές εννοείς

Ότι ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα. Ότι δεν είναι σαν και εμάς. Αν το κάνουν επειδή θέλουν δεν έχω πρόβλημα, καλά κάνουν.

M8: 8^η συνέντευξη μαθητή

Αγόρι 16 ετών Β΄ Λυκείου (Ναύπλιο)

1. Με το σχολείο στο οποίο φοιτάς παίρνεις μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό; (αν ναι πόσο συχνά)

Μας πηγαίνουν Χριστούγεννα, Πάσχα, και Τριών Ιεραρχών... δε νομίζω να μας πηγαίνουν άλλη φορά μόνο αυτές.

2. Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό. Για ποιο λόγο;

Δε με χαλάει, δε με πειράζει... επειδή χάνουμε και μάθημα μου αρέσει. Πάμε καθόμαστε λίγο και γυρνάμε... αυτό.

3. Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σου

Κάθε μέρα!!! Μόνο αν ρίχνει «καρέκλες» δεν κάνουμε επειδή το σχολείο δεν έχει υπόστεγο. Αλλιώς κανονικότητα!!!

4. Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μαθητών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

Στην πρωινή προσευχή μας κατεβάζουν κάτω ακόμα και το χειμώνα. Ζητάς άδεια αν θες να κάτσεις μέσα. Αν δεν προλάβεις και έχεις τελειώσει η προσευχή ... αν δεν σε δουν και μεις πριν τον καθηγητή τη γλίτωσες Αλλιώς παίρνεις μια πρωινή απουσία... κανονικότητα. Στον εκκλησιασμό πρέπει να ακολουθήσεις αλλιώς παίρνεις απουσία. Μένουν πίσω αυτοί που έχουν απαλλαγεί από το μάθημα των Θρησκευτικών.

5. Πιστεύεις ότι ένας μαθητής είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Αν δεν έρθει παίρνει απουσία... αν έρθει και δεν θέλει να μπει... δεν έγινε τίποτα. Υπάρχουν κάποιοι καθηγητές που σου λένε «μπες» αλλά δεν γίνεται κάτι αν δεν μπεις.

6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ συμμαθητής σου επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Όχι ...μόνο αν κάνουν φασαρία ...ξέρετε να μιλάνε συνέχεια και τέτοια.

7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σου για αυτό;

Ο καθένας είναι ελεύθερος να κάνει ότι θέλει σε αυτό. Εμένα δεν με απασχολεί, το έχω συνηθίσει... δεν μου φαίνεται περίεργο το να προσεύχεται κάποιος και το να μην προσεύχεται.

8. Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινή ομάδα;

Ναι, έτσι νιώθω ότι μοιράζομαι με τους υπόλοιπους κάτι κοινό.

-Ποιο είναι αυτό το κοινό

Κοινή θρησκεία. Είμαστε χριστιανοί

9. Πιστεύεις ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα;

Αν σαν κοινό έχουν ας πούμε κάτι με την πίστη τους... όπως η προσευχή τότε θα νιώθουν όπως και εγώ... ίδιοι με τους άλλους.

10. Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύεις για αυτό;

Νομίζω ότι δεν πρέπει... είναι πώς να το πω παράδοση... σαν πως να το πω ...σαν να σταματήσουν να λένε τα κάλαντα τα Χριστούγεννα...

-Είναι το ίδιο πιστεύεις

Είναι παράδοση...συνήθεια...

11. Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

Ναι κανονικά συμμετέχουν

12. Πιστεύεις ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

Μάλλον δεν θέλουν να ξεχωρίζουν. Με ενοχλεί όταν βλέπω να κάνουν το σταυρό τους γιατί αφού δεν είναι χριστιανοί γιατί το κάνουν...

M9: 9^η συνέντευξη μαθητή

Αγόρι 16 ετών μαθητής Β΄ Λυκείου (Άργος)

1. Με το σχολείο στο οποίο φοιτάς παίρνεις μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό; (αν ναι πόσο συχνά);

Πάσχα, Χριστούγεννα νομίζω δυο φορές το χρόνο ή τρεις ...είναι και των Τριών Ιεραρχών, τρεις φορές.

2. Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό;. Για ποιο λόγο;

Επειδή το κάνουμε λίγο πριν τις διακοπές μου φαίνεται πώς να το πω σαν ...να ξεκινούν οι διακοπές νωρίτερα. Πάμε καθόμαστε ..καμιά ώρα δυο και γυρνάμε. Ναι μου αρέσει για τους λόγους που σας είπα.

3. Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σου;

Ναι κάθε μέρα, εκτός αν βρέχει πολύ. Έχουμε υπόστεγο στο σχολείο και όταν βρέχει κάνουμε εκεί...

4. Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μαθητών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό;

Αν δεν πας εκκλησία παίρνεις απουσία. Δεν σε βάζουν μέσα με το ζόρι...αν δεν πας είναι σαν να λείπεις από σχολική ώρα...έτσι μας έχουν πει

-Ποιοι σας το έχουν πει;

Ο Διευθυντής οι καθηγητές... στην πρωινή προσευχή παίρνεις απουσία αν δεν μπεις την πρώτη ώρα

5. Πιστεύεις ότι ένας μαθητής είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Να αρνηθεί ...να μην θέλει να πάει δηλαδή;

- Να μην επιθυμεί να συμμετέχει... να μην θέλει να πάει

Δεν μας αναγκάζουν... πολλοί έρχονται και δεν μπαίνουν μέσα... πιστεύω γιατί βαριούνται. Αν κάποιος δεν θέλει δεν πάει... ναι πιστεύω ότι είναι δικαίωμά του

6. Έχει τιμωρηθεί ποτέ συμμαθητής σου επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Όχι από όσο ξέρω τουλάχιστον στο δικό μας σχολείο

7. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σου για αυτό;

... Νομίζω ότι συμφωνώ. Ελευθερία έχουμε και το τι πιστεύει ο καθένας και το πώς το εκφράζει είναι δικαίωμά του. Αν κάποιος θέλει να προσεύχεται μόνος του μπορεί να το κάνει... και όλοι μαζί που προσευχόμαστε εμείς το πρωί δεν με ενοχλεί.

8. Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινή ομάδα;

Κοινή ομάδα... ναι το νιώθω... κοινή γλώσσα κοινή θρησκεία πολλά κοινά... ναι νομίζω ότι το νιώθω

9. Πιστεύεις ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα;

Το ίδιο πιστεύω ότι νιώθουν και οι άλλοι. Κοινή ομάδα ανάλογα με το τι κοινό έχουν... θρησκεία, γλώσσα, χώρα...

10. Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύεις για αυτό;

Δεν γίνονται πειστικά γιατί να σταματήσουν... νομίζω ότι δεν είναι σωστό, δεν θα αλλάξει κάτι προς το καλύτερο γιατί δεν είναι κάτι άσχημο.

11. Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευόμενου στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

Ναι κάποιοι, έρχονται στην εκκλησία στέκονται στην προσευχή σαν και εμάς

-Ποιους εσάς

Τους χριστιανούς μαθητές, τους υπόλοιπους.

12. Πιστεύεις ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

Επειδή το κάνουν από μόνοι τους δεν με ενοχλεί είναι επιλογή τους... μάλλον το κάνουν για να μην ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους...

M10: 10^η συνέντευξη μαθητή

Αγόρι 17 ετών μαθητής Γ' Λυκείου (Αργος)

1.Με το σχολείο στο οποίο φοιτάς παίρνεις μέρος σε σχολικό εκκλησιασμό;(αν ναι πόσο συχνά);

Νομίζω δυο φορές το χρόνο μας πάνε... ξέρετε πριν από το Πάσχα και τα Χριστούγεννα.

2.Σου αρέσει να λαμβάνεις μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό; Για ποιο λόγο;

Είναι ευκαιρία να χάσουμε καμιά ώρα...μπορεί να ακούγεται επιφανειακό αλλά έτσι είναι.

3.Κατά την έναρξη της σχολικής μέρας γίνεται πρωινή προσευχή στο σχολείο σου;

Ναι, κάθε μέρα μαζί με την πρωινή εκπομπή... ανακοινώσεις ήθελα να πω.

4.Είναι υποχρεωτική η συμμετοχή των μαθητών στην πρωινή προσευχή, στον σχολικό εκκλησιασμό ;
Μπαίνουν απουσίες αν δεν πας... δεν τις γλιτώνεις. Μπορείς να πας και να κάτσεις έξω... δεν σου λένε κάτι..αρκεί να πας.

5.Πιστεύεις ότι ένας μαθητής είναι σωστό να αρνηθεί να λάβει μέρος στο σχολικό εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Αν δεν επιθυμεί γιατί να το κάνει με το ζόρι δεν γίνεται, ούτε η θρησκεία μας δεν το θέλει αυτό... έχει δικαίωμα να αρνηθεί, το θεωρώ σωστό.

6.Έχει τιμωρηθεί ποτέ συμμαθητής σου επειδή δεν συμμετείχε σε εκκλησιασμό ή στην πρωινή προσευχή;

Συνήθως τιμωρούνται γιατί κάνουν φασαρία... χαζομάρες φασαρία για να δείξω αντίδραση... μόνο για τη συμπεριφορά έχουν τιμωρηθεί. Από όσο ξέρω τουλάχιστον.

7.Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η προσευχή και η εκδήλωση της πίστης είναι προσωπική υπόθεση. Ποια είναι η γνώμη σου για αυτό;

Συμφωνώ μαζί τους. Δεν μπορεί κάποιος να μου επιβάλλει ότι θα προσευχηθώ εδώ και τώρα...και στην πρωινή προσευχή με ενοχλεί αυτό...το όλοι μαζί.

8.Κατά τη διάρκεια της πρωινής προσευχής ή του σχολικού εκκλησιασμού νιώθεις ότι ανήκεις σε μια κοινή ομάδα;

Ναι... αλλά δεν μου αρέσει έτσι όπως γίνεται... εντάξει έχουμε κοινά στοιχεία... όμως το σχολείο είναι για όλους και τους χριστιανούς και τους μαθητές που πιστεύουν σε κάτι άλλο. Γιατί να κάνουν αυτή τη διάκριση... είναι άσχημο για τους υπόλοιπους

-Ποιους υπόλοιπους

Τα παιδιά που δεν είναι χριστιανοί.

9.Πιστεύεις ότι αυτό συναίσθημα δημιουργείται μόνο στους ορθόδοξους συμμαθητές ή είναι κάτι που μπορεί να το νιώθουν άνθρωποι που ανήκουν σε άλλο θρήσκευμα;

Όχι και σε άλλα θρησκευματα συμβαίνει... προσπαθούν να σου δείξουν τα κοινά, αυτά που μπορεί να σε ενώνουν με τους άλλους που μοιράζεσαι την ίδια θρησκεία.

10.Μαθητές εκπαιδευτικοί και πολιτικά πρόσωπα έχουν δηλώσει στο παρελθόν ότι τόσο ο σχολικός εκκλησιασμός όσο και η πρωινή προσευχή θα πρέπει να σταματήσουν να γίνονται, τι πιστεύεις για αυτό.

Ναι, το σχολείο είναι για όλους δεν μπορεί να υπάρχουν τέτοιοι τρόποι διαχωρισμού των ανθρώπων. Έτσι και αλλιώς και τα παιδιά σαν χάσιμο ωρών τον βλέπουμε τον εκκλησιασμό... δεν μας δίνει κάτι... τουλάχιστον εμένα δεν μου δίνει.

11.Υπάρχουν μαθητές άλλου θρησκευματος στο σχολείο σου που συμμετέχουν στο σχολικό εκκλησιασμό και στην πρωινή προσευχή;

Ναι δεν προσεύχονται όμως είναι εκεί μαζί με τους υπόλοιπους.

12.Πιστεύεις ότι κάτι τέτοιο είναι σωστό; Για ποιο λόγο;

Δεν θέλουν να ξεχωρίζουν πιστεύω. Δεν θέλουν να μπαίνουν στο περιθώριο. Να σας πω κάτι εγώ δεν έχω πρόβλημα με το τι πιστεύει ο καθένας. Σωστό... δεν ξέρω αν είναι για αυτούς που επιλέγουν να το κάνουν... εμένα δεν με ενοχλεί.

